

KODEKS KARNY

Komentarz

redakcja naukowa Jan Kulesza

Jan Kulesza, Adam Behan, Mateusz Filipczak
Michał Grudecki, Krystyna Patora, Krzysztof Wala

KOMENTARZE

KODEKS KARNY

Komentarz

redakcja naukowa Jan Kulesza

Jan Kulesza, Adam Behan, Mateusz Filipczak
Michał Grudecki, Krystyna Patora, Krzysztof Wala

KOMENTARZE

Stan prawny na 1 lutego 2025 r.

Recenzentka

Dr hab. Anna Błachnio-Parzych, profesor Akademii Leona Koźmińskiego

Wydawczyni

Dagna Kordyasz

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Komentarze do poszczególnych rozdziałów ustawy opracowali:

Jan Kulesza: rozdz. I–III, XIII, XIX, XXIV, XXVI, XXVII, XXXII (art. 252–257)

Adam Behan: rozdz. XXXI, XXXIII

Mateusz Filipczak: rozdz. IV, V, VIII, X–XII, XV, XVII, XVIII, XX–XXII, XXXII
(art. 258–264a), XXXVIII–XLIV

Michał Grudecki: rozdz. XIV

Krystyna Patora: rozdz. Va, VI, VII, IX, XXVIII–XXX, XXXIV–XXXVII

Krzysztof Wala: rozdz. XVI, XXIII, XXV

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2025

ISBN 978-83-8390-285-2

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. +48 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	19
Przedmowa	23
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.)	25
CZĘŚĆ OGÓLNA	
Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej	27
Art. 1. [Struktura przestępstwa. Warunki odpowiedzialności]	27
Art. 2. [Podmiot przestępstwa skutkowego z zaniechania]	35
Art. 3. [Zasada humanitaryzmu]	39
Art. 4. [Stosowanie ustawy względniejszej]	41
Art. 5. [Zasady terytorialności i bandery]	44
Art. 6. [Czas i miejsce popełnienia czynu zabronionego]	46
Art. 7. [Zbrodnia i występki]	48
Art. 8. [Strona podmiotowa zbrodni i występków]	50
Art. 9. [Strona podmiotowa czynu. Umyślność i nieumyślność]	50
Art. 10. [Granice wieku odpowiedzialności karnej]	55
Art. 11. [Jedność czynu. Zbieg przepisów ustawy]	59
Art. 12. [Czyn ciągły]	62
Rozdział II. Formy popełnienia przestępstwa	65
Art. 13. [Usiłowanie udolne i nieudolne]	66
Art. 14. [Wymiar kary za usiłowanie]	69
Art. 15. [Bezkarność usiłowania. Czynny żal]	69
Art. 16. [Przygotowanie. Odpowiedzialność za przygotowanie]	72
Art. 17. [Bezkarność przygotowania]	73
Art. 18. [Formy współdziałania przestępczego]	74
Art. 19. [Wymiar kary za podżeganie i pomocnictwo]	80
Art. 20. [Niezależna odpowiedzialność współdziałających]	80
Art. 21. [Zasada indywidualizacji odpowiedzialności karnej]	81
Art. 22. [Złagodzona odpowiedzialność podżegacza i pomocnika]	82

Art. 23.	[Bezkarność współdziałającego. Czynny żal]	82
Art. 24.	[Odpowiedzialność prowokatora]	83
Rozdział III. Wyłączenie odpowiedzialności karnej		84
Art. 25.	[Obrona konieczna]	85
Art. 26.	[Stan wyższej konieczności]	91
Art. 27.	[Eksperyment]	95
Art. 28.	[Błąd co do znamion]	96
Art. 29.	[Błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność albo winę]	101
Art. 30.	[Błąd co do bezprawności]	102
Art. 31.	[Niepoczytalność. Poczytalność ograniczona. Nietrzeźwość i odurzenie]	104
Rozdział IV. Kary		109
Art. 32.	[Katalog kar]	109
Art. 33.	[Grzywna samoistna i kumulatywna. Granice kary i sposób jej orzekania]	109
Art. 34.	[Ograniczenie wolności. Granice kary. Obowiązki skazanego]	111
Art. 35.	[Wymiar pracy, orzekanie potrącenia i dolegliwości fakultatywnych]	114
Art. 36.	[Dozór. Dodatkowe obowiązki związane z ograniczeniem wolności]	114
Art. 37.	[Pozbawienie wolności. Granice kary]	115
Art. 37a.	[Sankcja zamienna]	115
Art. 37b.	[Koniunkcja kar]	117
Art. 38.	[Obniżenie lub obostrzenie kary]	119
Rozdział V. Środki karne		120
Art. 39.	[Katalog środków karnych]	120
Art. 40.	[Prawa publiczne. Pozbawienie]	121
Art. 41.	[Zakazy związane z wykonywaniem pracy zarobkowej]	124
Art. 41a.	[Fakultatywny lub obligatoryjny zakaz kontaktowania się]	129
Art. 41b.	[Zakaz wstępu na imprezę masową]	132
Art. 41c.	[Zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych]	134
Art. 42.	[Zakaz prowadzenia pojazdów. Zakres orzekania zakazu]	135
Art. 43.	[Okres obowiązywania środków karnych]	137
Art. 43a.	[Orzeczenie świadczenia pieniężnego na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej]	138
Art. 43b.	[Podanie wyroku do publicznej wiadomości]	139
Art. 43ba.	[Degradacja – treść i przesłanki przedmiotowe]	139
Art. 43bb.	[Osoby, wobec których można orzec degradację]	140
Art. 43c.	[Zawiadomienie sądu rodzinnego]	140
Rozdział Va. Przepadek i środki kompensacyjne		141
Art. 44.	[Przepadek przedmiotów. Przesłanki orzekania]	141

Art. 44a.	[Przepadek przedsiębiorstwa]	147
Art. 44b.	[Przepadek pojazdu mechanicznego lub jego równowartości]	149
Art. 45.	[Przepadek korzyści majątkowej lub jej równowartości]	150
Art. 45a.	[Orzeczenie przypadku przy znikomej społecznej szkodliwości czynu, warunkowym umorzeniu postępowania, dokonaniu czynu zabronionego w stanie niepoczytalności]	153
Art. 46.	[Orzeczenie obowiązku naprawienia szkody]	156
Art. 47.	[Orzeczenie nawiązki na rzecz Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej]	159
Art. 47a.	(uchylony)	160
Art. 48.	[Granice nawiązki]	160
Art. 49–52.	(uchylone)	160
Rozdział VI. Zasady wymiaru kary i środków karnych		161
Art. 53.	[Dyrektywy wymiaru kary]	161
Art. 54.	[Zasady wymiaru kary dla nieletniego lub młodocianego]	167
Art. 55.	[Indywidualizacja wymiaru kary]	169
Art. 56.	[Odpowiednie stosowanie dyrektyw wymiaru kary]	169
Art. 57.	[Zbieg nadzwyczajnego złagodzenia i obostrzenia kary lub odstąpienia od wymierzenia kary]	170
Art. 57a.	[Kara za występki chuligańskie; nawiązka]	170
Art. 57b.	[Kara orzekana za przestępstwo będące czynem ciągłym]	171
Art. 58.	[Wybór rodzaju kary. Prymat kar wolnościowych]	171
Art. 59.	[Odstąpienie od wymierzenia kary na rzecz środka karnego]	172
Art. 59a.	(uchylony)	173
Art. 60.	[Nadzwyczajne złagodzenie kary]	173
Art. 60a.	(uchylony)	175
Art. 61.	[Odstąpienie od wymierzenia kary]	175
Art. 62.	[Wybór zakładu karnego i systemu terapeutycznego]	176
Art. 63.	[Zaliczenie tymczasowego aresztowania na poczet orzeczonej kary]	176
Rozdział VII. Powrót do przestępstwa		179
Art. 64.	[Recydywa szczególna podstawowa i wielokrotna]	179
Art. 64a.	[Podwyższenie górnego ustawowego zagrożenia karą]	183
Art. 65.	[Stałe źródło dochodu lub działania w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym bądź przestępstwo o charakterze terrorystycznym]	184
Rozdział VIII. Środki związane z poddaniem sprawcy próbie		188
Art. 66.	[Warunkowe umorzenie postępowania. Przestanki stosowania]	188
Art. 67.	[Okres próby, dozór i obowiązki próby]	190
Art. 68.	[Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego]	191
Art. 69.	[Warunkowe zawieszenie wykonania kary. Podstawy stosowania]	193
Art. 70.	[Okres próby przy zawieszeniu wykonania kary]	195

Art. 71.	[Grzywna związana z zawieszeniem wykonania kary]	196
Art. 72.	[Obowiązki probacyjne]	196
Art. 73.	[Dozór fakultatywny lub obligatoryjny]	199
Art. 74.	[Ustalenie wykonania i zmiana obowiązków próby]	200
Art. 75.	[Zarządzenie wykonania zawieszanej kary]	201
Art. 75a.	(uchylony)	203
Art. 76.	[Zatarcie skazania]	203
Art. 77.	[Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbywania kary pozbawienia wolności]	203
Art. 78.	[Przesłanki formalne warunkowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności]	205
Art. 79.	[Przesłanki formalne przy sumie kar]	206
Art. 80.	[Okres próby przy warunkowym zwolnieniu]	206
Art. 81.	[Ponowne warunkowe zwolnienie]	207
Art. 82.	[Uznanie kary za odbytą]	207
Art. 83.	[Skrócenie kary ograniczenia wolności]	207
Art. 84.	[Skrócenie czasu trwania środków karnych]	208
Art. 84a.	(uchylony)	209
Rozdział IX. Zbieg przestępstw oraz łączenie kar i środków karnych		210
Art. 85.	[Kara łączna]	210
Art. 85a.	[Cele łączenia kar]	212
Art. 86.	[Zasady łączenia kar]	213
Art. 87.	[Łączenie kary pozbawienia wolności z ograniczeniem wolności] . .	216
Art. 88.	[Kara łączna dożywotniego pozbawienia wolności]	217
Art. 89.	[Warunkowe zawieszenie wykonania kary łącznej]	217
Art. 89a.	[Warunkowe zawieszenie wykonania kary łącznej]	218
Art. 90.	[Łączenie środków karnych oraz środków zabezpieczających]	219
Art. 91.	[Ciąg przestępstw]	220
Art. 91a.	[Wydanie wyroku łącznego w przypadku kar częściowo lub całkowicie wykonanych]	221
Art. 92–92a.	(uchylone)	221
Rozdział X. Środki zabezpieczające		222
Art. 93.	(uchylony)	222
Art. 93a.	[Katalog środków zabezpieczających]	222
Art. 93b.	[Przesłanki orzekania i uchylania środka zabezpieczającego]	223
Art. 93c.	[Wymogi podmiotowe przy orzeczeniu środka zabezpieczającego] . . .	224
Art. 93d.	[Czas stosowania środka zabezpieczającego]	225
Art. 93e.	[Elektroniczna kontrola miejsca pobytu]	226
Art. 93f.	[Terapia]	226
Art. 93g.	[Pobyt w zakładzie psychiatrycznym]	227
Art. 94–98.	(uchylone)	228
Art. 99.	[Orzeczenie obowiązku, zakazu lub przepadku wobec niepoczytalnego]	228
Art. 100.	(uchylony)	228

Rozdział XI. Przedawnienie	229
Art. 101. [Ustanie karalności]	229
Art. 102. [Przedłużenie przedawnienia karalności]	231
Art. 103. [Przedawnienie wykonania kary]	231
Art. 104. [Spoczywanie biegu przedawnienia]	232
Art. 105. [Wyłączenie przedawnienia]	232
Rozdział XII. Zatarcie skazania	234
Art. 106. [Uznanie skazania za niebyłe]	234
Art. 106a. [Wyłączenie zatarcia skazania]	234
Art. 107. [Przesłanki zatarcia skazania]	235
Art. 107a. (uchylony)	236
Art. 108. [Zatarcie przy zbiegu skazań]	236
Rozdział XIII. Odpowiedzialność za przestępstwa popołnione za granicą	237
Art. 109. [Zasada narodowości podmiotowej]	237
Art. 110. [Odpowiedzialność cudzoziemca]	238
Art. 111. [Warunek podwójnej przestępczości]	239
Art. 112. [Zasada narodowości przedmiotowej nieograniczonej]	240
Art. 112a. [Zasada narodowości przedmiotowej cyberprzestępczości]	240
Art. 113. [Zasada represji wszechświatowej]	242
Art. 114. [Uznawanie orzeczeń zapadłych za granicą]	242
Art. 114a. [Stosowanie prawa obcego]	243
Rozdział XIV. Objasnienie wyrażeń ustawowych	245
Art. 115. [Słowniczek wyrażeń ustawowych]	245
Rozdział XV. Stosunek do ustaw szczególnych	270
Art. 116. [Stosowanie przepisów części ogólnej do innych ustaw]	270

CZĘŚĆ SZCZEGÓLNA

Rozdział XVI. Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne	271
Art. 117. [Wojna napastnicza]	271
Art. 118. [Ludobójstwo]	275
Art. 118a. [Masowy zamach przeciwko grupie ludności]	278
Art. 119. [Przemoc lub groźba bezprawna na tle dyskryminacyjnym]	282
Art. 120. [Stosowanie środków masowej zagłady]	286
Art. 121. [Wytwarzanie, gromadzenie lub obrót zakazanymi środkami masowej zagłady lub walki]	288
Art. 122. [Stosowanie niedopuszczalnych sposobów lub środków walki]	290
Art. 123. [Zamach na życie lub zdrowie osób szczególnie chronionych przepisami prawa międzynarodowego]	293
Art. 124. [Inne przestępne naruszenie prawa międzynarodowego]	297

Art. 125.	[Zamach na mienie lub dobra kultury]	300
Art. 126.	[Bezprawne używanie znaków]	303
Art. 126a.	[Publiczne nawoływanie do popełnienia przestępstw z rozdziału XVI lub ich publiczne pochwalanie]	306
Art. 126b.	[Dopuszczenie do popełnienia przestępstw z rozdziału XVI]	308
Art. 126c.	[Karalne przygotowanie do przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych]	311
Rozdział XVII. Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej		312
Art. 127.	[Zamach stanu]	313
Art. 128.	[Zamach na konstytucyjny organ RP]	314
Art. 129.	[Zdrada dyplomatyczna]	315
Art. 130.	[Szpiegostwo]	315
Art. 131.	[Czynny żal]	318
Art. 132.	[Dezinformacja wywiadowcza]	319
Art. 132a.	[utracił moc]	320
Art. 133.	[Znieważenie narodu lub państwa polskiego]	320
Art. 134.	[Zamach na życie prezydenta RP]	321
Art. 135.	[Czynna napaść lub znieważenie prezydenta RP]	322
Art. 136.	[Czynna napaść lub znieważenie przedstawiciela obcego państwa]	323
Art. 137.	[Publiczne znieważenie znaku lub symbolu państwowego]	323
Art. 138.	[Zasada wzajemności]	324
Art. 139.	[Przepadek przedmiotów]	325
Rozdział XVIII. Przestępstwa przeciwko obronności		326
Art. 140.	[Zamach na jednostkę sił zbrojnych RP]	326
Art. 141.	[Podjęcie służby w obcym wojsku]	327
Art. 142.	[Zaciąg do wojska obcego]	328
Art. 143.	[Samouszkodzenie i inne podstępne zabiegi w celu zwolnienia od służby wojskowej]	329
Art. 144.	[Uchylenie się od odbywania służby wojskowej]	330
Art. 144a.	[Uchylenie się od odbywania służby w obronie cywilnej]	331
Art. 144b.	[Odmowa pełnienia służby w obronie cywilnej; naruszanie obowiązków związanych ze służbą w obronie cywilnej]	333
Art. 145.	[Uchylenie się od pełnienia służby zastępczej]	334
Art. 146.	[Dobrowolny powrót]	336
Art. 147.	[Niezdolność do pełnienia służby]	336
Rozdział XIX. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu		337
Art. 148.	[Zabójstwo]	338
Art. 148a.	[Przyjęcie zlecenia zabójstwa]	345
Art. 149.	[Dzieciobójstwo]	347
Art. 150.	[Zabójstwo eutanatyczne]	349
Art. 151.	[Podżeganie i pomocnictwo do samobójstwa]	352
Art. 152.	[Aborcja za zgodą kobiety]	353
Art. 153.	[Wymuszona aborcja]	356

Art. 154.	[Śmierć kobiety jako następstwo aborcji]	358
Art. 155.	[Nieumyślne spowodowanie śmierci]	359
Art. 156.	[Ciężki uszczerbek na zdrowiu]	360
Art. 156a.	[Nakłanianie i zmuszanie do ciężkiego uszczerbku]	364
Art. 157.	[Średni i lekki uszczerbek na zdrowiu]	366
Art. 157a.	[Uszczerbek na zdrowiu dziecka poczętego]	369
Art. 158.	[Bójka i pobicie]	370
Art. 159.	[Bójka i pobicie z użyciem niebezpiecznego przedmiotu]	373
Art. 160.	[Narażenie człowieka na niebezpieczeństwo]	376
Art. 161.	[Narażenie na zarażenie]	380
Art. 162.	[Nieudzielenie pomocy]	382
 Rozdział XX. Przepisy przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu		387
Art. 163.	[Sprowadzenie zdarzenia powszechnie niebezpiecznego]	387
Art. 164.	[Sprowadzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa zdarzenia]	390
Art. 165.	[Sprowadzenie stanów powszechnie niebezpiecznych dla życia lub zdrowia]	391
Art. 165a.	[Finansowanie przestępstwa o charakterze terrorystycznym]	392
Art. 166.	[Zawładnięcie statkiem wodnym powietrznym, publicznym środkiem transportu lądowego]	394
Art. 167.	[Umieszczenie niebezpiecznego urządzenia lub substancji na statku lub w publicznym środku transportu lądowego]	395
Art. 168.	[Karalność przygotowania]	396
Art. 169.	[Czynny żal]	397
Art. 170.	[Rozbójnictwo morskie]	397
Art. 171.	[Wytwarzanie lub obrót substancjami niebezpiecznymi]	398
Art. 172.	[Przeszkadzanie akcji ratowniczej]	400
 Rozdział XXI. Przepisy przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji		402
Art. 173.	[Spowodowanie katastrofy w komunikacji]	402
Art. 174.	[Sprowadzenie niebezpieczeństwa katastrofy w komunikacji]	406
Art. 175.	[Przygotowanie do spowodowania katastrofy]	408
Art. 176.	[Czynny żal przy spowodowaniu katastrofy]	408
Art. 177.	[Spowodowanie wypadku komunikacyjnego]	409
Art. 178.	[Zaostrzenie karalności wobec sprawcy katastrofy lub wypadku] ...	413
Art. 178a.	[Prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego]	415
Art. 178b.	[Niedostosowanie się do polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego]	418
Art. 179.	[Dopuszczenie do ruchu niebezpiecznego pojazdu]	419
Art. 180.	[Zapewnienie bezpieczeństwa ruchu pojazdów mechanicznych] ...	421
Art. 180a.	[Prowadzenie pojazdu po cofnięciu uprawnień]	422
 Rozdział XXII. Przepisy przeciwko środowisku		425
Art. 181.	[Powodowanie zniszczeń w przyrodzie]	425

Art. 182.	[Zanieczyszczenie środowiska w znacznych rozmiarach]	432
Art. 183.	[Nieodpowiednie postępowanie z odpadami]	435
Art. 184.	[Nieodpowiednie postępowanie z materiałem promieniotwórczym] . . .	437
Art. 185.	[Kwalifikowane typy przestępstw]	440
Art. 186.	[Brak dbałości o urządzenia ochronne]	440
Art. 187.	[Niszczenie lub uszkodzanie chronionych terenów lub obiektów] . .	442
Art. 188.	[Działalność zagrażająca środowisku]	443
Art. 188a.	[Dobrowolne naprawienie szkody w środowisku]	444
Rozdział XXIII. Przestępstwa przeciwko wolności		445
Art. 189.	[Bezprawne pozbawienie wolności]	445
Art. 189a.	[Handel ludźmi]	449
Art. 190.	[Groźba karalna]	453
Art. 190a.	[Uporczywe nękanie. Kradzież tożsamości]	456
Art. 191.	[Zmuszanie do określonego zachowania. Utrudnianie korzystania z lokalu mieszkalnego]	462
Art. 191a.	[Utrwalanie lub rozpowszechnianie wizerunku nagiej osoby]	467
Art. 191b.	[Zmuszanie do zawarcia małżeństwa; nakłanianie do opuszczenia kraju w celu zmuszenia do zawarcia małżeństwa]	471
Art. 192.	[Wykonanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta]	474
Art. 193.	[Naruszenie miru domowego]	478
Rozdział XXIV. Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania		482
Art. 194.	[Dyskryminacja wyznaniowa]	482
Art. 195.	[Przeszkadzanie aktowi religijnemu]	484
Art. 196.	[Obraza uczuć religijnych]	486
Rozdział XXV. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności		490
Art. 197.	[Zgwałcenie. Doprowadzenie do innej czynności seksualnej]	490
Art. 198.	[Seksualne wykorzystanie bezradności lub poczytalności ograniczonej w stopniu znacznym]	505
Art. 198.	[Seksualne wykorzystanie niepoczytalności lub bezradności]	505
Art. 199.	[Seksualne wykorzystanie stosunku zależności lub krytycznego położenia. Seksualne wykorzystanie zaufania lub udzielanie korzyści małoletniemu w zamian za kontakt seksualny]	509
Art. 200.	[Seksualne wykorzystanie małoletniego poniżej 15. roku życia]	514
Art. 200a.	[Grooming]	521
Art. 200b.	[Publiczne propagowanie lub pochwalanie zachowania o charakterze pedofilskim]	526
Art. 201.	[Kazirodztwo]	529
Art. 202.	[Przestępne zachowania dotyczące treści pornograficznych]	532
Art. 203.	[Zmuszenie do uprawiania prostytucji]	541
Art. 204.	[Stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo]	544
Art. 205.	(uchylony)	549

Rozdział XXVI. Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece	550
Art. 206. [Bigamia]	550
Art. 207. [Znęcanie się]	551
Art. 208. [Rozpijanie małoletniego]	555
Art. 209. [Niealimentacja]	557
Art. 210. [Porzucenie małoletniego lub osoby nieporadnej]	561
Art. 211. [Uprowadzenie małoletniego lub osoby nieporadnej]	562
Art. 211a. [Nielegalna adopcja]	564
 Rozdział XXVII. Przestępstwa przeciwko czci i nietykalności cielesnej	567
Art. 212. [Zniesławienie]	567
Art. 213. [Brak odpowiedzialności za zniesławienie]	572
Art. 214. [Brak zniesławienia a znieważenie]	575
Art. 215. [Podanie wyroku do publicznej wiadomości]	575
Art. 216. [Znieważenie]	575
Art. 217. [Naruszenie nietykalności cielesnej]	579
Art. 217a. [Naruszenie nietykalności cielesnej interwenienta]	580
 Rozdział XXVIII. Przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową	583
Art. 218. [Złośliwe lub uporczywe naruszanie praw pracownika]	583
Art. 218a. [Naruszenie zakazu handlu w niedziele i święta]	586
Art. 219. [Niezgłoszenie osoby wykonującej pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego]	588
Art. 220. [Narażenie życia albo zdrowia pracownika]	589
Art. 221. [Niezawiadomienie o wypadku przy pracy lub chorobie zawodowej osoby wykonującej pracę zarobkową]	591
 Rozdział XXIX. Przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego	593
Art. 222. [Naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza]	593
Art. 223. [Czynna napaść na funkcjonariusza publicznego]	596
Art. 223a. [Publiczne nawoływanie do udostępnienia informacji dotyczących życia prywatnego funkcjonariusza]	598
Art. 223b. [Udostępnianie informacji dotyczących życia prywatnego funkcjonariusza bez jego zgody]	600
Art. 224. [Wywieranie wpływu na czynności urzędowe]	601
Art. 224a. [Fałszywy alarm]	604
Art. 224b. [Nawiązka i świadczenie pieniężne w razie skazania za fałszywy alarm]	605
Art. 225. [Udaremnianie lub utrudnianie przeprowadzania kontroli w zakresie ochrony środowiska i inspekcji pracy]	606
Art. 226. [Znieważenie funkcjonariusza lub konstytucyjnego organu]	608
Art. 227. [Przywłaszczenie funkcji publicznej]	609
Art. 228. [Sprzedajność pełniącego funkcję publiczną]	611

Art. 229.	[Przekupstwo]	616
Art. 230.	[Płatna protekcja bierna]	618
Art. 230a.	[Płatna protekcja czynna]	621
Art. 231.	[Nadużycie uprawnień przez funkcjonariusza]	623
Art. 231a.	[Ochrona prawna funkcjonariusza publicznego]	627
Art. 231b.	[Obrona konieczna]	628
Rozdział XXX. Przestępstwa przeciwko wymiarowi sprawiedliwości		630
Art. 232.	[Wywieranie wpływu na czynności sądu]	630
Art. 233.	[Falszywe zeznania]	632
Art. 234.	[Falszywe oskarżenie]	638
Art. 235.	[Tworzenie fałszywych dowodów dla podjęcia ścigania o przestępstwo]	639
Art. 236.	[Zatajenie dowodów niewinności osoby podejrzanej]	642
Art. 237.	[Złagodzona odpowiedzialność lub odstąpienie]	643
Art. 238.	[Falszywe zawiadomienie o przestępstwie]	644
Art. 239.	[Poplecznictwo]	645
Art. 240.	[Karalne niezawiadomienie o przestępstwie]	649
Art. 241.	[Naruszenie tajemnicy postępowania przygotowawczego lub rozprawy]	651
Art. 242.	[Bezprawne samouwolnienie]	654
Art. 243.	[Uwolnienie osoby pozbawionej wolności]	656
Art. 244.	[Niestosowanie się do orzeczonych środków karnych]	658
Art. 244a.	[Niestosowanie się do zakazu wstępu na imprezę masową]	660
Art. 244b.	[Niedotrzymywanie obowiązków związanych ze środkiem zabezpieczającym]	661
Art. 244c.	[Uchylenie się od wykonania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo nawiązki]	662
Art. 245.	[Przemoc wobec stron postępowania]	663
Art. 246.	[Wymuszanie zeznań przez funkcjonariusza publicznego]	665
Art. 247.	[Znęcanie się nad osobą pozbawioną wolności]	666
Art. 247a.	[Ochrona międzynarodowych trybunałów karnych]	668
Rozdział XXXI. Przestępstwa przeciwko wyborom i referendum		670
Art. 248.	[Naruszenia przy przebiegu wyborów]	671
Art. 249.	[Zakłócenie przebiegu wyborów]	675
Art. 250.	[Bezprawne naruszenie swobody głosowania]	678
Art. 250a.	[Łapownictwo wyborcze]	681
Art. 251.	[Naruszenie tajności głosowania]	685
Rozdział XXXII. Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu		687
Art. 252.	[Wzięcie zakładnika]	687
Art. 253.	(uchylony)	691
Art. 254.	[Czynny udział w zbiegowisku]	691
Art. 254a.	[Zamach na urządzenia infrastruktury]	694
Art. 255.	[Pochwalanie albo nawoływanie do popełnienia przestępstwa]	697

Art. 255a.	[Ułatwianie lub przygotowywanie przestępstwa o charakterze terrorystycznym]	699
Art. 256.	[Propagowanie totalitaryzmów i nawoływanie do nienawiści]	702
Art. 257.	[Napaść z powodu ksenofobii, rasizmu lub nietolerancji religijnej]	706
Art. 258.	[Przestępczość zorganizowana. Udział w zorganizowanej grupie przestępczej]	709
Art. 259.	[Dobrowolne odstąpienie od udziału w zorganizowanej grupie przestępczej]	711
Art. 259a.	[Przekraczanie granicy RP w celu popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym]	712
Art. 259b.	[Nadzwyczajne złagodzenie kary; warunkowe zawieszenie wykonania kary]	712
Art. 260.	[Zakłócenie przebiegu zgromadzenia]	714
Art. 261.	[Znieważenie pomnika]	715
Art. 262.	[Zbezczeszczenie zwłok]	716
Art. 263.	[Wyrób i handel bronią bez zezwolenia]	717
Art. 264.	[Nielegalne przekroczenie granicy]	719
Art. 264a.	[Umożliwienie nielegalnego pobytu na terytorium RP]	721
Rozdział XXXIII. Przestępstwa przeciwko ochronie informacji		723
Art. 265.	[Ujawnianie lub wykorzystanie informacji niejawnych]	723
Art. 266.	[Ujawnianie informacji w związku z wykonywaną funkcją]	729
Art. 267.	[Bezprawne uzyskanie informacji]	733
Art. 268.	[Utrudnianie zapoznania się z informacją]	749
Art. 268a.	[Niszczenie danych informatycznych]	754
Art. 269.	[Uszkodzenie danych informatycznych]	758
Art. 269a.	[Zakłócenie systemu komputerowego]	761
Art. 269b.	[Wytwarzanie programów komputerowych]	764
Art. 269c.	[Kontratyp działania w celu wykrycia błędów w zabezpieczeniach systemów informatycznych]	770
Rozdział XXXIV. Przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów.		773
Art. 270.	[Fałszerstwo materialne]	773
Art. 270a.	[Fałszerstwo materialne faktur]	777
Art. 271.	[Fałszerstwo intelektualne]	780
Art. 271a.	[Fałszerstwo intelektualne faktur]	782
Art. 272.	[Wyłudzenie podstępem poświadczenia nieprawdy]	784
Art. 273.	[Używanie dokumentów poświadczających nieprawdę – zawierających fałszerstwo intelektualne]	786
Art. 274.	[Zbycie dokumentu tożsamości]	787
Art. 275.	[Poślugiwanie się cudzym dokumentem. Wywóz za granicę]	788
Art. 276.	[Niszczenie dokumentu]	790
Art. 277.	[Usuwanie znaków granicznych]	792
Art. 277a.	[Kwalifikowane fałszerstwa faktur]	793
Art. 277b.	[Wysokość grzywny w razie skazania za fałszowanie faktur]	794

Art. 277c.	[Nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstąpienie od wymierzenia kary wobec sprawcy przestępstwa fałszowania faktur]	795
Art. 277d.	[Nadzwyczajne złagodzenie kary wobec sprawcy przestępstwa fałszowania faktur]	797
Rozdział XXXV. Przestępstwa przeciwko mieniu		799
Art. 278.	[Kradzież]	799
Art. 278a.	(uchylony)	802
Art. 279.	[Kradzież z włamaniem]	802
Art. 280.	[Rozbój]	804
Art. 281.	[Kradzież rozbójnicza]	808
Art. 282.	[Wymuszenie rozbójnicze]	809
Art. 283.	[Wypadek mniejszej wagi]	811
Art. 284.	[Przywłaszczenie]	811
Art. 285.	[Uruchomienie impulsów telefonicznych]	813
Art. 286.	[Oszustwo]	814
Art. 287.	[Oszustwo komputerowe]	816
Art. 288.	[Zniszczenie rzeczy]	818
Art. 289.	[Zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia]	820
Art. 290.	[Kradzież drzewa z lasu]	821
Art. 291.	[Paserstwo umyślne]	822
Art. 292.	[Paserstwo nieumyślne]	825
Art. 293.	[Paserstwo programu komputerowego]	826
Art. 294.	[Obostrzenie odpowiedzialności]	827
Art. 295.	[Nadzwyczajne złagodzenie kary. Odstąpienie od ukarania]	829
Rozdział XXXVI. Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym		830
Art. 296.	[Niegospodarność]	830
Art. 296a.	[Łapownictwo na stanowisku kierowniczym]	836
Art. 296b.	(uchylony)	839
Art. 297.	[Wyłudzenie kredytu lub innego instrumentu finansowego]	839
Art. 298.	[Wyłudzenie odszkodowania]	842
Art. 299.	[Pranie brudnych pieniędzy]	844
Art. 300.	[Udaremnienie lub uszczuplenie zaspokojenia wierzyciela]	848
Art. 301.	[Pokrzywdzenie wierzyciela przenoszeniem składników majątkowych na nową jednostkę albo upadłością]	851
Art. 302.	[Faworyzowanie wierzycieli, łapownictwo]	853
Art. 303.	[Szkoda majątkowa przy prowadzeniu dokumentacji działalności gospodarczej]	856
Art. 304.	[Lichwa]	857
Art. 305.	[Zakłócenie przetargu publicznego]	859
Art. 306.	[Fałszowanie znaków identyfikacyjnych]	861
Art. 306a.	[Cofanie lub inna ingerencja we wskazania licznika przebiegu w pojeździe mechanicznym]	862

Art. 306b.	[Obostrzenie odpowiedzialności]	864
Art. 306c.	[Zabór tablicy rejestracyjnej pojazdu. Używanie cudzej tablicy rejestracyjnej pojazdu]	864
Art. 307.	[Nadzwyczajne złagodzenie lub odstąpienie od wymierzenia kary]	866
Art. 308.	[Rozszerzenie odpowiedzialności dłużnika oraz wierzyciela]	866
Art. 309.	[Obostrzenie kary grzywny]	867
Rozdział XXXVII. Przestępstwa przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi		868
Art. 310.	[Fałszowanie pieniędzy i innych środków płatniczych albo dokumentów równoznacznych]	868
Art. 311.	[Oszustwo kapitałowe]	873
Art. 312.	[Puszczenie w obieg fałszywych pieniędzy i innych środków płatniczych, dokumentów płatniczych, albo dokumentów równoważnych]	875
Art. 313.	[Fałszowanie urzędowego znaku wartościowego]	877
Art. 314.	[Fałszowanie znaku urzędowego]	879
Art. 315.	[Fałszowanie zalegalizowanego narzędzia pomiarowego lub probierczego]	880
Art. 316.	[Specjalna regulacja przepadku przedmiotów]	881
 CZĘŚĆ WOJSKOWA		
Rozdział XXXVIII. Przepisy ogólne dotyczące żołnierzy		883
Art. 317.	[Zastosowanie ustawy o obronie Ojczyzny wobec żołnierzy]	884
Art. 318.	[Kontratyp rozkazu wojskowego]	885
Art. 319.	[Kontratyp ostatecznej potrzeby wojskowej]	885
Art. 320.	[Odpowiedzialność karna w przypadku niezdolności do służby wojskowej]	886
Art. 321.	[Odpowiedzialność małoletniego]	886
Art. 322.	[Areszt wojskowy]	886
Art. 323.	[Ograniczenie wolności]	887
Art. 324.	[Środki karne]	888
Art. 325.	(uchylony)	888
Art. 326.	[Wydalenie ze służby wojskowej]	888
Art. 327–328.	(uchylone)	888
Art. 329.	[Możliwość wymierzenia kary aresztu wojskowego]	889
Art. 330.	[Wybór kary. Zamiana na ograniczenie wolności]	889
Art. 331.	[Stosowanie kar dyscyplinarnych]	889
Art. 332.	[Zbieg przestępstw a orzekanie środków karnych]	889
Art. 333.	[Warunkowe umorzenie postępowania]	890
Art. 334.	[Obowiązki. Dozór]	890
Art. 335.	[Zawieszenie wykonania kary]	890
Art. 336.	[Odroczenie wykonania kary. Zwolnienie z odbycia kary]	890
Art. 337.	[Warunki zatarcia skazania]	891

Rozdział XXXIX. Przepisy przeciwko obowiązkowi	
pełnienia służby wojskowej	892
Art. 338. [Samowolne opuszczenie jednostki]	892
Art. 339. [Dezercja]	893
Art. 340. [Nadzwyczajne złagodzenie kary]	894
Art. 341. [Odmowa pełnienia służby]	894
Art. 342. [Samookaleczenie. Wprowadzenie w błąd organu wojskowego] . . .	895
 Rozdział XL. Przepisy przeciwko zasadom dyscypliny wojskowej	897
Art. 343. [Bezprawna odmowa wykonania rozkazu]	897
Art. 344. [Niewykonanie rozkazu polecającego popełnienie przestępstwa] . .	900
Art. 345. [Napaść na przełożonego]	900
Art. 346. [Przemoc lub groźba bezprawna wobec przełożonego]	901
Art. 347. [Znieważenie przełożonego]	902
Art. 348. [Odpowiednie stosowanie wobec innych żołnierzy]	903
Art. 349. [Odpowiednie stosowanie wobec żołnierzy państw	
sprzymierzonych]	903
 Rozdział XLI. Przepisy przeciwko zasadom postępowania	
z podwładnymi	904
Art. 350. [Poniżenie podwładnego]	904
Art. 351. [Naruszenie nietykalności cielesnej podwładnego]	905
Art. 352. [Znęcanie się nad podwładnym]	905
Art. 353. [Odpowiednie stosowanie wobec młodszego stopniem]	906
 Rozdział XLII. Przepisy przeciwko zasadom obchodzenia się	
z uzbrojeniem i uzbrojonym sprzętem wojskowym	907
Art. 354. [Nieostrożne używanie środków walki]	907
Art. 355. [Spowodowanie wypadku komunikacyjnego przez żołnierza]	908
 Rozdział XLIII. Przepisy przeciwko zasadom pełnienia służby	910
Art. 356. [Naruszenie regulaminu]	910
Art. 357. [Stan nietrzeźwości lub odurzenia w służbie]	911
 Rozdział XLIV. Przepisy przeciwko mieniu wojskowemu	912
Art. 358. [Samowolne dysponowanie środkami walki]	912
Art. 359. [Utrata środków walki]	913
Art. 360. [Uszkodzenie środków walki]	913
Art. 361. [Samowolne użycie statku]	914
Art. 362. [Samowolne użycie pojazdu mechanicznego]	914
Art. 363. [Samowolne rozporządzenie wyposażeniem]	915
 Bibliografia	917
O Autorach	931

Wykaz skrótów

Akty prawne

- EKPC – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
- k.c. – ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.)
- k.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17 ze zm.)
- k.k. z 1969 r. – ustawa z 19.04.1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 13, poz. 94 ze zm.) – uchylona
- k.k.s. – ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2024 r. poz. 628 ze zm.)
- k.k.w. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2024 r. poz. 706 ze zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
- Konwencja o cyberprzestępczości – Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzona w Budapeszcie 23.11.2001 r. (Dz.U. z 2015 r. poz. 728)
- k.p. – ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.)
- k.p.a. – ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 572)
- k.p.c. – ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 1568 ze zm.)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2025 r. poz. 46)
- k.p.w. – ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2024 r. poz. 977 ze zm.)
- k.r.o. – ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
- k.s.h. – ustawa z 15.09.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (Dz.U. z 2024 r. poz. 18 ze zm.)

k.w.	–	ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119 ze zm.)
MPPOiP	–	Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, zał.)
nowela z 5.11.2009 r.	–	ustawa z 5.11.2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 206, poz. 1589 ze zm.)
nowela z 20.02.2015 r.	–	ustawa z 20.02.2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 396 ze zm.)
nowela z 19.06.2020 r.	–	ustawa z 19.06.2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz.U. z 2022 r. poz. 2141)
nowela z 28.06.2024 r.	–	ustawa z 28.06.2024 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1228)
o.p.	–	ustawa z 29.08.1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz.U. z 2025 r. poz. 111)
p.o.ś.	–	ustawa z 27.04.2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2024 r. poz. 54 ze zm.)
Powszechna Deklaracja Praw Człowieka	–	Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, rezolucja 217 A (III) Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 10.12.1948 r.
pr. aut.	–	ustawa z 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz.U. z 2025 r. poz. 24)
pr. bank.	–	ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. z 2024 r. poz. 1646 ze zm.)
pr. pras.	–	ustawa z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 1914)
pr. przeds.	–	ustawa z 6.03.2018 r. – Prawo przedsiębiorców (Dz.U. z 2024 r. poz. 236 ze zm.)
pr. wod.	–	ustawa z 20.07.2017 r. – Prawo wodne (Dz.U. z 2024 r. poz. 1087 ze zm.)
p.r.d.	–	ustawa z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 1251)
p.w.k.k.	–	ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.)
Statut MTK	–	Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17.07.1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.)
u.b.i.m.	–	ustawa z 20.03.2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz.U. z 2023 r. poz. 616)
u.o.i.n.	–	ustawa z 5.08.2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 632 ze zm.)
u.o.l.o.c.	–	ustawa z 5.12.2024 r. o ochronie ludności i obronie cywilnej (Dz.U. poz. 1907)
u.o.O.	–	ustawa z 11.03.2022 r. o obronie Ojczyzny (Dz.U. z 2024 r. poz. 248 ze zm.)

u.o.p.	–	ustawa z 16.04.2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2024 r. poz. 1478 ze zm.)
u.o.z.	–	ustawa z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt (Dz.U. z 2023 r. poz. 1580 ze zm.)
u.p.n.	–	ustawa z 29.07.2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2023 r. poz. 1939 ze zm.)
ustawa o ABW	–	ustawa z 24.05.2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2024 r. poz. 812 ze zm.)
ustawa o VAT	–	ustawa z 11.03.2004 r. o podatku od towarów i usług (Dz.U. z 2024 r. poz. 361 ze zm.)
u.w.r.n.	–	ustawa z 9.06.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978)
u.w.t.p.a.	–	ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2023 r. poz. 2151 ze zm.)
u.z.l.	–	ustawa z 5.12.1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz.U. z 2024 r. poz. 1287 ze zm.)

Czasopisma i publikatory

AUL FI	–	Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica
CZPKiNP	–	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz.U.	–	Dziennik Ustaw
Dz.Urz. MON	–	Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej
Dz.Urz. UE	–	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
EPS	–	Europejski Przegląd Sądowy
GSP-Prz.Orz.	–	Gdańskie Studia Prawnicze – Przegląd Orzecznictwa
KSAG	–	Kwartalnik Sądowy Apellacji Gdańskiej
KZS	–	Krakowskie Zeszyty Sądowe
M.P.	–	Monitor Polski
MPP	–	Monitor Prawa Pracy
OSASz	–	Orzecznictwo Sądu Apellacyjnego w Szczecinie
OSAW	–	Orzecznictwo Apellacji Wrocławskiej
OSNK	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna
OSNKW	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNwSK	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSNPG	–	Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	–	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika	–	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK-A	–	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
PiM	–	Prawo i Medycyna
PiP	–	Państwo i Prawo
PPK	–	Przegląd Prawa Konstytucyjnego
PPP	–	Przegląd Prawa Publicznego
Prok. i Pr.	–	Prokuratura i Prawo

Prok. i Pr.-wkl.	-	Prokuratura i Prawo – wkładka
Prz. Sejm.	-	Przegląd Sejmowy
PS	-	Przegląd Sądowy
PUG	-	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
RPEiS	-	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SI	-	Studia Iuridica
SIL	-	Studia Iuridica Lublinensia
SP	-	Studia Prawnicze
St.Pr.-Ek.	-	Studia Prawno-Ekonomiczne
WPP	-	Wojskowy Przegląd Prawniczy

Inne

ABW	-	Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
ARiMR	-	Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
AW	-	Agencja Wywiadu
BNW	-	Biuro Nadzoru Wewnętrznego
CBA	-	Centralne Biuro Antykorupcyjne
CEM	-	Centrum Egzaminów Medycznych
ETPC	-	Europejski Trybunał Praw Człowieka
ICD-11	-	International Classification of Diseases 11th Revision
KAS	-	Krajowa Administracja Skarbowa
KRUS	-	Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
LEK	-	Lekarski Egzamin Końcowy
LDEK	-	Lekarsko-Dentystyczny Egzamin Końcowy
NBP	-	Narodowy Bank Polski
NFZ	-	Narodowy Fundusz Zdrowia
NIK	-	Najwyższa Izba Kontroli
SA	-	sąd apelacyjny
SG	-	Straż Graniczna
SKW	-	Służba Kontrwywiadu Wojskowego
SO	-	sąd okręgowy
SN	-	Sąd Najwyższy
SOK	-	Straż Ochrony Kolei
SOP	-	Służba Ochrony Państwa
SR	-	sąd rejonowy
SW	-	Służba Więzienna
SWW	-	Służba Wywiadu Wojskowego
TK	-	Trybunał Konstytucyjny
UKNF	-	Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
ZUS	-	Zakład Ubezpieczeń Społecznych
ŻW	-	Żandarmeria Wojskowa

Przedmowa

Komentarz niniejszy, współtworzony i redagowany przez profesora Katedry Prawa Karnego Uniwersytetu Łódzkiego, stanowi nawiązanie do jedyne go komentarza do Kodeksu karnego z 1932 r., który ukazywał się po roku 1945: *Kodeks karny i Prawo o wykroczeniach. Komentarz*, autorstwa profesora Katedry Prawa Karnego UŁ Mieczysława Siewierskiego¹. Ten wybitny karnista-dogmatyk oraz praktyk pierwszy *Komentarz* opracował wspólnie z Jerzym Nisensonem w 1932 r., zaś po zamordowaniu Nisensona przez okupanta hitlerowskiego kontynuował pracę sam, aż do ostatniego wydania *Komentarza*, w 1965 r. Również nowy Kodeks karny, z 1969 r., doczekał się Jego komentatorskiego zaangażowania, ponownie niezwłocznie po przyjęciu: *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1971, we współautorstwie z Jerzym Bafią i Kryspinem Mioduskim (II wyd. 1987 r.). Poprzez osobę prof. Mieczysława Siewierskiego może zatem, obchodzący w tym roku 80. rocznicę powstania, Uniwersytet Łódzki poszczycić się tradycją komentarzy do kolejnych Kodeksów karnych sięgającą lat 30. ubiegłego stulecia. Jeśli zaś sięgnąć dalej – ponadstuletnią: w 1917 r. Aleksander Mogilnicki i Emil Stanisław Rappaport, późniejszy wykładowca oraz profesor Katedry Prawa Karnego, „wydali i objaśnieniami opatrzyli” *Ustawy karne tymczasowo obowiązujące w Królestwie Polskim. Część 1. Kodeks karny z ustawami dodatkowymi*.

Zamysł komentarza, który w imieniu zespołu autorskiego oddaję w ręce Czytelniczek i Czytelników, pokrywa się całkowicie z wysłowionym w 1932 r. w przedmowie przez prof. M. Siewierskiego: „Wydawnictwo niniejsze ma na względzie przede wszystkim cele praktyczne: umożliwienie zapoznania się w najkrótszym czasie z podstawowymi zasadami (...) prawa karnego i ułatwienie stosowania go w praktyce”, zatem „szereg artykułów opatrzyliśmy własnymi objaśnieniami, zawierającymi przede wszystkim niezbędne informacje i wskazówki o charakterze praktycznym. (...) Podejmując niniejsze wydawnictwo, nie mieliśmy bynajmniej na celu opracowania wyczerpującego komentarza”. Chodziło zaś o to, by „własnymi objaśnieniami wprowadzić Czytelnika w sedno rozpatrywanych zagadnień prawnych i przedstawić ogólne założenia danej instytucji prawa karnego materialnego oraz oświetlić przyjętą konstrukcję kodeksową” (1965).

dr hab. Jan Kulesza, prof. UŁ

¹ Również *Kodeks Karny z Orzecnictwem okresu powojennego* (1956 r., wyd. II 1958 r.) został opracowany przez łódzkich karników: Józefa Fajnerga i dra Mikołaja Leonieniego, opatrzone wstępem prof. zwyczaj. Uniwersytetu Łódzkiego dr n. p. Emila Stanisława Rappaporta.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.

Kodeks karny¹

(Dz.U. z 2024 r. poz. 17; zm.: Dz.U. z 2024 r. poz. 1228, poz. 1907, poz. 1965)

¹ Niniejsza ustawa w zakresie swojej regulacji realizuje postanowienia:

- 1) dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1673 z dnia 23.10.2018 r. w sprawie zwalczania prania pieniędzy za pomocą środków prawnokarnych (Dz.Urz. UE L 284 z 12.11.2018, s. 22);
- 2) dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/713 z dnia 17.04.2019 r. w sprawie zwalczania fałszowania i oszustw związanych z bezgotówkowymi środkami płatniczymi, zastępującej decyzję ramową Rady 2001/413/WSiSW (Dz.Urz. UE L 123 z 10.05.2019, s. 18);
- 3) dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13.12.2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępującej decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW (Dz.Urz. UE L 335 z 17.12.2011, s. 1 oraz Dz.Urz. UE L 18 z 21.01.2012, s. 7).

CZĘŚĆ OGÓLNA

Rozdział I. Zasady odpowiedzialności karnej

Jan Kulesza

Uwagi wstępne

Przepisy rozdziału ujmują podstawowe zasady urzeczywistniania odpowiedzialności karnej za czyny zabronione pod groźbą kary. Zasady te mają charakter fundamentalny, bardziej szczegółowy albo raczej techniczny. W tej części zawarto także – w istocie – definicje legalne instytucji kodeksowych. Niektóre z zasad posiadają umocowanie w Konstytucji RP oraz wiążących Polskę umowach międzynarodowych.

Art. 1. [Struktura przestępstwa. Warunki odpowiedzialności]

§ 1. Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto popełnia czyn zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia.

§ 2. Nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma.

§ 3. Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu.

1. **Pojęcie przestępstwa.** Kodeks karny nie zawiera definicji przestępstwa, którą odczytuje się z jego przepisów (przede wszystkim z komentowanego) odzwierciedlających konstrukcję dogmatyczną. Te same normy wyrażają również zasady prawa karnego. Należy przyjąć, że analiza elementów przestępstwa następuje w określonej kolejności, wynikającej z treści art. 1 k.k., wskazującego w szczególności na **element formalny czynu** (§ 1), następnie **materialny** (§ 3), na końcu zaś kwestię **zawinienia** (§ 3).
2. **Definicja przestępstwa.** Kodeks karny oparty jest na **teorii pięcioelementowej przestępstwa**, której podstawą jest teoria norm K. Bindinga (*Die Normen und ihre Übertretung*, Leipzig 1890). **Przestępstwem jest czyn człowieka naruszający normę sankcjonowaną, bezprawny, karalny, karygodny i zawiniony** (aprobuje R. Zawłocki [w:] *System Prawa Karnego*, t. 3, *Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2017, s. 116).

3. **Czyn. Działanie i zaniechanie.** Czynem jest zespół ruchów człowieka, nad którymi jest on w stanie zapanować, motywowany dążnością do realizacji określonego celu. Czyn jest aktywnością w stosunku do rzeczywistości, charakteryzującą się wystąpieniem określonych cech (ruch w określonym kierunku – **działanie**) bądź brakiem takich cech (brak ruchu – **zaniechanie**). Działanie i zaniechanie nie są formami czynu, lecz sposobem realizacji przez czyn znamion typu czynu zabronionego. **Zaniechaniem** jest charakterystyka ludzkiej aktywności spostrzegana na skutek oczekiwań, które z nią wiąże norma prawna chroniąca określone dobro. Norma ta określa kształt obowiązku aktywności, zaniechanie zatem cechuje brak określonych ruchów w spodziewanym kierunku (A. Zoll [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1, *Komentarz do art. 1–52*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX 2016, art. 1, tezy 12, 17). Powszechnie przyjmuje się natomiast **społeczną** (socjologiczną) **koncepcję czynu**, w której czyn – tak samo działanie i zaniechanie – odnoszony jest do szkody społecznej, jaką może wyrządzić przez narażenie czy zniszczenie dóbr prawnych jako istotnych wartości społecznych. Szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie*. Art. 162 k.k. na tle uwag dotyczących § 323c niemieckiego kodeksu karnego, Łódź 2008, s. 82–89; J. Kulesza, *O pojmowaniu zaniechania w polskiej nauce prawa karnego*, CzPKiNP 2007/2, s. 19–52; J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, ustawie karnej i karze*, Warszawa 2023, s. 140–145, 206–209.
4. **Uzewewnętrznienie czynu.** Nie stanowią podstawy karalności ani odpowiedzialności karnej właściwości fizyczne lub psychiczne człowieka, jego myśli, poglądy, nieuzewnętrznione zamiary czy stwarzany przezeń stan niebezpieczeństwa dla dóbr prawnych ani tryb życia. W każdym przypadku typizacji granicznych (por. art. 16 § 1, art. 256 § 1 k.k.) niezbędne jest uzewnętrznienie zamiarów czy myśli sprawcy; stwarzane zagrożenie musi uprzednio przejawiać się w popełnionym już czynie zabronionym (rozdział X Kodeksu karnego).
5. **Czyn człowieka.** Odpowiedzialności karnej nie ponoszą zwierzęta, elementy przyrody nieożywionej, osoby prawne i podmioty nieposiadające osobowości prawnej. Dwie ostatnie grupy mogą ponosić odpowiedzialność za **delikt administracyjny**, zagrożony karą administracyjną oraz na podstawie ustawy z 28.10.2002 r. o **odpowiedzialności podmiotów zbiorowych** za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. z 2023 r. poz. 659 ze zm.).
6. **Brak czynu.** Brak jest czynu w razie **przymusu nieodpornego** (*vis absoluta*), kiedy decyzja woli nie może zostać podjęta lub zrealizowana ze względu na czynniki wewnętrzne (zawał, utrata przytomności) lub zewnętrzne (ogłuszenie, skrępowanie, stanie się elementem przebiegu przyczynowości bez wpływu nań, por. L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2017, s. 51). Także **odruch bezwarunkowy**, czyli przebiegający poza kontrolną funkcją świadomości, powoduje brak czynu. Czyn zachodzi natomiast w razie **przymusu odpornego** (*vis compulsiva*) **fizycznego** lub **psychicznego**. Decyzja woli zostaje podjęta i realizowana, jednak pod przymusem. Do rozważenia jest wówczas zastosowanie stanu wyższej konieczności (art. 26 k.k.). W razie świadomego naruszenia obowiązku pozostawania w odpowiednim stanie psychofizycznym ocena zostaje przeniesiona na moment naruszenia poprzez figurę zawinienia na przedpolu czynu zabronionego. Również odnośnie do **odruchu warunkowego** i **czynności zautomatyzowanej** ocenie podlegają, wynikające z zasad postępowania

z dobrem prawnym, powinność i subiektywna zdolność do aktywowania funkcji kontrolnej świadomości, co powinno nastąpić przed odruchem czy czynnością. Szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 146–150, 208–209.

7. **Brak zaniechania.** W przypadku zaniechania brak czynu wynikać może także z braku możliwości realizacji obowiązku – braku sił, narzędzia, umiejętności, czasu na podjęcie i realizację decyzji woli (element temporalny zaniechania) – *impossibilium nulla obligatio* (szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 92–102). Jeśli jednak podmiot był zobowiązany do przygotowania do realizacji obowiązku, ocena możliwości postawienia zarzutu przesunie się na etap przypisania skutku (jeżeli wystąpił) i strony podmiotowej, a następnie winy.
8. **Odpowiedzialność indywidualna i osobista.** Z zasadą czynu splata się **zasada indywidualnej odpowiedzialności** za czyn ściśle dookreślony na etapie typizacji, jeżeli pozostaje w powiązaniu z zachowaniami innych osób, ponieważ tylko wówczas możliwe jest odzwierciedlenie społecznej szkodliwości zachowania więcej niż jednej osoby (por. art. 158 § 1 k.k.). Tak samo rozgraniczone są czyny realizujące postaci współdziałania (art. 18 i następnie art. 20 oraz 21 § 1 k.k.). Indywidualizacja odpowiedzialności obejmuje również dobór i wymiar środków reakcji penalnej (art. 53, 55 k.k.). **Zasada odpowiedzialności osobistej** wymaga zaś, by dolegliwość zastosowania narzędzia prawnokarnego była skierowana przeciwko sprawcy czynu zabronionego, a nie przeciwko innym osobom (por. art. 239 § 1 k.k., art. 57 § 1 k.w.).
9. **Norma sankcjonowana.** U podstaw każdej typizacji czynu zabronionego (**normy sankcjonującej**) leży pierwotna norma zakazu bądź nakazu określonego zachowania (**norma postępowania**, niekiedy następnie **norma sankcjonowana**). Jej źródłem są m.in. moralność, obyczajność, etyka, religia, zasady funkcjonowania jednostek w zbiorowości. Celem normy postępowania (sankcjonowanej) jest ochrona wartości istotnych społecznie, przybierających postać dóbr prawnych. **Normy postępowania (sankcjonowane)** ustanawiają zasady postępowania z dobrami o wartości społecznej i zakazują zachowań sprowadzających dla nich zagrożenie bądź nakazują podjęcie zachowania stwarzającego prawdopodobieństwo odwrócenia zagrożenia. Prawo karne tworzy zespół **norm wtórnych – sankcjonujących**, wskazujących, które naruszenia norm postępowania (sankcjonowanych) i w jakich okolicznościach podlegają karze (karalność).
10. **Naruszenie normy sankcjonowanej.** Naruszenie normy sankcjonowanej zachodzi w razie **naruszenia** bądź **narażenia dobra prawnego na zagrożenie** i jednocześnie **naruszenia reguł postępowania z tym dobrem**. Naruszenie reguł ostrożności prowadzi do naruszenia bądź narażenia dobra prawnego na zagrożenie. W przypadku zaniechania potwierdzenie naruszenia normy sankcjonowanej związane jest z zaniechaniem, poprzez naruszenie reguł postępowania z dobrem prawnym, podjęcia aktywności mającej na celu odwrócenie zagrożenia czy skutku, do czego sprawca był prawnie zobowiązany. Brak jest naruszenia normy sankcjonowanej (**legalność pierwotna**) w sytuacjach społecznie akceptowalnego bądź tolerowalnego narażenia dóbr na zagrożenie (ryzyko dnia codziennego), gdy zachowanie podmiotu nie stanowi zama-

chu na dobro prawne (przykładowo zabieg leczniczy) albo ustawodawca rozstrzyga kolizję między dobrami prawnymi (przykładowo art. 33 ust. 1 i art. 34 ust. 7 u.z.l.; szerzej J. Kulesza, *Brak zgody pacjenta na zabieg leczniczy a lekarski obowiązek udzielania pomocy*, PiM 2005/2, s. 66–83; J. Kulesza, *Zgoda pacjenta na zabieg leczniczy a odpowiedzialność karna za nieudzielenie pomocy* (art. 162 k.k.), PS 2007/5, s. 59–69). Można także przyjąć, że norma sankcjonowana jest dekodowalna z uwzględnieniem całego systemu prawa, zatem także kontratypów ustawowych, przy jednoczesnym zanegowaniu pozaustawowych (por. rozdział III – uwagi wstępne, teza 4). Prowadzi to do jednolitej bezprawności (braku rozróżnienia legalności pierwotnej i wtórnej).

11. **Reguły postępowania z dobrem prawnym.** Reguły te mogą być formalnie ujęte w akcie prawnym, instrukcji obsługi urządzenia, ostrzeżeniu o zasadach użytkowania itp. albo wynikać z zasad doświadczenia życiowego i wiedzy o powtarzalności przebiegów przyczynowo-skutkowych (zob. także M. Filipczak, *Brak zagrożenia dla dobra prawnego a przestępstwa abstrakcyjnego narażenia dóbr prawnych na niebezpieczeństwo*, Łódź 2022, s. 170–177). Następuje odwołanie do modelu tzw. wzorcowego (dobrego) obywatela (specjalisty), uwzględniającego kwalifikacje, uprawnienia, stan psychofizyczny podmiotu, użyte narzędzie oraz sposób realizacji czynności. Jest to model uśredniony dla dobrego specjalisty czy rozsądnego obywatela. W razie konieczności należy uwzględnić cechy indywidualizujące podmiot czy szczególne okoliczności.
12. **Bezprawność.** Objęta domniemaniem jej zachodzenia bezprawność oznacza **sprzeczność między zachowaniem podjętym a nakazanym bądź zgodność między zachowaniem podjętym a zakazanym** (*Normwidrigkeit*) w sytuacji, gdy prawo nie przewiduje szczególnego zezwolenia na ten czyn, zwanego okolicznością wyłączającą bezprawność (kontratypem; szerzej P. Zawiejski [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2018, s. 131–137). Bezprawie zachowania sprawcy składa się z **naruszenia normy sankcjonowanej** (aspekt aksjologiczny) oraz **nieposłuszeństwa treści** naruszanej **normy sankcjonowanej** (aspekt teleologiczny; W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 110–111, 167–173). Bezprawność nie podlega stopniowaniu i oznacza negatywną ocenę społeczną czynu sprawcy.
13. ***Nullum crimen sine periculo sociali.*** Zgodnie z tą zasadą, wyprowadzaną z zasady proporcjonalności *sensu largo* (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP; szerzej J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego*, Łódź 2017, *passim*, w szczególności s. 113 i n.; J. Kulesza, *Zarys teorii kryminalizacji*, Prok. i Pr. 2014/11–12, s. 87–111; J. Kulesza, *Społeczne niebezpieczeństwo czynu jako warunek kryminalizacji* [w:] *Księga jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, red. J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017/43, s. 327–348), **nie ma przestępstwa bez jego społecznej szkodliwości**. Konstruuje ona dwa kolejne elementy struktury przestępstwa: **karalność i kar rygodość**. Na etapie wcześniejszym, kryminalizacji, poddane mogą być jej tylko takie zachowania, które cechuje owa społeczna szkodliwość, czyli takie, które **narażają dobro prawne na niebezpieczeństwo w stopniu przekraczającym społecznie tolerowalne granice**.
14. **Karalność.** Uogólnienie pojedynczych, powtarzalnych czynów do określonego wzorca zachowania, niepożądanego z punktu widzenia ocen społecznych, pozwala określić ich

zgeneralizowany stopień społecznej szkodliwości, przekraczającej społecznie akceptowalne czy tolerowalne granice. W karalności, jako **społecznym niebezpieczeństwie klasy zachowań**, znajduje odbicie uprzednie rozstrzygnięcie przez ustawodawcę kolizji wartości na rzecz kryminalizacji określonego zachowania oraz ingerencji w prawa i wolności jednostki. Zespół znamion typu rodzajowego wraz z ustawowym zagrożeniem karą powinny ściśle odzwierciedlać zdekodowany poziom społecznej szkodliwości kryminalizowanego zachowania. Zasady *nullum crimen sine periculo sociali* oraz *nullum crimen sine lege* odzwierciedlają dwie strony tego samego zjawiska społecznego, jakim jest przestępstwo. **Zespół ustawowych znamion typu rodzajowego przestępstwa** (*Tatbestandsmäßigkeit*, „czyn zabroniony” w art. 1 § 1 i art. 115 § 1 k.k.) stanowi cechy, którymi czyn człowieka naruszający normę sankcjonowaną musi się charakteryzować, by doszło do uruchomienia normy sankcjonującej w związku z odpowiadaniem wzorcowi klasy zachowań społecznie szkodliwych. Stanowi on **element formalny** w pięcioelementowej **teorii przestępstwa**, gwarantujący dochowanie zasady *nullum crimen sine lege* – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 81–100, 155–157. Ustawodawca przewiduje niekiedy sytuacje, w których zachowania należące do klasy zachowań karalnych są na tyle częste, by wytworzyć grupę, względem której racje kryminalnopolityczne sprzeciwiają się karalności. Rozstrzyga wówczas, że zachowania takie „nie podlegają karze” (por. 15 § 1 k.k.).

15. **Karygodność**. Element ten odnosi się do **stopnia społecznej szkodliwości konkretnego czynu** sprawcy, który musi być **wyższy niż znikomy** (§ 2). Tym samym następuje wmontowanie w pięcioelementową koncepcję przestępstwa **elementu materialnego** czynu w postaci jego realnej społecznej szkodliwości. Nie może stanowić przestępstwa czyn, którego społeczna szkodliwość *in concreto* nie osiąga takiego poziomu, który by go czynił karygodnym, bądź w ogóle pozbawiony jest tej cechy. Materialne ujęcie przestępstwa pozwala zaniechać ścigania czynów drobnych, bagatelnych, formalnie objętych karalnością, których ściganie nie jest konieczne. Ocenie przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości podlegają indywidualne czyny, a nie społeczna szkodliwość klasy zachowań (por. postanowienie SN z 17.12.2003 r., V KK 222/03, LEX nr 83772). **Społeczna szkodliwość czynu podlega stopniowaniu**. Umożliwia to przyjęcie braku przestępstwa w razie znikomego jej stopnia, lecz przede wszystkim pozwala na określenie ciężaru przestępstwa, co przekłada się na wymiar kary czy stosowanie instytucji z części ogólnej Kodeksu karnego (por. art. 53 § 1–2b, art. 66 § 1 k.k.). Ustawodawca określił **kwantyfikatory społecznej szkodliwości czynu** w art. 115 § 2 k.k. Nie jest wykluczone w stosunku do któregośkolwiek typu rodzajowego przestępstwa przyjęcie *in concreto* znikomego stopnia społecznej szkodliwości czynu realizującego jego znamiona, nawet stanowiącego zbrodnię (por. postanowienie SO w Radomiu z 7.06.2018 r., II KK 143/17, <https://orzeczenia.radom.so.gov.pl> – art. 310 § 1 i 2 k.k.). Jednak im wyższe jest ustawowe zagrożenie karą, tym mniejsze prawdopodobieństwo takiej oceny (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 309). Szerzej na temat stopniowania społecznej szkodliwości czynu J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Łodzi z 17.01.2013 r., II AKa 273/12* (LEX nr 1294813), Prok. i Pr. 2014/1 s. 181–190; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Białymstoku z 11.09.2014 r., VIII Ka 291/14* (LEX nr 1893593), Prok. i Pr. 2016/3, s. 183–193; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 24.09.2018 r., IV Ka 818/18* (LEX nr 2564204), OSP 2019/12, poz. 117, s. 77–85; J. Kulesza, *Glosa do wy-*

roku SN z 19.01.2021 r., III KK 70/20 (LEX nr 3119787), PS 2022/4, s. 105–111; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Łodzi z 31.07.2020 r., II KK 381/18* (LEX nr 2743844), PPK 2020/2, s. 579–586.

16. **Wina.** Zasada *nullum crimen sine culpa* pełni **funkcję legitymującą** możliwość pociągnięcia do **odpowiedzialności karnej osoby**, która naruszyła normy sankcjonowaną i sankcjonującą. Skoro dysponujący wolną wolą popełnia czyn zabroniony, chociaż mógł tego uniknąć, uzasadnione jest pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej. Wina pełni także **funkcję limitującą** surowość **reakcji penalnej**, by dolegliwość jej nie przekraczała stopnia winy (art. 53 § 1 *in fine* k.k.).
17. **Przypisanie winy.** Przesłanką zawinienia jest **rozpoznawalność faktycznego i prawnego znaczenia czynu**, zależna również od określonego w ustawie karnej **wieku** wskazującego na dojrzałość społeczną podmiotu, następnie od zachowania w **normalnej sytuacji motywacyjnej** i wreszcie od **możliwości kierowania** swoim **postępowaniem**. Warunki te muszą być spełnione „w czasie czynu” (§ 3), wymagana jest koincydencja czynu i winy, co nie wyklucza odwołania do zawinienia na przedpolu czynu zabronionego (wobec braku czynu bądź nieprzypisywalności winy) ze względu na związek między wcześniejszym zawinionym czynem a późniejszym zachowaniem. Dla przypisania winy niezbędne są zatem posiadanie odpowiedniego wieku (art. 10 § 1–2a k.k.), odpowiedni stan psychiczny sprawcy (poczytalność; por. art. 31 § 1 k.k.), zachowanie podjęte: w warunkach niewystąpienia usprawiedliwionego urojenia znamion kontratypu bądź okoliczności wyłączającej winę (art. 29 k.k.), w warunkach niewystąpienia usprawiedliwionego błędu co do znamienia typu czynu zabronionego (art. 28 § 1 k.k.), w warunkach niewystąpienia usprawiedliwionego błędu co do bezprawności (art. 30 k.k.), nie w warunkach stanu wyższej konieczności wyłączającego winę (art. 26 § 2 k.k.), nie w warunkach wykonywania rozkazu (art. 318 k.k.). Oprócz wymienionych, wprost na podstawie art. 1 § 3 k.k. brak jest możliwości postawienia zarzutu winy w razie zachowania w **anormalnej sytuacji motywacyjnej**, kiedy zaburzony jest proces swobodnego określania celu podejmowanych czynności oraz dostosowania zachowania do ich realizacji. Niemożność zachowania zgodnego z prawem czyni je niewymagalnym. W doktrynie prezentowane jest również stanowisko odmienne – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 308–309 – nie korzysta z tej możliwości praktyka, nawet w oczywistych przypadkach – por. na przykładach: J. Kulesza, *Glosa do wyroku SR w Piotrkowie Trybunalskim z 16.09.2016 r., II K 105/16* (LEX nr 2152638), „Palestra” 2018/3, s. 104–109; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Siedlcach z 10.05.2022 r., II Ka 183/22* (LEX nr 3345527), OSP 2024/10, poz. 75, s. 42–49; por. również J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 29.01.2019 r., IV Ka 1173/18* (LEX nr 2625613), Prok. i Pr. 2020/1, s. 171–183. Niekiedy ustawodawca uwzględniła wprost zachowanie w anormalnej sytuacji motywacyjnej sprawcy, łagodząc (por. art. 239 § 3 k.k.) bądź wyłączając (por. art. 239 § 2, art. 25 § 3 k.k.) jego odpowiedzialność karną.
18. **Normatywna teoria winy.** Należy przyjąć, że rozwiązania kodeksowe opierają się na czystej normatywnej teorii winy. **Wina to personalny zarzut stawiany sprawcy, że w warunkach, w których powinien był i mógł dochować wierności prawu, nie uczynił tego. Umyślność i nieumyślność** nie sytuują się w zarzucie winy, lecz w **zespole znamion typu czynu zabro-**

nionego (jego stronie podmiotowej). Sprawcy czynu bezprawnego, karalnego i karygodnego stawia się zarzut, zgodnie z którym pozostający w jego sytuacji wzorcowy obywatel (dobry fachowiec w danej dziedzinie) w relacji z dobrem prawnym przestrzegający zasad ostrożnego zachowania, wykazujący troskę o dobra chronione prawem, nie podjąłby określonego zachowania, które stanowi jednocześnie umyślną lub nieumyślną realizację znamion typu czynu zabronionego. Niekiedy przyjmuje się jednak wariant kompleksowy normatywnej teorii winy, w ujęciu którego wina to negatywnie oceniany stosunek psychiczny sprawcy do czynu (tu pojawia się umyślność albo nieumyślność), którego to czynu powinien być i mógł uniknąć. Umyślność i nieumyślność sytuują się wówczas w pojęciu winy.

19. **Stopniowanie winy.** Wina, tak jak społeczna szkodliwość czynu, podlega stopniowaniu (por. art. 53 § 1, art. 66 § 1 k.k.). Na stopień winy konkretnego czynu konkretnego sprawcy wpływają **elementy podmiotowe**, zatem postać strony podmiotowej, w tym postaci zamiaru (art. 9 § 1 k.k.) i nieumyślności (art. 9 § 2 k.k.), dodatkowe elementy, jak cel, motyw (proces myślowy) bądź pobudka (emocje), także niestanowiące znamion typu. Wpływają na niego także **elementy przedmiotowe** czynu, jak sposób popełnienia czynu zabronionego czy czynny żal. Na stopień winy wpływa również **stopień społecznej szkodliwości** (szerzej J. Kulesza [w:] *Leksykon prawa karnego – część ogólna. 100 podstawowych pojęć*, red. P. Daniluk, Warszawa 2018, s. 263–266, 344–348).
20. **Nullum crimen sine lege.** Komentowany przepis wyraża również **podstawowe zasady prawa karnego**. Na plan pierwszy wysuwa się zasada „nie ma przestępstwa bez ustawy”, zawarta także w art. 42 ust. 1 Konstytucji RP oraz aktach prawa międzynarodowego (art. 11 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r., art. 7 EKPC, art. 15 MPPOiP). Powtórzona w art. 1 § 1 k.k. skierowana jest do każdego podmiotu urzeczywistniającego przepisy prawne, w pozostałych przypadkach również do ustawodawcy. Posłużenie się funktorem domykającym „ten tylko” służy wykluczeniu dołączenia, w drodze wykładni, do treści normatywnej przepisu innych podstaw odpowiedzialności karnej poza ustawą.
21. **Naruszenie zasady.** Zasada *nullum crimen sine lege* stanowi także jedną z podstawowych zasad demokratycznego państwa prawnego. Samo naruszenie **procedury zmian kodyfikacji karnej** bądź naruszenie procedury ustawodawczej zwykłej może stanowić samodzielną podstawę stwierdzenia niezgodności ustawy nowelizującej z Konstytucją. Z kolei stwierdzenie **braku wystarczającej precyzji normy sankcjonującej** nie prowadzi wyłącznie do naruszenia zasady *nullum crimen sine lege*, lecz także do naruszenia zasady proporcjonalności *sensu largo* (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP). Wynika to z naruszenia zasady określoności ustawowej ingerencji w sferę praw i obowiązków adresatów normy prawnej, co następuje, gdy regulacja przekracza pewien racjonalny próg nieokreśloności, uniemożliwiając jednostce przewidywanie prawnych konsekwencji jej postępowania i działań organów państwowych. Takie ujęcie konsekwencji naruszenia zasady *nullum crimen sine lege* wynika z ogólnego założenia odnoszącego się do zasady proporcjonalności *sensu largo*, zgodnie z którym jej rolą jest wyznaczenie wszystkich istotnych składników regulacji ustawowej, a zatem zakresu podmiotowego i przedmiotowego regulacji, głębokości ingerencji w prawa i wolności jednostki, jak również charakteru i dolegliwości sankcji (szerzej J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji...*, s. 66–67, 290–291; J. Kulesza, *Zarys teorii...*, s. 87–111).

22. **Nullum crimen sine lege scripta.** Podstawa odpowiedzialności karnej wynikać ma z prawa pisanego, co oznacza wymóg zamieszczenia w **akcie rangi ustawowej bądź wyższej** („czyn zabroniony [...] przez ustawę”, art. 1 § 1 k.k.). Stanowi to oczywistą konsekwencję obowiązywania klauzuli limitacyjnej z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, wymagającej, by każda ingerencja w sferę praw i wolności jednostki była dokonywana w akcie prawnym o randze ustawy. Taką ingerencję stanowią normy sankcjonujące ze względu na dysponowanie środkami reakcji penalnej. Za źródło prawa karnego należy uznać także **przepisy innych ustaw czy ratyfikowanych umów międzynarodowych**, dopełniające treść norm prawa karnego („cudza rzecz ruchoma” – art. 278 § 1 k.k., „obowiązek” – art. 179 k.k., pozakodeksowe prawo karne). Dopuszczalne jest jednocześnie posługiwanie się tzw. **normami blankietowymi**, nawet gdy wypełnienie ich treścią wymaga sięgnięcia do aktów rangi niższej niż ustawa (tzw. **niesamoistne źródła prawa karnego**; por. postanowienie SN z 29.01.2009 r., I KZP 29/08, LEX nr 477671) czy poza system prawa. Nie stanowią źródła prawa karnego poglądy doktryny ani orzecznictwo sądowe, przy czym uprawniony do występowania w charakterze negatywnego ustawodawcy karnego jest Trybunał Konstytucyjny, gdy stwierdza niezgodność przepisu z ustawą zasadniczą. Nie ma natomiast prawa poszerzać zakresu karalności, jak uczynił w wyroku z 22.10.2020 r., K 1/20, Dz.U. z 2021 r. poz. 175, znoszącym jedną z przesłanek legalności przerwania ciąży.
23. **Funkcje zwyczaju.** Nie stanowi źródła prawa karnego zwyczaj (*Gewohnheitsrechtverbot*), co nie oznacza, że nie odgrywa on istotnej roli. W szczególności znaczenie dla ich wykładni ma **potoczne** (zwyczajowe) **rozumienie** określonych **pojęć**, którymi posłużył się ustawodawca („znieważa” – art. 216 § 1 k.k., „treści pornograficzne” – art. 202 § 1 k.k.). Wprost do przyjętych zwyczajów ustawodawca odwołuje się w zespole znamion typu niezwykle rzadko (por. art. 136 § 1 k.k.). Zachowanie zgodne z przyjętym w społeczeństwie zwyczajem, zatem społecznie akceptowalne czy tolerowalne, prowadzi do **braku naruszenia normy sankcjonowanej** (dawne tzw. kontratypy wiosenne czy weselne). Szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 151, 347–348, 380.
24. **Nullum crimen sine lege certa. Zakres karalności** musi być kształtowany w sposób jak najbardziej **doprecyzowany**, ścisły, a jednocześnie zrozumiały dla przeciętnego obywatela (*Bestimmtheitsgebot*). Dopuszczalne jest sięganie do pojęć zaczerpniętych z języka potocznego, które mogą jawić się jako ocenne i nieostre, skoro dorobek doktryny i orzecznictwa pozwala na dokonywanie wykładni w sposób dający jednoznaczny wynik (por. postanowienie SN z 19.12.2007 r., V KK 101/07, LEX nr 346785). Akceptowalna jest szeroka kryminalizacja, określająca czynność sprawczą w sposób pozwalający objąć każde zachowanie prowadzące do skutku („sprowadza” – art. 163 § 1 k.k., „powoduje” – art. 155 k.k.) oraz oparta na szerokich normach sankcjonowanych, jeżeli zespół znamion został wystarczająco dookreślony (por. art. 258 k.k.). Odnośnie do przepisów blankietowych istota zakresu karalności oraz ustawowe zagrożenie karą muszą zostać dokładnie i w sposób niebudzący wątpliwości ujęte w przepisie statuującym typ rodzajowy przestępstwa.
25. **Nullum crimen sine lege stricta. Proces wykładni** musi być prowadzony w sposób **zaangażujący**. Prawo karne, choć może stać na straży rozgraniczenia sfer wolności jednostek

w zakresie postępowania karnego, skazania i wykonania środka reakcji penalnej, stanowi ingerencję w sferę praw i wolności jednostki. W razie **wątpliwości** odnośnie do zakresu karalności należy je rozstrzygnąć *pro libertate*. Wykluczone są zatem **wykładnia rozszerzająca na niekorzyść** podejrzanego czy oskarżonego oraz **zastosowanie analogii na niekorzyść** (*Analogieverbot*). To ostatnie nastąpiłoby, gdyby mimo braku objęcia zachowania zakresem karalności doszło do ukarania, ponieważ badane zachowanie byłoby podobne do zachowania już objętego kryminalizacją. Przykładem wykładni rozszerzającej i jednocześnie **analogii iuris**, na której temat szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 61–63, jest uznanie Internetu za miejsce publiczne, jak uczynił Sąd Najwyższy w postanowieniu z 17.04.2018 r., IV KK 296/17, LEX nr 2481975 – J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 17.04.2018 r., IV KK 296/17* (LEX nr 2481975), Prok. i Pr. 2019/3, s. 117–126; por. również J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 27.09.2010 r., V KK 34/10* (LEX nr 612469), PiP 2011/7–8, s. 160–165. Przypadek taki nazwać można litościwie „**sędziowskim wybrykiem interpretacyjnym**”. Nie jest również dopuszczalne stosowanie **analogii na korzyść** podejrzanego czy oskarżonego, ponieważ naruszałoby to art. 7 Konstytucji RP. Poza tym system prawa karnego stanowi efekt ważenia interesów pokrzywdzonego, społeczeństwa i sprawcy. Nie jest rolą organów ścigania ani sądów modyfikacja efektu tego ważenia – szerzej J. Kulesza, *Niektóre problemy stosowania sankcji bezwzględnie oznaczonej*, Prok. i Pr. 2007/11, s. 68–89; J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 16.04.2009 r., P 11/08* (LEX nr 488896), PiP 2010/3, s. 124–129; na temat **analogii legis** szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 22.06.2010 r., SK 25/08* (LEX nr 584285), PiP 2011/10, s. 123–128.

26. **Nulla poena sine lege**. Zasada *nullum crimen sine lege* znajduje zastosowanie również do zasad i środków reakcji penalnej („zabroniony pod groźbą kary” – art. 1 § 1 k.k.). Muszą być one ściśle określone oraz przewidziane w ustawie w momencie, w którym czyn został popełniony. Na płaszczyźnie stanowienia prawa obowiązkiem ustawodawcy jest oznaczenie środków reakcji penalnej tak, by ich wymiar był przewidywalny, oraz określenie zasad i dyrektyw ich wymiaru. Na płaszczyźnie stosowania prawa organy wymiaru sprawiedliwości mają obowiązek „na podstawie i w granicach prawa” stosować rozwiązania przewidziane przez ustawodawcę, nie przyznając sobie kompetencji poza to wykraczających (szerzej J. Kulesza, *Niektóre problemy...*, s. 68–89; J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 16.04.2009 r., P 11/08*, s. 124–129). Na płaszczyźnie wykonania środków reakcji penalnej muszą być one realizowane w zakresie dolegliwości tylko takiej, jaka została przewidziana przez ustawodawcę.

Art. 2. [Podmiot przestępstwa skutkowego z zaniechania]

Odpowiedzialności karnej za przestępstwo skutkowe popełnione przez zaniechanie podlega ten tylko, na kim ciążył prawny, szczególnie obowiązek zapobiegnięcia skutkowi.

1. **Znaczenie regulacji**. Przepis ustanawia zasady **przypisania odpowiedzialności za skutek należący do zespołu znamion typu rodzajowego przestępstwa, którego nastąpieniu sprawca nie zapobiegł**. Przesądając o charakterze takiej typizacji jako przestępstwa indywidualnego (zob. wyrok SN z 22.11.2005 r., V KK 100/05, LEX nr 164374), ujmuje podmiot jako tego, **na kim ciążył prawny szczególnie obowiązek zapobiegnięcia skutkowi**. Nie jest możliwe

przypisanie odpowiedzialności za przestępstwo materialne popełnione przez zaniechanie osobie nieobciążonej obowiązkiem gwaranta (nienastąpienia skutku). Możliwa jest natomiast jej odpowiedzialność za przestępstwo formalne popełnione przez zaniechanie, jeśli tego rodzaju typizacja jest przewidziana, jako odbicie typizacji materialnej (art. 162 § 1 k.k.).

2. **Kształty obowiązku.** Obowiązek gwaranta może obejmować **ochronę określonego dobra prawnego przed wszelkimi zagrożeniami** (rodzic względem dziecka), **ochrony wszelkich dóbr prawnych przed określonym zagrożeniem** (innych ludzi czy mienia przed niebezpiecznym psem) czy **ochrony określonych dóbr przed określonymi zagrożeniami** (obowiązki pracowników ochrony, obowiązki inspektora BHP w zakładzie pracy).
3. **Źródła obowiązku.** Klasyczną triadę źródeł obowiązku gwaranta tworzą *Vorschrift – Vertrag – Vortat* (**przepis – umowa – czyn uprzedni**). Niezbędny jest zatem **prawny charakter obowiązku** – wskazanie jego podstawy w przepisach powszechnie obowiązujących (w tym o randze aktu wykonawczego do ustawy; por. postanowienie SN z 13.04.2005 r., II KK 23/05, LEX nr 177155), nakładających na wskazane podmioty powinność ochrony dobra prawnego przed zagrożeniem. Nie stanowią źródeł obowiązku ogólnoludzkie normy solidarności, zwyczaj czy zasady współżycia społecznego, moralne czy obyczajowe (por. wyrok SN z 4.03.2015 r., IV KK 32/15, LEX nr 1650300). Źródłem obowiązku gwaranta może być **ustawa** (przykładowo art. 23 k.r.o.), **umowa** (wyrok SN z 5.02.2021 r., V KK 327/19, LEX nr 3181512; umowa o opiekę, o pracę, umowa dożywocia), **dobrowolne podjęcie się obowiązku** gwaranta (wyrok SA w Katowicach z 12.05.2016 r., II AKa 121/16, LEX nr 2051548; przyjęcie opieki nad dzieckiem), akt nominacji czy **uprzednie zachowanie** podmiotu następnie zobowiązanego (wyrok SA w Krakowie z 29.04.2013 r., II AKa 62/13, LEX nr 1321950 – „w perspektywie art. 439 k.c.”). Zachowanie sprowadzające zagrożenie dla dobra prawnego rodzi po stronie jego sprawcy obowiązek zapobieżenia przeniesieniu go na inne osoby czy zwiększeniu prawdopodobieństwa nastąpienia skutku. Zachodzi spłot działania i zaniechania wymykający się art. 2 k.k. Przy szeroko ujętej czynności sprawczej sprawca powinien ponieść odpowiedzialność karną za sprowadzenie skutku przez działanie, skoro zapoczątkowało ono ciąg przyczynowo-skutkowy, którego nie przerwał (L. Gardocki, *Prawo karne*, s. 76).
4. **Zakres obowiązku rodzica względem dziecka.** Obowiązek gwaranta obejmuje powinność **przeciwstawienia się czynowi zabronionemu**, którego **pokrzywdzonym** byłoby **dziecko**, dokonanemu przez drugiego rodzica, opiekuna czy osobę pozostającą z rodzicem-gwarantem we wspólnym pożyciu. Zaniechanie obowiązku powinno pociągać za sobą odpowiedzialność karną za **pomocnictwo przez zaniechanie** do czynów, których popełnieniu na szkodę dziecka gwarant się nie przeciwstawił, jeśli jego zaniechanie obiektywnie ułatwiło popełnienie czynu zabronionego przez bezpośredniego wykonawcę. Szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wylączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2016, s. 264–267; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 25.11.2011 r.*, V KK 378/10 (LEX nr 1095981), PiP 2013/2, s. 134–139; J. Kulesza, *Kwalifikacja prawna nieprzeszkodzenia przestępstwu*, PS 2009/11–12, s. 141–152; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 17.11.2005 r.*, II KK 218/05 (LEX nr 171897), OSP 2007/6, poz. 72, s. 437–441; J. Kulesza, *Odpowiedzialność karna za nieudzielenie pomocy w nurkowaniu* [w:] *Prawne problemy nurkowania*, red. A.J. Szwarc, P. Sowisło, Poznań 2021, s. 189–220.

5. **Uczestnik wypadku jako gwarant.** Art. 44 powinien być traktowany jako statuujący obowiązek gwaranta, art. 44 ust. 2 pkt 1 ustawy z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2024 r. poz. 1251), nakładający określone obowiązki na kierującego pojazdem w razie uczestniczenia w wypadku drogowym. Sformułowany w powołanym przepisie obowiązek ma charakter zarówno prawny, jak i szczególny. Szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 436, 440, 454–455; J. Kulesza, *Ucieczka sprawcy wypadku drogowego z miejsca zdarzenia a przestępstwo nieudzielenia człowiekowi pomocy w niebezpieczeństwie na gruncie obowiązującego kodeksu karnego* [w:] *Aktualne zagadnienia litewskiego i polskiego prawa karnego*, red. K. Indeck, S. Lelental, Łódź 2007, s. 194–195; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 24.10.2007 r., IV KK 304/07 (LEX nr 424911)*, OSP 2009/7–8, poz. 74, s. 511–512). A. Zoll słusznie natomiast ogranicza taki model odpowiedzialności do sprawcy wypadku (A. Zoll [w:] *Kodeks karny...*, t. 1, cz. 1, red. W. Wróbel, A. Zoll, art. 2, teza 20).
6. **Lekarz i pielęgniarka jako gwaranci.** Nie stanowią źródła obowiązku gwaranta art. 30 u.z.l. ani art. 12 ust. 1 ustawy z 15.07.2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 814 ze zm.) (szerzej J. Kulesza, *Źródła obowiązku gwaranta a odpowiedzialność kar na lekarza za zaniechanie pomocy*, PiM 2008/1, s. 14–25; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 27.09.2010 r., V KK 34/10*, s. 160–165; J. Kulesza, *O odpowiedzialności karnej gwaranta za nieudzielenie pomocy (art. 162 k.k.)*, PiP 2006/9, s. 44–56; J. Kulesza, *Granice obowiązku gwaranta w świetle art. 162 k.k.*, Prok. i Pr. 2006/7–8, s. 108–122).
7. **Warunki formalne realizacji obowiązku.** Przypisanie odpowiedzialności za niezapobiegnięcie skutkowi przez gwaranta wymaga **przystąpienia do wykonywania obowiązków**. Musi również w momencie czynu **istnieć przedmiot czynności wykonawczej** określony w normie sankcjonującej (szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 27.09.2010 r., V KK 34/10*, s. 160–165; J. Kulesza, *Aktualne problemy początku prawnokarnej ochrony życia człowieka* [w:] *Inspiracje i kontynuacje. W kręgu idei Profesora Mariana Cieślaka*, red. W. Cieślak, Bydgoszcz 2015, s. 61–78; J. Kulesza, *Prawnokarna ochrona życia człowieka w fazie prenatalnej (w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego)*, PiP 2015/7, s. 56–73).
8. **Pojęcie skutku.** Obejmuje ono **zmianę w świecie zewnętrznym** o różnym charakterze, **da- jącą się oddzielić od samego zachowania ją powodującego**, możliwą do zaobserwowania. Przez pojęcie skutku rozumieć należy zmianę materialną (zabór rzeczy ruchomej, czyli pozbawienie władztwa nad nią osoby uprawnionej – art. 278 § 1 k.k.), funkcjonalną (uczynienie niezdatnym do użytku – art. 288 § 1 k.k.), fizjologiczną lub biologiczną (uszczerbek na zdrowiu – art. 156–157 k.k.), psychiczną (obawa – art. 190 § 1 k.k.), sytuacyjną (sprowadzenie zagrożenia dla dobra prawnego – art. 160 § 1 k.k.), zmianę w układzie stosunków społecznych (bigamia – art. 206 k.k.), utrzymywanie określonego stanu rzeczy (pozbawienie wolności – art. 189 § 1 k.k.).
9. **Pojęcie zaniechania.** Jak przyjmuje się w doktrynie, zaniechanie stanowi **negatywnie wartościowaną „kierunkową beczynność”** – psychicznie kierowaną aktywność woli człowieka w postaci zahamowanych ruchów zewnętrznych. Jest jednak nie samym brakiem wykonania czynności, lecz aktywnością w odniesieniu do otoczenia, mającą znaczenie społeczne ze względu na oczekiwanie podjęcia działania w określonym kierunku. Jako realizacja obowiązku

może być poczytane tylko to, co jest nakierowane na odwrócenie zagrożenia dla dobra prawnego. Sama motoryczna aktywność nie stanowi jego realizacji, jeśli warunku tego nie spełnia. Wymagane zachowanie musi być możliwe do zrealizowania w danym czasie i miejscu. Wyczerpujący przegląd poglądów doktryny w: J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 82–89, 186–189; J. Kulesza, *O pojmowaniu zaniechania...*, s. 19–52; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 26.05.2021 r., I KZP 11/20 (LEX nr 3214394)*, Prz. Sejm. 2023/1, s. 127–144; por. również J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 140–145, 206–209; J. Kulesza [w:] *Leksykon...*, red. P. Daniluk, s. 31–36.

- 10. Obiektywne przypisanie skutku z działania.** Przypisanie skutku powiązanego z działaniem wymaga najpierw wykazania, że badane zachowanie w ujęciu kauzalnym stanowi przyczynę skutku (**warunek ontyczny teorii ekwiwalencji**; szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 212–217). Następnie ocenie podlega, czy kauzalnie spowodowany skutek jest efektem zachowania społecznie nieakceptowalnego (**warunek normatywny**), czyli takiego, które łącznie:

- 1) stanowi naruszenie reguły postępowania z dobrem prawnym mającej na celu niedopuszczenie do powstania tego właśnie skutku,
- 2) wywołuje albo zwiększa ponad społecznie dopuszczalną normę niebezpieczeństwo nastąpienia tego skutku (prawdopodobieństwo naruszenia dobra prawnego).

Chodzi o naruszenie tej reguły postępowania z dobrem prawnym, która chroni przed powstaniem skutku na tej właśnie drodze, na której do niej doszło. Poza przypisywalnością pozostają zagrożenia nieprzekraczające społecznie akceptowalnych czy tolerowalnych granic oraz takie, na gruncie których prawdopodobieństwo nastąpienia skutku było na tyle znikome, że nie mieściło się w zakresie objętym normą sankcjonowaną. Element przypisania odnoszący się do stanu niebezpieczeństwa odwołuje się bowiem do prawdopodobieństwa nastąpienia skutku w postaci zagrożenia bądź naruszenia dobra w wyniku niedochowania zasad postępowania z nim. Formuluje się założenie, zgodnie z którym gdyby podmiot przestrzegał reguł postępowania z dobrem prawnym, z dużym prawdopodobieństwem nie doszłoby do zagrożenia dobra prawnego bądź jego naruszenia. Konieczne jest dokonanie oceny, czy wobec zachowania alternatywnego sprawcy, zgodnego z regułami postępowania z dobrem prawnym (braku stworzenia prawdopodobieństwa naruszenia), skutek (w postaci narażenia bądź naruszenia dobra) i tak by nastąpił, a jeśli tak by się stało – z jakim prawdopodobieństwem. Ocena ta podlega modyfikacji według rangi wartości chronionego dobra prawnego – im jest ono cenniejsze, tym niższy stopień prawdopodobieństwa nienastąpienia skutku w razie podjęcia zachowania alternatywnego (zgodnego z zasadami postępowania z dobrem) wystarczy do przypisania odpowiedzialności za ów skutek. Stwierdzenie, że w razie podjęcia przez podmiot zachowania alternatywnego (zgodnego z normą) skutek i tak by nastąpił, jednak naruszające normę postępowania zachowanie podmiotu zwiększyło prawdopodobieństwo jego nastąpienia, prowadzi do odmiennych konkluzji doktryny w zakresie możliwości przypisania skutku w postaci jedynie zwiększenia zagrożenia dla dobra prawnego. Nie budzi natomiast wątpliwości, że gdy nikłe były szanse uniknięcia skutku w przypadku zachowania zgodnego z regułami postępowania, przypisanie odpowiedzialności za nastąpienie skutku nie jest możliwe.

- 11. Obiektywne przypisanie skutku z zaniechania.** Dla przypisania gwarantowi odpowiedzialności za niezapobiegnięcie skutkowi lub niezmnieszenie w istotnym stopniu zagroże-

nia dla chronionego dobra prawnego nie wystarczy samo stwierdzenie nastąpienia skutku czy niezmnieszenia zagrożenia dla dobra. Należy ustalić:

- 1) naruszenie przez gwaranta reguł postępowania z dobrem prawnym, które miały zapobiec naruszeniu bądź narażeniu dobra prawnego na zagrożenie, które doprowadziło do niezapobiegnięcia powstaniu zagrożenia dla dobra prawnego lub istotnemu zwiększeniu zagrożenia dla dobra prawnego;
- 2) że w zaistniałym skutku urzeczywistniło się zagrożenie, któremu gwarant miał zapobiec;
- 3) że alternatywne zachowanie gwaranta (stanowiące realizację obowiązku) z dużym prawdopodobieństwem zapobiegłoby realnemu i znaczącemu wzrostowi stopnia zagrożenia, nastąpieniu skutku lub zmniejszyło istotnie zagrożenie jego nastąpienia.

12. Realizacja obiektywnego przypisania. Wzorzec wymaganego zachowania gwaranta ustalany jest z punktu widzenia *ex ante*, w oparciu o wiedzę, doświadczenie życiowe, przepisy i reguły postępowania z dobrem prawnym – model tzw. wzorcowego (racjonalnego) obywatela. Wzorzec ten uwzględnia również takie elementy, jak poziom wiedzy czy wykształcenia podmiotu, subiektywną możliwość działania, a zatem w szczególności dostępność środków koniecznych do realizacji obowiązku czy sprawność psychofizyczną. Uniemożliwienie sobie przez gwaranta realizacji obowiązku w momencie jego aktualizacji otwiera drogę do postawienia zarzutu w oparciu o model odpowiedzialności za zawinięcie na przedpolu czynu zabronionego. Stopień prawdopodobieństwa zapobieżenia eskalacji zagrożenia lub jego zmniejszenia ustala się w oparciu o znajomość praw przyrody, przebiegów przyczynowo-skutkowych, właściwości dobra prawnego. W przypadku narażenia dobra prawnego na bezpośrednie niebezpieczeństwo, jeśli zastane zagrożenie stwarza duże prawdopodobieństwo nastąpienia skutku, a wypełnienie obowiązku przez gwaranta istotnie by owo prawdopodobieństwo zmniejszyło, możliwe jest przypisanie odpowiedzialności za skutek w postaci bezpośredniego niebezpieczeństwa dla dobra prawnego. Jeżeli zachowanie gwaranta zmniejszyłoby zagrożenie w sposób mało znaczący, brak jest podstawy do przypisania odpowiedzialności za zaniechanie deeskalacji zagrożenia. *A minori ad maius* brak jest podstaw do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej, gdy zachowanie alternatywne nie odwróciłoby grożącego skutku – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 222–224; J. Kulesza [w:] *Leksykon...*, red. P. Daniluk, s. 417–420.

Art. 3. [Zasada humanitaryzmu]

Kary oraz inne środki przewidziane w tym kodeksie stosuje się z uwzględnieniem zasad humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka.

1. Prawne podstawy. Zasada humanitaryzmu należy do **fundamentalnych zasad demokratycznego państwa prawnego**. Jej pierwotnego źródła należy poszukiwać w zasadzie poszanowania i ochrony godności jednostki przez organy władzy publicznej (art. 30 Konstytucji RP) wynikającej z przyrodzonego i niezbywalnego charakteru godności człowieka. Zasada ta wyrażona została także w art. 40 oraz 41 ust. 4 Konstytucji RP, jak również w aktach prawa międzynarodowego – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 69–71.

2. **Istota.** Skoro każda jednostka ludzka posiada przyrodzoną i niezbywalną godność, nie zostaje jej pozbawiona ani nie wyzbywa się jej przez popełnienie czynu zabronionego. **Każdy** podejrzany, oskarżony i skazany musi być **traktowany z poszanowaniem jego praw i wolności**. Zasada ta dotyczy w omawianym kontekście sprawcy czynu zabronionego, nie pokrzywdzonego.
3. **Stanowienie prawa.** Ustawodawca nie może ustanawiać **środków relacji penalnej**, które nie są **proporcjonalne** do wagi czynu (**stopnia jego społecznej szkodliwości**) – nie spełniają testu klauzuli limitacyjnej z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Przez wymóg konieczności, jak też wymóg proporcjonalności *sensu stricto*, klauzula ta stoi na straży poszanowania przez ustawodawcę humanitarnego traktowania osoby, która dopuściła się czynu zabronionego. Wykluczone zostają kary okrutne, nieludzkie, mające charakter poniżający. System reakcji penalnej limitowany jest przez stopień winy sprawcy (art. 53 § 1 zdanie drugie k.k.) i nie może być jego celem wyrządzenie dodatkowej dolegliwości. Kara nie powinna stanowić dla osoby oskarżonej rażącej dolegliwości i przekraczać stopnia zawinienia (wyrok SO w Poznaniu z 23.11.2017 r., XVII Ka 1164/17, LEX nr 2433625).
4. **Stosowanie prawa.** Orzekanie, z natury dolegliwych, narzędzi reakcji penalnej nie może pociągać za sobą uciążliwości wykraczających poza to, co wynika z ich istoty. Jak przyjął Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z 18.01.2019 r., II AKa 352/18, LEX nr 2629041, „zasada humanitaryzmu (...) sprowadza się do **minimalizacji cierpień**, dolegliwości i innych niedogodności zadawanych w związku z realizacją norm prawa karnego”. Komentowany przepis wiąże organy wymiaru sprawiedliwości do momentu uprawomocnienia wyroku. Organy powołane do ścigania przestępstw zasada ta obliuguje z poziomu konstytucyjnego, natomiast na etapie wykonania obowiązujący jest art. 4 k.k.w. Z poziomu konstytucyjnego wszystkie zaangażowane organy wiąże ta zasada również w przypadku odpowiedzialności za wykroczenia, ponieważ Kodeks wykroczeń nie zawiera jej, analogicznego do art. 3 k.k., powtórzenia.
5. **Zakres stosowania.** Artykuł 3 k.k. znajduje zastosowanie do **kar** (art. 32 k.k.) oraz **innych środków**, zatem środków karnych, związanych z poddaniem sprawcy próbie, zabezpieczających, a także kompensacyjnych i przepadku. Jak zauważył Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyroku z 12.09.2013 r., II AKa 130/13, LEX nr 1409170, „z pola widzenia organu jurysdykcyjnego podczas wyrokowania nigdy nie może zniknąć zasada humanitaryzmu obowiązująca w polskim prawie karnym. To właśnie ta zasada stanowi podstawową dyrektywę wymiaru kary i stosowania innych środków represyjnych przewidzianych w prawie karnym” (por. wyrok SR w Nysie z 14.11.2019 r., II K 903/19, LEX nr 2762796, oraz wyrok SA we Wrocławiu z 18.01.2019 r., II AKa 352/18). Znajduje również zastosowanie do **środków przewidzianych w ustawach pozakodeksowych** przewidujących odpowiedzialność karną za przestępstwa, chyba że ustawy te wyraźnie wyłączają zastosowanie przepisów części ogólnej Kodeksu karnego (art. 116 k.k.).
6. **Naruszenie zasady.** Naruszenie, w szczególności art. 40 Konstytucji RP, stanowią rozwiązania przyjęte w art. 77 § 3 i 4 k.k., przyznające sądowi kompetencję do wykluczenia możliwości ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie w ujętych w nich przypadkach (sze-

rzej J. Kulesza, *Niektóre problemy...*, s. 68–89). Za niehumanitarne należałoby uznać również określenie terminu ubiegania się o warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności w taki sposób, by ze względu na wiek czy stan zdrowia skazanego nie było to praktycznie możliwe (por. art. 77 § 2 k.k.). Sąd nie może też zobowiązać sprawcy do „innego stosownego postępowania”, które byłoby dla niego poniżające z punktu widzenia dominujących ocen społecznych (nie samego sprawcy, por. art. 72 § 1 pkt 8 k.k.).

7. **Brak wyłączenia stosowania zasady.** Wyrażona w art. 40 Konstytucji RP zasada humanitaryzmu nie doznaje ograniczenia nawet **w stanie wyższej konieczności**. Organy władzy publicznej działające na podstawie i w granicach prawa (art. 7 Konstytucji RP) nie mogą wychodzić poza przyznane im kompetencje w żadnym przypadku, nawet zagrożenia życia i zdrowia człowieka. Bezwzględne obowiązywanie zasady humanitaryzmu zostało potwierdzone w judykatach ETPC, w interesującej nas sytuacji (pozornego) stanu wyższej konieczności, w wyroku z 30.06.2008 r., 22978/05, Gäfgen przeciwko Niemcom, LEX nr 578361 (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 267–271; J. Kulesza, *Legalne tortury* [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. J. Jakubowska-Hara, A. Błachnio-Parzych, H. Kuczyńska, J. Kosonoga, Warszawa 2013, s. 882–893). Artykuł 3 EKPC nie przewiduje żadnych wyjątków od zakazu stosowania tortur, niehumanitarnego i poniżającego traktowania i karania. Szerzej na temat art. 3 k.k.: J. Kulesza, *Niektóre problemy...*, s. 68–89, J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2023, s. 39–53.

Art. 4. [Stosowanie ustawy względniejszej]

§ 1. Jeżeli w czasie orzekania obowiązuje ustawa inna niż w czasie popełnienia przestępstwa, stosuje się ustawę nową, jednakże należy stosować ustawę obowiązującą poprzednio, jeżeli jest względniejsza dla sprawcy.

§ 2. Jeżeli według nowej ustawy za czyn objęty wyrokiem nie można orzec kary w wysokości kary orzeczonej, wymierzoną karę obniża się do wysokości najsurowszej kary możliwej do orzeczenia na podstawie nowej ustawy.

§ 3. Jeżeli według nowej ustawy czyn objęty wyrokiem nie jest już zagrożony karą pozbawienia wolności, wymierzoną karę pozbawienia wolności podlegającą wykonaniu zamienia się na grzywnę albo karę ograniczenia wolności, przyjmując że jeden miesiąc pozbawienia wolności równa się 60 stawkom dziennym grzywny albo 2 miesiącom ograniczenia wolności.

§ 4. Jeżeli według nowej ustawy czyn objęty wyrokiem nie jest już zabroniony pod groźbą kary, skazanie ulega zatarciu z mocy prawa.

1. **Wprowadzenie.** Pomiedzy momentem popełnienia czynu zabronionego a momentem postawienia zarzutu, osądzenia, skazania i wykonania orzeczonego środka reakcji penalnej może nastąpić **zmiana stanu prawnego wpływająca na sytuację prawną podmiotu czynu**. Oceny wymaga wówczas, czy sprawca powinien ponosić odpowiedzialność karną w oparciu o stan prawny obowiązujący w momencie popełnienia czynu, czy w momencie orzekania, ewentualnie czy należy uwzględnić również stan prawny obowiązujący pomiędzy tymi dwoma punktami czasowymi. Podobnie w przypadku zmian stanu prawnego zachodzących po uprawomocnieniu wyroku wymaga oceny, czy należy postępować według stanu prawnego z momentu orzekania, czy z momentu wykonywania środka reakcji penalnej (szeroko na temat art. 4 § 1 k.k.: J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 53–107).

2. **Zasada stosowania ustawy nowej.** Jeżeli po czasie czynu zaczyna obowiązywać inny stan prawny, wymaga zbadania, który z dwóch stanów (z momentu czynu czy wyrokowania) należy stosować. Zgodnie z zasadą *nullum crimen sine lege praevia* (*nullum crimen sine lege poenali anteriori – lex retro non agit*) **zasadą** jest stosowanie **stanu prawnego obowiązującego w momencie wyrokowania**. Wyjątkiem jest stosowanie **nieobowiązującego już stanu prawnego**, który był aktualny w momencie czynu bądź przed okresem wyrokowania (między czasem czynu a czasem wyrokowania). Aktualnie obowiązujący stan prawny stanowi bowiem wyraz bieżącej woli ustawodawcy. Natomiast sformułowany w § 1 wyjątek realizuje zasadę *lex severior retro non agit*. Sprawca nie może ponosić odpowiedzialności na zasadach surowszych, niż były mu gwarantowane w momencie popełnienia czynu. Stąd nakaz porównania sytuacji oskarżonego według stanu prawnego obowiązującego w momencie procedowania oraz w momencie czynu (i okresu pomiędzy tymi momentami). W przypadku istnienia wątpliwości dokonanie porównania jest obowiązkiem organu procesowego, jego wynik może zaktualizować obowiązek zastosowania stanu prawnego obowiązującego przed momentem wyrokowania.
3. **Ustawa obowiązująca.** Pojęcie ustawy nie ogranicza się do **ustawy karnej** (wyrok SN z 12.05.2021 r., II KK 47/21, LEX nr 3289295). Jeżeli w czasie orzekania obowiązują inne niż w czasie popełnienia czynu przepisy niekarne, od których zależy ocena realizacji znamion typu czynu zabronionego, należy je uwzględnić, chyba że poprzednio obowiązujące są względniejsze dla sprawcy (wyrok SN z 11.10.2000 r., III KKN 356/99, LEX nr 51458). Chodzi o inne **ustawy czy przepisy niższej rangi wypełniające normy blankietowe**, jak również **judykant Trybunału Konstytucyjnego** stwierdzający niezgodność przepisu z Konstytucją. Należy przykładowo uwzględnić zmianę kształtu obowiązku gwaranta wynikającego z przepisów prawa (por. art. 179 k.k.), zmiany w zakresie określania reguł postępowania z dobrem prawnym (por. art. 177 § 1 i 2 k.k. w kontekście ustawy z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym, Dz.U. z 2024 r. poz. 1251) czy zmiany treści ustaw, dla których przepisy karne stanowią normy sankcjonujące (por. art. 142 k.k.). Chodzi o całokształt stanu prawnego relewantnego dla określenia podstaw odpowiedzialności karnej oraz zakresu karalności.
4. **Zmiana wykładni. Nie stanowi zmiany ustawy** zmiana wykładni, zwłaszcza sądowej, w tym Sądu Najwyższego. Tylko gdy zmiana wykładni sądowej podyktowana jest zmianą normatywną, jest objęta omawianą regulacją (wyrok SN z 22.11.2012 r., V KK 290/12, LEX nr 1228653; szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 58–59; odmiennie W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 135–136).
5. **Czas czynu.** Omawiany przepis **nie** znajduje zastosowania **do przestępstw trwałych, wieloczynowych oraz czynu ciągłego** (wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 25.04.2018 r., IV Ka 158/18, LEX nr 2505887). Należy przyjąć, że cały czyn zabroniony został popełniony pod rządami ustawy z dnia czynu go kończącego (wyrok SN z 21.06.2017 r., II KK 92/17, LEX nr 2335999).
6. **Czas orzekania.** Czas orzekania nie ogranicza się do czasu prawomocnego wyrokowania, lecz obejmuje też późniejsze orzeczenia postępowania wykonawczego (por. jednak

art. 14 i 15 ustawy z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 554 ze zm.).

7. **Ustawa względniejsza. Ocena** ustawy jako „względniejszej” (*lex mitior*) nie jest dokonywana *in abstracto*, lecz *in concreto*, w stosunku do **konkretnego czynu** zabronionego **konkretnego sprawcy** (postanowienie SN z 3.12.2001 r., V KKN 67/01, LEX nr 52280). Ustawą względniejszą będzie ta, która pozwoli na **korzystniejszy dla** interesów **sprawcy osąd** jego **czynu**, tzn. korzystniejszą ocenę prawnokarną, co doprowadzi do przyjęcia mniej surowych reguł odpowiedzialności karnej lub zastosowania mniej dotkliwych sankcji. Całokształt oceny porównywanych stanów prawnych obejmie nie tylko zestawienie zakresu karalności (przykładowo uznanie czynu według obowiązującego stanu prawnego za realizujący znamiona typu kwalifikowanego), ustawowego zagrożenia karą typu, którego znamiona sprawca zrealizował, lecz wszystkie elementy ustawy karnej, które mogą zostać zastosowane w danym przypadku. Może się bowiem zdarzyć, że ustawa względniejsza przy prognozowanym wymiarze kary umożliwi warunkowe zawieszenie jej wykonania, złagodzenie czy zamianę na karę łagodniejszego rodzaju. Pod uwagę bierze się również możliwość zastosowania środka karnego, probacyjnego, terminy przedawnienia, zatarcia skazania itd. (por. wyrok SA we Wrocławiu z 24.04.2019 r., II AKa 428/18, LEX nr 2689218). Uregulowanie art. 4 § 1 k.k. nie ma natomiast zastosowania do środków zabezpieczających, które realizują inne cele niż kary i środki karne (por. postanowienie SA w Katowicach z 2.07.2015 r., II AKz w 898/15, LEX nr 1809522). Jeżeli porównanie konkurujących stanów prawnych doprowadzi do wniosku, że stan prawny obowiązujący poprzednio nie ujmuje sytuacji prawnej oskarżonego w sposób względniejszy, należy stosować ustawę nową (aktualnie obowiązującą).
8. **Stosowanie ustawy względniejszej.** Zastosowanie względniejszego stanu prawnego odbywa się w sposób całościowy – należy stosować **cały stan prawny** z momentu czynu bądź momentu sprzed wyrokowania (tak w wyroku SN z 13.06.2019 r., IV KK 211/18, LEX nr 2684192). Nie jest dopuszczalne łączne stosowanie prawa już nieobowiązującego oraz obowiązującego (wyrok SN z 4.07.2001 r., V KKN 346/99, LEX nr 51679). Pojawienie się między momentem popełnienia czynu a momentem wyrokowania stanu prawnego, który należałoby uznać za ujmujący sytuację oskarżonego w sposób względniejszy (tzw. **ustawa pośrednia**), zmusza do zastosowania tego stanu prawnego (wyrok SN z 25.05.2022 r., I KK 98/21, LEX nr 3447105), choć pozostaje on bez związku z momentem czynu i momentem wyrokowania. Ustawa taka ma wówczas działanie retroaktywne na korzyść sprawcy (szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 67–68). Nie chodzi o tzw. **ustawy epizodyczne**, które z założenia wyrażonego *explicite* przez ustawodawcę mają obowiązywać przez określony czas i wyłączone są spod oceny w kategoriach *lex mitior* (należy stosować ustawę obowiązującą w czasie czynu). Taka sama sytuacja zachodzi, gdy zawierają one klauzulę przewidującą ich stosowanie po ustaniu mocy wiążącej do czynów popełnionych w okresie ich obowiązywania (wyrok SN z 18.07.2023 r., I KK 176/23, LEX nr 3585197).
9. **Przedawnienie.** Jak przesądził Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 25.05.2004 r., SK 44/03, LEX nr 113003, gwarancjom wynikającym z zasady *lex severior retro non agit* **nie podlegają**

terminy przedawnienia, które nie upłynęły. Sprawcy nie przysługuje roszczenie o przedawnienie. Jeżeli termin przedawnienia w jednej z trzech postaci nie upłynął, ustawodawca może go przedłużyć i zastosowanie znajdą nowo ustanowione okresy (wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 16.02.2018 r., IV Ka 491/17, LEX nr 2484388; błędnie SN w wyroku z 19.03.2021 r., V KK 386/20, LEX nr 3169238; szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 62–64).

10. **Zmiana ustawy po uprawomocnieniu.** Jeżeli do zmiany ustawy dochodzi po uprawomocnieniu wyroku, zasada powagi rzeczy osądzonej (*res iudicata*) wymaga szczegółowych rozważań.
11. **Zmiana wysokości możliwej do wymierzenia kary.** W przypadku gdy najsurowsza kara możliwa do wymierzenia pod rządami nowej ustawy (zatem z uwzględnieniem podstaw jej nadzwyczajnego obostrzenia w konkretnym przypadku) byłaby niższa niż kara, która została sprawcy wymierzona pod rządami ustawy obowiązującej poprzednio, należy **orzeczoną karę obniżyć** (obligatoryjnie) do tej granicy (§ 2). Nie może być bowiem wykonywana kara, która na gruncie obowiązującego stanu prawnego nie mogłaby zostać orzeczona. Nie obejmuje to zastępczej kary pozbawienia wolności, wątpliwe jest, czy dotyczy środków karnych i innych środków reakcji penalnej (szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 98–99).
12. **Zniesienie zagrożenia karą pozbawienia wolności.** W razie ustania ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności kara ta prawomocnie orzeczona i podlegająca wykonaniu (nie ta, której wykonanie zostało warunkowo zawieszone) ulega **obligatoryjnie zamianie na karę ograniczenia wolności albo grzywnę** (§ 3). Jednemu miesiącowi kary pozbawienia wolności odpowiadają 2 miesiące kary ograniczenia wolności albo 60 stawek dziennych grzywny. Wyłączone są ograniczenia limitu wysokości kar ograniczenia wolności (art. 34 § 1 k.k.) i grzywny (33 § 1 k.k.). Przeliczeniu podlega ta część kary, która nie została wykonana. Nie przelicza się kary wykonanej (§ 3 stanowi o karze „podlegającej wykonaniu”).
13. **Dekryminalizacja.** Jeżeli według nowej ustawy czyn objęty wyrokiem nie jest już zabroniony pod groźbą kary, **skazanie ulega zatarciu z mocy prawa** (§ 4). Chodzi o dekryminalizację rozumianą jako całkowite ustanie karalności jako przestępstwa (postanowienie SN z 24.08.1999 r., II KKN 150/99, LEX nr 39095). Nie dotyczy to kontrawencjonalizacji, czyli przekształcenia przestępstwa w wykroczenie. Nie dochodzi wówczas do zatarcia skazania (art. 400 k.p.k.) – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 115–116. Szerzej na temat art. 4: J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 53–107.

Art. 5. [Zasady terytorialności i bandery]

Ustawę karną polską stosuje się do sprawcy, który popełnił czyn zabroniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym, chyba że umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, stanowi inaczej.

1. **Stosowanie ustawy karnej.** Ustawę karną polską stosuje się do sprawcy (i każdego współdziałającego, art. 18 § 2 i 3 k.k.), który popełnił, w dowolnej karalnej postaci stadialnej, czyn zabroniony (art. 115 § 1 k.k.) **na terytorium RP, niezależnie od jego obywatelstwa** czy jego braku. Polska ustawa karna oznacza **Kodeks karny, pozakodeksowe prawo karne**, lecz także wiążące Polskę **umowy międzynarodowe** mające znaczenie dla odpowiedzialności karnej.
2. **Terytorium.** Przez pojęcie terytorium rozumie się przestrzeń mieszczącą się między powierzchniami pionowymi przechodzącymi przez granice RP lądowe i morskie. Również do wysokości minimalnego punktu orbity sztucznych satelitów Ziemi (ok. 90 km) oraz do punktu środka Ziemi rozciąga się polska jurysdykcja karna. Terytorium stanowią morskie wody wewnętrzne (porty i zatoki) oraz morze terytorialne (do 12 mil morskich od linii podstawowej morza, czyli najniższego poziomu wód albo poziomu wód wewnętrznych – ustawa z 21.03.1991 r. o obszarach morskich RP i administracji morskiej, Dz.U. z 2024 r. poz. 1125, ustawa z 12.10.1990 r. o ochronie granicy państwowej, Dz.U. z 2024 r. poz. 388 ze zm.).
3. **Miejsce czynu cyberprzestępstw.** Terytorium RP jest miejscem czynu, gdy sprawca fizycznie na nim przebywa i realizuje znamiona typu rodzajowego przestępstwa. Jest nim również, gdy na terytorium RP następuje lub według zamiaru sprawcy miał nastąpić skutek, niezależnie od tego, gdzie sprawca fizycznie znajdował się w chwili czynu. Terytorium RP jest miejscem popełnienia czynu zabronionego, również gdy system informatyczny bezpośrednio wykorzystany do popełnienia przestępstwa znajduje się na terytorium RP, niezależnie od tego, czy chodzi o przestępstwo materialne, czy formalne. Nie ma wówczas znaczenia, gdzie znajduje się sprawca, skoro wykorzystany system znajduje się na terytorium RP. Także jeśli na terytorium RP znajduje się system informatyczny, przeciwko któremu sprawca dopuszcza się czynu zabronionego (bezsukutowo), sprawca podlega polskiej jurysdykcji. Przykładowo rozpowszechnianie treści, które dostępne są na terytorium Polski, podlega polskiej jurysdykcji na podstawie zasady terytorialności.
4. **Zasada bandery.** Polską ustawę karną stosuje się również do sprawcy, który popełnił czyn zabroniony na **polskim statku wodnym lub powietrznym** (art. 5 k.k.). Za statek wodny uznaje się również stałą platformę umieszczoną na szelfie kontynentalnym (art. 115 § 15 k.k.). Pokład statku wodnego albo powietrznego nie stanowi części terytorium RP. Statkiem wodnym jest urządzenie pływające przeznaczone do żeglugi na morzu i wodach z nim połączonych (ustawa z 18.09.2001 r. – Kodeks morski, Dz.U. z 2023 r. poz. 1309). Za statek powietrzny uznaje się urządzenie przeznaczone do przewożenia osób lub rzeczy w przestrzeni powietrznej (ustawa z 3.07.2022 r. – Prawo lotnicze, Dz.U. z 2023 r. poz. 2110). Statek wodny albo powietrzny musi być **zarejestrowany w Polsce**.
5. **Niewykonywanie jurysdykcji.** Zasada terytorialności nie doznaje ograniczenia przez zasadę nietykalności pomieszczeń misji dyplomatycznych i konsularnych (art. 22 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych, sporządzonej w Wiedniu 18.04.1961 r., Dz.U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232, oraz art. 31 Konwencji wiedeńskiej o stosunkach konsularnych sporządzonej w Wiedniu 24.04.1963 r., Dz.U. z 1982 r. Nr 13, poz. 98) ani popeł-

nienie czynu zabronionego na obcym statku wodnym lub powietrznym, lecz na terytorium polskim. Umowy międzynarodowe, których Rzeczpospolita jest stroną, mogą rozstrzygać o niewykonywaniu jurysdykcji w określonych przypadkach. Zostało to zastrzeżone w treści art. 5 k.k. Opierając się na zasadzie wzajemności, Rzeczpospolita rezygnuje z wykonania jurysdykcji karnej względem określonych miejsc znajdujących się na jej terytorium, jak **przedstawicielstwa dyplomatyczne i konsularne**. Rezygnuje również z wykonywania swoich uprawnień względem niektórych osób znajdujących się w jej jurysdykcji karnej ze względu na objęcie ich immunitetem. W przypadku **immunitetu dyplomatycznego** określone osoby (art. 578 k.p.k.) nie podlegają orzecznictwu polskich sądów karnych, podobnie, jak na gruncie **immunitetu konsularnego** (art. 579 § 1 k.p.k.). Immunitet obejmuje również **wezwanie na przesłuchanie świadka lub biegłego** (art. 589 k.p.k.). Ograniczenia dotyczą również wykonania jurysdykcji karnej względem **cudzoziemca podlegającego ekstradycji**, który popełnił przestępstwo na terytorium RP, ze względu na treść umów ekstradycyjnych (rozdział 65 Kodeksu postępowania karnego) czy w przypadku stosowania takich instytucji jak **przekazanie ścigania czy skazanego** w celu wykonania kary (art. 591 § 1, art. 590–592, 610 k.p.k.).

6. **Przestępstwo tranzytowe.** W przypadku tzw. przestępstwa tranzytowego, czyli takiego, które zaczyna się i kończy poza polską jurysdykcją, natomiast jego realizacja przebiega również pod jej właściwością, **prawa polskiego się nie stosuje**. Inaczej jest, gdy fragment czynu zabronionego zrealizowany pod polską jurysdykcją wypełnia znamiona polskich przepisów karnych (przykładowo w razie przewożenia środków odurzających przez terytorium RP – art. 55 u.p.n., obejmujący też „przywóz” i „przewóz” niedozwolonych środków). Szerzej na temat art. 5: J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 107–122.

Art. 6. [Czas i miejsce popełnienia czynu zabronionego]

§ 1. Czyn zabroniony uważa się za popełniony w czasie, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany.

§ 2. Czyn zabroniony uważa się za popełniony w miejscu, w którym sprawca działał lub zaniechał działania, do którego był obowiązany, albo gdzie skutek stanowiący znamię czynu zabronionego nastąpił lub według zamiaru sprawcy miał nastąpić.

1. **Znaczenie określenia czasu czynu.** Wskazanie momentu popełnienia czynu zabronionego ma znaczenie dla określenia możliwości i zasad pociągnięcia do odpowiedzialności karnej (art. 1 § 1 k.k.). Pozwala określić stan prawny obowiązujący w danym momencie, zasady odpowiedzialności karnej, rodzaje i wymiar środków reakcji penalnej (art. 4 § 1 k.k.). Konieczne jest ustalenie, czy wiek podmiotu w momencie czynu pozwala na postawienie zarzutu winy (art. 10 § 1–2a k.k.). Badanie poczytalności sprawcy odnoszone jest do konkretnego momentu realizacji znamion (art. 31 § 1 i 2 k.k.), podobnie jak określenie strony podmiotowej (art. 9 k.k.) oraz przypisanie winy (art. 1 § 3 k.k.). Wskazanie momentu popełnienia czynu zabronionego pozwala określić postać współdziałania (art. 18 k.k.) oraz odróżnić je od poplecznictwa (art. 239 k.k.) lub paserstwa (art. 291–293 k.k.). Niekiedy moment popełnienia czynu zabronionego należy do zespołu znamion modalnych strony przedmiotowej (art. 122 § 1 k.k.). Stosowanie instytucji wymiaru kary zależne jest niekiedy od określenia momentu popełnienia czynu zabronionego (por. art. 64 § 1 i 2, art. 64a,

65 k.k.). Ustalenie możliwie dokładnej daty popełnienia przestępstwa jest nie tylko prawem, lecz także obowiązkiem sądu (wyrok SN z 22.04.1986 r., IV KR 129/86, LEX nr 17742).

2. **Czas czynu.** Czasem czynu jest **moment prawnokarnie relewantnego zachowania sprawcy**. W przypadku zaniechania czasem czynu jest okres od chwili upływu czasu na realizację obowiązku do chwili poprzedzającej jego ustanie. Dokonanie następuje w momencie poprzedzającym ustanie obowiązku – w ostatniej chwili, w której można było zrealizować obowiązkowe działanie. Dotyczy to formalnych i materialnych przestępstw z zaniechania, wynika zaś z ich temporalizacji – szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 186–192, 355–394; J. Kulesza, *O pojmowaniu zaniechania...*, s. 19–52; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 26.05.2021 r., I KZP 11/20* (LEX nr 3214394), *Prz. Sejm.* 2023/1, s. 127–144; J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 208; J. Kulesza [w:] *Leksykon...*, red. P. Daniluk, s. 34. Określenie momentu popełnienia czynu zabronionego odnosi się do realizacji czynności sprawczej, nie do momentu nastąpienia skutku, jeżeli należy on do zespołu znamion typu rodzajowego. Moment nastąpienia skutku ma znaczenie dla początku biegu terminu przedawnienia (por. art. 101 § 3 k.k.).
3. **Przestępstwo wieloczynowe.** Uznaje się je za popełnione we wskazanym w akcie oskarżenia okresie (cechuje je rozciągłość od pierwszego do ostatniego zachowania), przyjmując za moment końcowy realizacji znamion czynu zabronionego (dokonanie) **ostatni czyn** częścikowy je konstruujący.
4. **Przestępstwo trwale.** Czas jego popełnienia określa się, obejmując cały okres utrzymywania **stanu przeciwnoprawnego**, przyjmując za moment końcowy **ustanie** tego stanu – szerzej J. Kulesza [w:] *Leksykon...*, red. P. Daniluk, s. 270–272; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 29.06.2010 r., I KZP 7/10* (LEX nr 583984), *Prok. i Pr.* 2011/6, s. 164–173; J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 128–130.
5. **Czyn ciągły.** Czyn ciągły (art. 12 § 1 k.k.) pozostaje rozciągnięty od pierwszego do ostatniego prawnokarnie relewantnego zachowania. Momentem jego popełnienia jest **ostatnie działanie** (lub **zaniechanie**) sprawcy – czas ostatniego ze składających się nań zachowań (wyrok SN z 27.06.2019 r., IV KK 267/18, LEX nr 2745500). W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy – Kodeks karny rozstrzygnięto: „Czas popełnienia takiego czynu, z wszystkimi jego konsekwencjami w sferze odpowiedzialności karnej, należy ustalać na czas dokonania ostatniego aktu działania sprawcy składającego się na czyn ciągły” (*Kodeks karny. Kodeks postępowania karnego. Kodeks karny wykonawczy. Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 124). Do wszystkich powyższych sytuacji odniósł się Sąd Najwyższy w wyroku z 15.04.2002 r., II KKN 387/01, LEX nr 52943, przyjmując, że jako czas popełnienia przestępstw rozciągniętych w czasie, wieloczynowych, trwałych, a także czynów ciągłych traktować należy ostatni moment zachowania sprawcy, w tym czas dokonania ostatniego z czynów składających się na realizację czynu ciągłego. Wszystkie te przypadki stanowią konstrukcje prawne, które wielość ontologicznie ujętych zachowań obejmują jedną instytucją czy typizacją.
6. **Czas czynu a stan prawny.** W przypadku rozciągłości realizacji znamion wiążący jest **stan prawny obowiązujący w momencie realizacji ostatniego zachowania** składającego

się na czyn zabroniony. W wypadku zmiany ustawy w czasie popełniania czynu charakteryzującego się rozciągłością czasową należy **stosować** do całości zachowania **ustawę obowiązującą w czasie zakończenia czynu** (wyrok SN z 27.06.2019 r., IV KK 267/18; szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 122–136).

7. **Zasada wielomiejscowości.** Artykuł 6 § 2 k.k. ustanawia zasadę, zgodnie z którą czyn zabroniony uważa się za popełniony w miejscu, w którym **sprawca działał** lub **zaniechał działania**, do którego był obowiązany, albo gdzie **skutek** stanowiący znamię czynu zabronionego **nastąpił** lub według zamiaru sprawcy **miał nastąpić** (zasada wielomiejscowości, wszędobylstwa). Nie zawsze miejsce popełnienia czynu zabronionego będzie jedno – wielość miejsc może wynikać m.in. ze sposobu zachowania, z charakteru czynu jako przestępstwa materialnego czy z ujęcia w czynności sprawczej wielu jednostkowych zachowań. Przykładowo przestępstwo umyślne materialne może mieć trzy miejsca popełnienia: miejsce zachowania sprawcy, miejsce, w którym według jego zamiaru skutek miał nastąpić, oraz miejsce, w którym skutek nastąpił (wyrok SA w Białymstoku z 19.11.2020 r., II AKa 167/20, LEX nr 3169956). Niekiedy ustawodawca włącza określenie miejsca popełnienia czynu zabronionego do zespołu znamion typu rodzajowego przestępstwa (por. art. 193, 188 k.k.; szerzej J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 122–136).
8. **Właściwość sądu i prokuratury.** Określenie miejsca popełnienia czynu zabronionego ma znaczenie procesowe dla ustalenia właściwości miejscowej organu, który będzie prowadził postępowanie (art. 31 i 32 k.p.k.; § 116 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, Dz.U. z 2023 r. poz. 1115 ze zm.). Szerzej na temat art. 6: J. Kulesza, B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 122–136.

Art. 7. [Zbrodnia i występki]

§ 1. Przestępstwo jest zbrodnią albo występkiem.

§ 2. Zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą.

§ 3. Występkiem jest czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 złotych, karą ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc.

1. **Definicja zbrodni.** W art. 7 k.k. dokonano podziału przestępstw na zbrodnie i występkę. Czynami cięższymi są **zbrodnie**, czyli typy rodzajowe przestępstw **zagrożone w dolnej granicy ustawowego zagrożenia karą nie niższą niż 3 lata pozbawienia wolności** (art. 7 § 2 w zw. z art. 37 k.k.). Ustawodawca posługuje się wówczas frazą „podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat (...)”. Brane jest pod uwagę ustawowe zagrożenie karą, a nie kara wymierzalna w ramach sędziowskiej swobody czy wymierzona. Wymierzenie kary przynajmniej 3 lat pozbawienia wolności nie czyni z przestępstwa, za które sprawca został skazany, zbrodni.
2. **Kryterium uznania za zbrodnię.** O uznaniu za zbrodnię decyduje ciężar przestępstwa, a zatem **stopień społecznej szkodliwości klasy zachowań** odzwierciedlony w zespole

znamion typu, a następnie opatrzonego odpowiadającym temu stopniowi, ustawowym zagrożeniem karą. Na szczególną społeczną szkodliwość takich czynów składają się ranga chronionego przez normę sankcjonowaną i sankcjonującą dobra prawnego, ujęty w zespole znamion sposób zachowania, stopień zagrożenia dla dobra prawnego, rozmiar wyrządzonej szkody. Sąd Apelacyjny w Warszawie trafnie stwierdza w wyroku z 26.02.2018 r., II AKa 445/17, LEX nr 2472471: „Pogląd skarżącego obrońcy, że «stopień winy oskarżonej» oraz jej nieudolność w działaniu mają wpływ na ocenę «ciężaru gatunkowego» przestępstwa rozboju określonego w art. 280 § 2 k.k. jest rażąco wadliwy”. O uznaniu za zbrodnię albo występki decyduje ustawodawca.

3. **Konsekwencje uznania za zbrodnię.** Sklasyfikowanie przez ustawodawcę określonego czynu jako zbrodni pociąga za sobą konsekwencje w zakresie zasad odpowiedzialności karnej, stosowania instytucji wymiaru kary bądź instytucji umieszczonych w Kodeksie karnym, odnoszących się do sposobu zakończenia postępowania karnego. Nie jest możliwe zastosowanie art. 10 § 4 k.k., warunkowego umorzenia postępowania (art. 66 § 2 k.k.), nadzwyczajnego zaostrzenia kary względem górnej granicy ustawowego zagrożenia (art. 64 § 3 i art. 64a *in fine* k.k.). Odmienne są zasady nadzwyczajnego złagodzenia kary (art. 60 § 6 pkt 2 k.k.). Również publiczne nawoływanie do popełnienia występków oraz publiczne nawoływanie do popełnienia zbrodni, jako przestępstwa, zagrożone zostały różnymi karami (art. 255 § 1 i 2 k.k.). Odmienne określone zostały dla zbrodni i występków terminy przedawnienia ich ścigania (art. 101 § 1 pkt 1 i 2 k.k.). Określenie przez ustawodawcę czynu zabronionego jako zbrodni pociąga za sobą również konsekwencje karnoprosowe, przykładowo wpływa na właściwość sądu (art. 25 § 1 pkt 1 k.p.k.).
4. **Definicja występków.** Występkiem jest czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych albo powyżej 5000 zł, karą ograniczenia wolności przekraczającą miesiąc albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc (art. 7 § 3 k.k.). Występkami są typy rodzajowe **nieuznane za zbrodnie**.
5. **Występek a wykroczenie.** Typy zagrożone karą **poniżej granicy** przewidzianej dla **występku**, która stanowi jednocześnie górną granicę ich zagrożenia, stanowią **wykroczenia** (por. art. 1 § 1 w zw. z art. 19, 20 § 1, art. 24 § 1 k.w.). Przestępstwa granicę tę przekraczają (są zagrożone karami surowszymi), wykroczenia jej nie przekraczają, przy czym dla obu tych grup jest to ich górna granica zagrożenia ustawowego karą, odnośnie do przestępstw przekraczana, odnośnie do wykroczeń nieprzekraczana. Jeżeli w ustawie szczególnej wskazano, że orzekanie co do określonego czynu następuje na podstawie przepisów Kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia, czyn taki jest wykroczeniem także w przypadku zagrożenia karą grzywny wyższą niż 5000 zł (postanowienie SN z 24.02.2006 r., I KZP 52/05, LEX nr 175523). Jeżeli w typie rodzajowym pozakodeksowym wskazano na zagrożenie karą ograniczenia wolności lub grzywny bez oznaczenia granic ich wymiaru, typ taki stanowi występki (wyrok SN z 18.05.2009 r., III KK 29/09, LEX nr 528609). Szerzej na temat art. 7: J. Kulesza. B. Kunicka-Michalska [w:] *Kodeks karny...*, red. R.A. Stefański, s. 136–145.

Art. 8. [Strona podmiotowa zbrodni i występku]

Zbrodnię można popełnić tylko umyślnie; występku można popełnić także nieumyślnie, jeżeli ustawa tak stanowi.

1. **Umyślność zbrodni.** Z podziałem na zbrodnie i występkę jest związana konsekwencja w postaci ustanowienia przez ustawodawcę zasady, zgodnie z którą **zbrodnia** może być popełniona **jedynie umyślnie**, **wstępek** zaś **również nieumyślnie**, o ile **ustawa tak stanowi**. Ciężar czynów ujętych jako zbrodnie uniemożliwia rozszerzenie kryminalizacji również na nieumyślną realizację znamion typu, która miałaby stanowić zbrodnię. Poza tym, skoro zasadą jest wprowadzanie karalności umyślnego popełnienia czynu zabronionego, zaś karalność w wariantcie nieumyślnym jest ustanawiana wyjątkowo, wyjątek taki nie może obejmować czynów najcięższych z punktu widzenia społecznej szkodliwości.
2. **Zbrodnia kwalifikowana przez następstwo.** Także w przypadku czynów zabronionych stanowiących typy kwalifikowane przez następstwo, o umyślnie-nieumyślnie stronie podmiotowej, stanowiących zbrodnie, mamy do czynienia z **czynem umyślnym**, nie dochodzi zatem do naruszenia art. 8 k.k. (por. art. 156 § 3, art. 166 § 3 k.k.).
3. **Umyślność występkę.** **Zasadą kryminalizacji** jest ustanawianie karalności umyślnie realizacji znamion typu czynu zabronionego. W razie braku wyraźnego wskazania przez ustawodawcę wyjścia poza granice umyślności strona podmiotowa typu czynu obejmuje jedynie umyślność.
4. **Nieumyślność występkę.** Odpowiedzialność za nieumyślną realizację znamion typu czynu zabronionego **musi wynikać z zespołu jego znamion**. Może przybierać postać wariantu nieumyślnego (uprzywilejowanego) odniesionego do typu umyślnego (por. art. 158 § 2 k.k.) albo odrębnego typu nieumyślnego, nieposiadającego powiązania z nim odpowiednika umyślnego (por. art. 177 § 1 k.k.). Językowo ustawodawca posługuje się tzw. pełną formułą nieumyślności: „jeżeli sprawca działa nieumyślnie” (por. art. 160 § 3 k.k.). Niekiedy jedynie część znamion obejmowana jest nieumyślnością (por. art. 292 § 1 k.k. odnośnie do pochodzenia rzeczy), niekiedy przewiduje umyślną albo nieumyślną realizację części zespołu znamion typu („choćby nieumyślnie” – art. 177 § 1 k.k.).
5. **Typy kwalifikowane przez następstwo.** Typy kwalifikowane przez następstwo, których realizacja znamion typu podstawowego objęta jest umyślnością, zachowują taki charakter, który rozciąga się na cały czyn zabroniony (art. 9 § 3 k.k.).

Art. 9. [Strona podmiotowa czynu. Umyślność i nieumyślność]

§ 1. Czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi.

§ 2. Czyn zabroniony popełniony jest nieumyślnie, jeżeli sprawca nie mając zamiaru jego popełnienia, popełnia go jednak na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia tego czynu przewidywał albo mógł przewidzieć.

§ 3. Sprawca ponosi surowszą odpowiedzialność, którą ustawa uzależnia od określonego następstwa czynu zabronionego, jeżeli następstwo to przewidywał albo mógł przewidzieć.

1. **Strona podmiotowa czynu.** Samo pojęcie czynu zawiera elementy strony podmiotowej, skoro czyn ma być zachowaniem sterowanym wolą (**element psychiczny czynu**). Konkretyzując stronę podmiotową zachowania sprawcy w kierunku zespołu znamion typu czynu zabronionego, strona podmiotowa (subiektywna) ujmuje **zjawiska psychiczne towarzyszące popełnieniu czynu zabronionego** oraz **stosunek psychiczny sprawcy do czynu**, jaki ma charakteryzować typ czynu zabronionego. Konsekwencją przyjęcia czystej normatywnej teorii winy jest przesunięcie określenia kształtu strony podmiotowej zachowania sprawcy do zespołu znamion typu rodzajowego. Umyślność i nieumyślność nie określają winy, choć wpływają na jej stopień, stanowiąc najważniejszą jej przesłankę i jednocześnie wpływając na stopień społecznej szkodliwości czynu. Określenie strony podmiotowej należy do elementu karalności, a nie do elementu winy.
2. **Umyślność.** Zasadą jest karalność umyślnego naruszenia bądź narażenia dobra prawnego na zagrożenie. Umyślne popełnienie czynu zabronionego wymaga **zamiaru** po stronie sprawcy czynu. Popełnienie przestępstwa w zamiarze opiera się na **świadomości** sprawcy realizacji znamion typu (element intelektualny zamiaru, wyobrażenie celu zachowania) oraz **woli** realizacji znamion typu rodzajowego przestępstwa.
3. **Zakres świadomości.** Muszą nim być objęte wszystkie **znamiona typu rodzajowego**, w tym ewentualne dookreślające podmiot czynu zabronionego. Nie jest konieczne odzworowanie w umyśle sprawcy zespołu znamion tak, jak ujął go ustawodawca, konieczne jest, by elementy rzeczywistości tworzące całość, relewantne dla realizacji znamion typu, były przez sprawcę percepowane. Odbicie w świadomości znamion ocennych podlega weryfikacji z punktu widzenia dominujących ocen społecznych (przykładowo ocena treści jako pornograficznych), zaś liczebnikowych dookreślonych – z punktu widzenia definicji legalnych (przykładowo mienie znacznej wartości, art. 115 § 5 k.k.).
4. **Postaci zamiaru.** Zamiar przybiera dwie postaci: zamiaru **bezpośredniego** – *dolus directus*, oraz zamiaru **ewentualnego** – *dolus eventualis*.
5. **Zamiar bezpośredni.** Opiera się on na „chceniu” popełnienia czynu zabronionego. Owo „chcenie” zachodzi, gdy sprawca pragnie osiągnąć założony cel (choć jest to element emocjonalny), ale też gdy popełnienie czynu zabronionego traktuje jako konieczne, choć go nie pragnie (przykładowo zabicie świadka przestępstwa). Zamiar ten zachodzi także, gdy sprawca zmierza do osiągnięcia innego celu, a popełnienie przestępstwa jest na drodze do tego nieuchronne albo jego prawdopodobieństwo jest duże, na co sprawca się godzi (wyrok SA w Warszawie z 11.02.2016 r., II AKa 438/15, LEX nr 2044285; przykładowo sprawca wie, że w budynku są inni ludzie poza ofiarą i nieuchronnie doprowadzi do śmierci wszystkich, wzniciwszy pożar). Jeżeli sprawca chce popełnienia czynu zabronionego, ale nie ma pewności, że mu się to uda (przykładowo nie potrafi strzelać, a zabójstwa chce dokonać przy użyciu broni palnej), zachodzi zamiar bezpośredni.
6. **Przestępstwa kierunkowe.** Niektóre typy rodzajowe mogą zostać popełnione wyłącznie w zamiarze bezpośrednim – te, które cechuje zamiar o szczególnym zabarwieniu – *dolus coloratus*. Należą do nich obejmujące tylko zachowanie **celowe** (przykładowo cel przy-

właszczenia, art. 278 k.k.) oraz wskazujące **motyw**, czyli przeżycia psychiczne sprawcy (przykładowo „ze względu na jego przynależność wyznaniową albo bezwyznaniowość”, art. 194 k.k.). W przypadku pobudki, czyli przeżycia psychicznego o charakterze emocjonalnym (przykładowo silne wzburzenie, art. 148 § 4 k.k.), nie wyklucza się ich popełnienia także w zamiarze ewentualnym. Te elementy strony podmiotowej wpływają również na wymiar środków reakcji penalnej (art. 53 § 2a–2c k.k.).

7. **Zamiar przemyślany i nagły.** Zamiar bezpośredni przemyślany (*dolus directus premeditatus*) i zamiar bezpośredni nagły (*dolus directus repentinus*) co do zasady wpływają odpowiednio na wyższy albo niższy stopień społecznej szkodliwości oraz zawinienia (por. wyrok SA w Krakowie z 17.12.2009 r., II AKa 225/09, LEX nr 589881, oraz wyrok SA we Wrocławiu z 13.6.2018 r., II AKa 126/18, LEX nr 2522795), od czego istnieją wyjątki – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 241–242; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 24.09.2018 r.*, IV Ka 818/18, s. 77–85; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 29.01.2019 r.*, IV Ka 1173/18, s. 171–183. Ustawodawca nakazuje jednak w sposób automatyczny traktować popełnienie przestępstwa z premedytacją jako okoliczność obciążającą (art. 53 § 2a pkt 4 k.k.), zaś sytuacje, w których można założyć wystąpienie zamiaru nagłego – jako okoliczności łagodzące (art. 53 § 2b pkt 2 i 3 k.k.).
8. **Podżeganie i przygotowanie.** Wyłącznie **zamiar bezpośredni** charakteryzuje stronę podmiotową podżegania (art. 18 § 2 k.k.) oraz przygotowania (art. 16 § 1 k.k.).
9. **Zamiar ewentualny (wynikowy).** Zamiar ten towarzyszy przeważnie zmierzaniu sprawcy do innego celu, przy przewidywaniu możliwości realizacji znamion (przykładowo sprawca nie jest pewien, czy w budynku, który podpala, znajdują się inni ludzie poza ofiarą, ale godzi się na taką ewentualność). Na gruncie przestępstw z zaniechania zamiar ewentualny przeważnie nie towarzyszy innemu zamiarowi, ponieważ bazują one na czystej bierności (szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 315 i n.).
10. **Godzenie się.** Pojęcie to może być rozumiane w różny sposób. Według koncepcji „woli warunkowej” J. Makarewicza (J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938, s. 77) sprawca nie zmierza do popełnienia czynu zabronionego, ale gdyby to nastąpiło, godzi się na to. Warunkiem woli jest rzeczywista realizacja znamion typu (wola warunkowa). Zgodnie z koncepcją „obojętności woli” W. Woltera (*Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 127) sprawcy jest obojętne, co wyniknie dodatkowo z podjętego zachowania – „ani chce by «tak», ani chce by «nie»” – jest mu wszystko jedno, czy dojdzie do realizacji znamion typu (tak SA we Wrocławiu w wyroku z 30.09.2015 r., II AKa 236/15, LEX nr 1927502). Koncepcja J. Waszczyńskiego interpretuje „godzenie się” jako chęć narażenia dobra prawnego na zagrożenie oraz obojętność, co z tego narażenia wyniknie – czy przekształci się ono w naruszenie dobra prawnego, czy tylko doprowadzi do zwiększenia stopnia prawdopodobieństwa nastąpienia skutku – J. Waszczyński [w:] *Prawo karne w zarysie. Nauka o ustawie karnej i przestępstwie*, red. J. Waszczyński, Łódź 1992, s. 211; J. Waszczyński, *Jeszcze w sprawie zamiaru ewentualnego*, „Palestra” 1977/5, s. 69–78; szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 244. Wreszcie koncepcja K. Buchały zakłada, że sprawca ma świadomość rzeczywistego wysokiego praw-

dopodobięństwa realizacji znamion typu, nie chce tego, lecz nie zmienia zachowania, nie modyfikuje go ani nie podejmuje innych działań mających na celu zmniejszenie prawdopodobieństwa popełnienia czynu zabronionego – K. Buchała [w:] Buchała K. (red.), Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1994, s. 57. Koncepcja ta uzupełniana jest koncepcją obiektywnej manifestacji i w takiej postaci kontynuowana (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 211).

- 11. Zamiar bezpośredni albo ewentualny.** Zabójstwo w zamiarze ewentualnym (art. 148 § 1 k.k.), a nie pobicie ze skutkiem śmiertelnym (art. 156 § 3 albo art. 158 § 3 k.k.), powinno być przyjmowane, gdy sprawca sięga do brutalnych i groźnych dla życia środków przemocy, jak wymierzanie ofierze wielokrotnie ciosów „gdzie popadło”, z dużą siłą i agresywnością, kopanie obutymi nogami, uciskanie rękami szyi ofiary, o ile nie da się przypisać działania w zamiarze bezpośrednim („zabicie przez pobicie”, wyrok SA w Łodzi z 15.03.2001 r., II AKa 28/01, LEX nr 52300). Także zachowanie po zrealizowaniu czynności sprawczej daje niekiedy podstawę do kwalifikacji działania w zamiarze ewentualnym (wrzucenie do studzienki kanalizacyjnej głową w dół ofiary pobicia i zakrycie wjazdu, pozostawienie nieprzytomnej ofiary zgwałcenia w nocy podczas mrozu z dala od zabudowań) – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 245–246; J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 423 i n.; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Łodzi z 5.12.2011 r., II AKa 229/11* (LEX nr 1261022), Prok. i Pr. 2013/6, s. 169–178. Na temat innych postaci zamiaru (zamiar niedookreślony – *dolus indeterminatus*; zamiar ogólny – *dolus generalis*; zamiar przemienny – *dolus alternativus*; zamiar niby-ewentualny – *dolus quasi-eventualis*) szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 246–247.
- 12. Zamiar przy zaniechaniu.** Nie należy określać strony podmiotowej przestępstw z zaniechania w postaci umyślności jako „braku zamiaru”, „braku chęci” wypełnienia obowiązku, („oskarżony nie chciał pospieszyć z pomocą”, art. 162 § 1 k.k.). Brak zamiaru cechuje nieumyślność. Stronę podmiotową umyślnego przestępstwa z zaniechania charakteryzuje zamiar (bezpośredni albo ewentualny) **nakierowany na niewypełnienie obowiązku**, zaniechanie **wymaganej aktywności** – szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 325–326; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA we Wrocławiu z 30.11.2006 r., II AKa 299/06* (LEX nr 211735), PiP 2009/7, s. 133–137.
- 13. Istota nieumyślności.** Nieumyślność charakteryzują cztery elementy:
- 1) brak zamiaru po stronie sprawcy;
 - 2) naruszenie reguł ostrożności, reguł postępowania z dobrem prawnym (brak naruszenia reguł postępowania z dobrem prawnym oznacza brak naruszenia normy sankcjonowanej, por. komentarz do art. 1, teza 10);
 - 3) związek między niezachowaniem reguł ostrożności a popełnieniem czynu zabronionego;
 - 4) przewidywanie albo możliwość przewidywania popełnienia czynu zabronionego – nieumyślność (nieostrożność) świadoma i nieświadoma.
- Niekiedy wskazuje się, jako piąty element, przełamanie elementu motywacyjnego wynikającego z przewidywalności („mimo że”, M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2018, s. 190). Objęcie realizacji znamion nieumyślnością musi wynikać z zespołu

znamion typu (por. art. 8 k.k.). Mogą być one nią objęte w całości (por. art. 155 k.k.) albo częściowo (por. art. 292 k.k. – tylko co do pochodzenia rzeczy).

14. **Reguły postępowania z dobrem prawnym.** Wyznaczane są one w szczególności przez wiek osoby, jej wiedzę, kwalifikacje, wymaganą wydolność psychofizyczną w momencie czynu, użycie odpowiednich narzędzi (co do rodzaju, ich stanu technicznego, przydatności), wymagany sposób zachowania. Ich źródłem są zarówno przepisy prawa powszechnie obowiązującego, jak i akty prawa wewnętrznego, instrukcje obsługi, okólniki, objaśnienia, zwyczaj, praktyka, zasady współżycia społecznego. Wiążą one niezależnie od tego, czy podmiot spełnia przewidziane prawem formalne wymogi dopuszczenia do aktywności w określonej sferze życia społecznego, potwierdzające znajomość tych reguł (przykładowo posiada prawo jazdy).
15. **Wzorcowy obywatel.** Dla określenia standardu postępowania potwierdzającego dochowanie reguł ostrożności sięga się do modelu wzorcowego obywatela – oceny zobiektywizowanej. Wymagane jest zachowanie, które podjąłby przeciętnie ostrożny obywatel przestrzegający zasad postępowania z dobrem prawnym. W stosunku do specjalistów następuje odwołanie do „dobrego” fachowca: lekarza, kierowcy itp. Nie obejmuje on „złego” fachowca, który powinien powstrzymać się od działania. Nie obejmuje też „wybitnego” fachowca, którego standard zachowania jest wyższy. Nie wyklucza się modyfikacji uwzględniającej ponadstandardową wiedzę czy umiejętności konkretnego sprawcy. Wakowanie elementu standardu ostrożności nakazuje zbadać, czy można było od sprawcy wymagać jego wystąpienia. Jeżeli sprawca uprzednio ograniczył swoją możliwość zachowania zgodnie z zasadami postępowania z dobrem prawnym, pozostanie to irrelewantne.
16. **Powiązanie kauzalne.** Należy wykazać kauzalny związek między niezachowaniem reguł ostrożności a popełnieniem czynu, w szczególności spowodowaniem skutku. Do jego popełnienia musi dojść na skutek naruszenia tej reguły ostrożności, która miała chronić przed nastąpieniem danego skutku na tej drodze, na której on wystąpił (wyrok SA w Warszawie z 24.03.2017 r., II AKa 109/16, LEX nr 2279522). Wymaga zbadania, czy skutek wystąpiłby i z jakim prawdopodobieństwem, gdyby sprawca zachował się zgodnie z zasadami postępowania z dobrem prawnym. Konieczne jest, by sprawca w znacznym stopniu zwiększył ryzyko dla dobra prawnego. Ogranicza się możliwość postawienia zarzutu jedynie do dających się przewidzieć, normalnych następstw naruszenia reguł ostrożności. Przypisanie odpowiedzialności następuje z punktu widzenia *ex ante*, a nie *ex post*.
17. **Nieumyślność świadoma.** Elementem różnicującym świadomą i nieświadomą postać nieumyślności jest przewidywanie albo możliwość przewidywania popełnienia czynu zabronionego. **Przewidywanie popełnienia czynu** zabronionego zachodzi, gdy sprawca go nie chciał, nań się nie godził (**brak zamiaru**), lecz miał świadomość, że realizacja znamion typu może nastąpić. Ocena zasadności bądź bezzasadności przekonania, że nie dojdzie do realizacji znamion typu, dokonywana jest na etapie przypisania winy. Niekiedy przyjmuje się, że wymóg ten wynika z konstrukcji świadomej nieumyślności.

18. **Nieumyślność nieświadoma.** Ta postać abstrahuje od przeżyć psychicznych związanych z czynem, które nie występują. Sprawca **nie jest świadom możliwości popełnienia czynu** zabronionego, choć miał możliwość przewidzenia tego. Ową możliwość przewidywania rozumie się obiektywnie albo subiektywnie. Na temat przypisania odpowiedzialności za czyn nieumyślny na przykładzie odpowiedzialności karnej lekarza: W. Kulesza [w:] W. Kulesza, W. Wanatowska, *Odpowiedzialność prawna lekarza*, Warszawa 1988, s. 25–31.
19. **Mieszana strona podmiotowa.** Strona podmiotowa typu rodzajowego przestępstwa może przewidywać jednocześnie umyślną i nieumyślną realizację znamion. Określa się ją jako tzw. **winę kombinowaną** – *culpa dolo exorta*. Sprawca ponosi **surowszą odpowiedzialność**, którą ustawa uzależnia od określonego **następstwa czynu** zabronionego, jeżeli następstwo to **przewidywał** albo **mógł przewidzieć** (art. 9 § 3 k.k.). W przeciwnym razie brak jest możliwości przypisania odpowiedzialności za typ kwalifikowany i odpowiedzialność zostaje ograniczona do typu podstawowego. Ta postać strony podmiotowej dotyczy następstw czynu, a nie okoliczności kwalifikujących ze względu na wartość przedmiotu czynności wykonawczej, sposób działania, przedmiot czynu itd. (por. art. 199 § 2 k.k.). Na gruncie przestępstw umyślno-nieumyślnych **realizacja czynności sprawczej** następuje **umyślnie**, natomiast jej **następstwa objęte są nieumyślnością** (por. art. 158 § 2 i 3 k.k.). Jeżeli następstwa objęte są umyślnością, konieczna jest zmiana kwalifikacji prawnej na taką, która oddaje zamiar sprawcy (zamiast art. 158 § 3 – art. 148 § 1 k.k.). Takie typy rodzajowe, oceniane jako całość, stanowią przestępstwa umyślne, ze wszystkimi tego konsekwencjami (por. art. 64 k.k.). W przestępstwach nieumyślno-nieumyślnych czynność sprawcza i jej następstwa objęte są nieumyślnością (por. art. 163 § 4 k.k.). W niektórych typizacjach objęcie umyślnością fragmentu czynności sprawczej nie znosi nieumyślnego charakteru całego czynu (przykładowo naruszenie reguł ostrożności prowadzące do spowodowania wypadku w ruchu może mieć charakter umyślny, zaś samo spowodowanie wypadku zawsze ma charakter nieumyślny – art. 177 § 1 k.k.). Ich przeciwieństwem w zakresie strony podmiotowej są przestępstwa umyślno-umyślne (por. art. 182 § 1, art. 185 § 1 k.k.). Istnieje wreszcie grupa typów rodzajowych, które mogą mieć charakter umyślno-umyślny albo umyślno-nieumyślny (por. art. 207 § 3 k.k.). Podnosi się nie bez racji, że uznanie ich za typy umyślno-umyślne powinno prowadzić do zmiany kwalifikacji prawnej na typ jednolicie umyślny (zamiast art. 207 § 3 – art. 148 § 1 w zw. z art. 2 w zw. z art. 13 § 1 k.k.).

Art. 10. [Granice wieku odpowiedzialności karnej]

§ 1. Na zasadach określonych w tym kodeksie odpowiada ten, kto popełnia czyn zabroniony po ukończeniu 17 lat.

§ 2. Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 1, 3, 4 lub 5, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

§ 2.¹ Nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 1, 1a, 3, 4 lub 5, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym

przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

§ 2a. Nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuszcza się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3, może odpowiadać na zasadach określonych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.

§ 3. W wypadku określonym w § 2 orzeczona kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo, które nie jest zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności. W wypadkach określonych w § 2 i 2a sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

§ 4. W stosunku do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

¹ Art. 10 § 2 zmieniony przez art. 1 pkt 1 ustawy z 28.06.2024 r. (Dz.U. poz. 1228) zmieniającej nin. ustawę z dniem 13.02.2025 r.

1. **Wiek a przypisywalność winy.** Rozwój psychiczny, emocjonalny i moralny człowieka oraz proces socjalizacji dopiero od pewnego momentu umożliwiają wymagalność określonego zachowania. Następuje to w momencie, w którym przyjmuje się, że osoba taka jest w stanie rozpoznać faktyczne i społeczne znaczenie czynu oraz wykształciły się u niej procesy samokontroli. Otwiera się wówczas możliwość postawienia zarzutu winy. Zasada winy (art. 1 § 3 k.k.) ogranicza możliwość postawienia zarzutu osobom, które ze względu na wiek nie działają z wystarczającym rozeznanie. W art. 10 § 1–2a k.k. ustanowiono granice wieku odpowiedzialności karnej, po przekroczeniu których możliwe jest pociągnięcie do odpowiedzialności karnej.
2. **Granica wieku odpowiedzialności karnej.** Warunkiem odpowiedzialności karnej jest ukończenie **lat 17 w chwili czynu**. Zgodnie z art. 112 k.c. osoba fizyczna kończy określony wiek z początkiem ostatniego dnia, który odpowiada dniowi, w którym sprawca się urodził.
3. **Czyn ciągły.** W przypadku połączenia, poprzez konstrukcje czynu ciągłego (art. 12 § 1 k.k.) albo przestępstwa złożonego, zachowań popełnionych przed ukończeniem i po ukończeniu 17 lat podstawą odpowiedzialności w oparciu o Kodeks karny, w tym wymiaru środków reakcji penalnej, mogą być tylko te, których sprawca dopuścił się po osiągnięciu wymaganego wieku (por. wyrok SN z 29.09.2009 r., III KK 105/09, LEX nr 529596).
4. **Łagodniejsze traktowanie.** W art. 10 § 4 k.k. przewidziano podstawy łagodniejszego potraktowania sprawcy **mimo ukończenia** przez niego **lat 17**. Łącznie spełnione muszą zostać trzy warunki:
 - 1) sprawca dopuścił się czynu zabronionego po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18;
 - 2) popełnił występki (nie zbrodnię);
 - 3) okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają.

Do okoliczności tych zalicza się przypadkowość popełnionego czynu, chwilowo nieprzezwyciężone pokusy, znajdowanie się pod silnym wpływem innych osób, drugorzędną rolę w przestępstwie, wyjątkowo pozytywne cechy charakteru, brak zachowań agresywnych,

brutalnych (postanowienie SN z 28.11.2018 r., V KK 486/18, LEX nr 2585998). W razie pozytywnej oceny **sąd** zamiast kary **stosuje** (obligatoryjnie) **środki wychowawcze, lecznicze** albo **poprawcze** przewidziane dla nieletnich, zawarte w ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Obligatoryjność ta jest względna, skoro przesłanki zastosowania § 4 ocenia sąd.

5. **Obniżenie wieku odpowiedzialności.** Przepisy art. 10 § 2 i 2a k.k. poszerzają krąg podmiotów przestępstwa, obniżając próg wieku do **lat 15** albo **14**. Sprawcę, który w momencie popełnienia czynu zabronionego nie miał ukończonych lat 17, ale miał ukończone lat 15 albo 14, określa się jako **nieletniego**. Ustawodawca uznaje, że ze względu na stopień społecznej szkodliwości wskazanych enumeratywnie przestępstw możliwe jest wymaganie od osoby w określonym wieku dochowania wierności prawu. W razie rzeczywistego zbiegu przepisów ustawy (art. 11 § 2 k.k.), gdy czyn nieletniego wykracza poza znamiona przepisu wymienionego w art. 10 § 2 i 2a k.k., sięgnięcie do pozostałych zbiegających się przepisów dla pełnej charakterystyki prawnokarnej, poprzez kumulatywną kwalifikację prawną czynu, nie jest możliwe (wyrok SA we Wrocławiu z 15.10.2015 r., II AKa 245/15, LEX nr 1927509). Mimo wyrażanego w doktrynie stanowiska przeciwnego (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 331) możliwe jest postawienie zarzutu nieletniemu podlegającemu bądź udzielającemu pomocy do czynów wymienionych w art. 10 § 2 i 2a k.k., jak również dopuszczającemu się współsprawstwa, sprawstwa kierowniczego czy polecającego.
6. **Warunki odpowiedzialności.** Do pociągnięcia do odpowiedzialności karnej osoby nieletniej konieczne jest spełnienie określonych ustawowo warunków:
 - 1) ukończenie przez sprawcę lat 15 albo 14 w chwili czynu;
 - 2) popełnienie jednego z przestępstw enumeratywnie wymienionych w art. 10 § 2 i 2a k.k.;
 - 3) stwierdzenie przez sąd zachodzenia okoliczności wymienionych w częściach dalszych tych paragrafów, uzasadniających konieczność potraktowania sprawcy jak dorosłego;
 - 4) w stosunku do nieletniego, który popełnił czyn zabroniony po ukończeniu 14 lat, lecz przed ukończeniem lat 15, zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić jego resocjalizacji.
7. **Formalne i materialne warunki odpowiedzialności.** Sam wiek sprawcy oraz popełnienie jednego ze wskazanych przestępstw (**warunki formalne**) nie stanowi wystarczającej przesłanki potraktowania go jak sprawcy dorosłego. Za pociągnięciem do odpowiedzialności karnej przemawiać muszą okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste (**warunki materialne**). Na wyjątkowy charakter odpowiedzialności karnej nieletniego wskazuje również art. 6 u.w.r.n., w którym zastrzeżono, że kara może być orzeczona tylko w wypadkach prawem przewidzianych (art. 10 § 2 i 2a k.k.), jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego.
8. **Okoliczności sprawy.** Przez pojęcie to rozumieć należy szczególny rodzaj zaatakowanego dobra prawnego (sytuującego się wysoko w hierarchii dóbr), rozmiar wyrządzonej lub grożącej szkody (znaczny), sposób działania sprawcy (przykładowo drastyczny, okrutny), pobudki (zasługujące na potępienie), funkcję pełnioną w grupie przestępczej czy samą przynależność do takiej grupy.

9. **Stopień rozwoju sprawcy.** Stopień rozwoju ma wskazywać na możliwość przypisania winy mimo nieukończenia lat 17 w chwili czynu. Wśród sprawców w grupie wiekowej 14/15–17 lat mogą zdarzyć się osoby na poziomie rozwoju przynajmniej osoby 17-letniej, jak również takie, które mimo ukończenia lat 15 nie działały z rozeznaniem koniecznym do przypisania winy. Sąd musi zweryfikować, czy stopień rozwoju pozwala na przypisanie winy w konkretnym przypadku.
10. **Właściwości osobiste.** Jako właściwości te bada się cechy osobowości sprawcy, stopień demoralizacji, stan zdrowia, stosunek do dóbr prawnych, w szczególności dobra naruszonego, zainteresowania. Badanie właściwości osobistych ma dać odpowiedź na pytanie, czy sprawca jest zdemoralizowany i konieczne jest potraktowanie go jak sprawcy dorosłego, czy rokuje szanse na funkcjonowanie w społeczeństwie, ponieważ popełnienie przestępstwa miało charakter incydentalny. Choć charakter czynów, za które może ponieść odpowiedzialność 14- i 15-latek, jest ciężki, nie w każdym przypadku tylko z tego względu konieczne będzie pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej.
11. **Warunki osobiste.** Chodzi o warunki życia i otoczenie, w którym pozostaje nieletni. Bada się środowisko, też rówieśnicze, w którym się obracał, jego sytuację rodzinną, warunki mieszkaniowe, materialne, stopień zaspokojenia potrzeb żywieniowych, ubraniowych, pedagogicznych, kulturalnych.
12. **Uprzednie stosowanie środków.** W stosunku do nieletniego, który w chwili czynu miał ukończone lat 15, przesłanką wskazującą na możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej jest nieskuteczność uprzednio stosowanych środków wychowawczych lub poprawczych. Zgodnie z dyrektywą wychowawczego oddziaływania na nieletniego (art. 54 § 1 k.k.) sąd powinien przede wszystkim stosować środki prawa nieletnich, zaś dopiero ich nieskuteczność ma skłonić do sięgnięcia po środki karne. Brak uprzedniego stosowania środków prawa nieletnich nie stanowi przeszkody do pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej (wyrok SA w Gdańsku z 15.06.2000 r., II AKa 149/00, LEX nr 1680963).
13. **Bezczelowość stosowania środków.** W stosunku natomiast do nieletniego, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuścił się czynu zabronionego określonego w art. 148 § 2 lub 3 k.k., warunkiem koniecznym jego odpowiedzialności na podstawie Kodeksu karnego jest uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić jego resocjalizacji. Taka prognoza stanowi wystarczającą przesłankę odpowiedzialności nieletniego na podstawie Kodeksu karnego, bez wskazywania na pierwszeństwo środków prawa nieletnich.
14. **Dyrektywy wymiaru kary.** Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawcy 15-letniego w chwili czynu nie oznacza, że w zakresie wymiaru środków reakcji penalnej zostanie on potraktowany na równi ze sprawcą dorosłym. Artykuł 54 § 1 k.k. nakazuje orzekającemu sądowi, by wymierzając karę nieletniemu, kierował się przede wszystkim dyrektywą jej **wychowawczego oddziaływania**. Mimo potraktowania sprawcy nieletniego jak dorosłego ustawodawca nie traci z pola widzenia jego wieku i nie porzuca nadziei na możliwość

przywrócenia go społeczeństwu. Oddziaływanie wychowawcze nie musi oznaczać traktowania łagodniejszego, ponieważ sąd ocenia, za pomocą jakich środków możliwe będzie osiągnięcie celów prewencji indywidualnej.

15. **Ograniczenia wymiaru kary.** Kodeks zawiera szereg przepisów blokujących możliwość wymierzenia kary surowej. Artykuł 10 § 3 k.k. zastrzega, że orzeczona **kara nie może przekroczyć dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia** przewidzianego za przypisane sprawcy przestępstwo, które nie jest zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności. W pozostałych przypadkach (zagrożenia ustawowego również karą dożywotniego pozbawienia wolności), sąd może wymierzyć karę do 30 lat pozbawienia wolności (art. 37 k.k.), nie mogąc jednak wymierzyć kary dożywotniego pozbawienia wolności (art. 54 § 2 k.k.). Zakaz wymiaru kary najsurowszej stanowi już złagodzenie wymiaru kary. Sąd może również zastosować **nadzwyczajne złagodzenie kary**. Pierwsze ograniczenie ma charakter obligatoryjny, drugie fakultatywny i stanowi samodzielną podstawę względem ogólnych podstaw nadzwyczajnego złagodzenia kary.

Art. 11. [Jedność czynu. Zbieg przepisów ustawy]

§ 1. Ten sam czyn może stanowić tylko jedno przestępstwo.

§ 2. Jeżeli czyn wyczerpuje znamiona określone w dwóch albo więcej przepisach ustawy karnej, sąd skazuje za jedno przestępstwo na podstawie wszystkich zbiegających się przepisów.

§ 3. W wypadku określonym w § 2 sąd wymierza karę na podstawie przepisu przewidującego karę najsurowszą, co nie stoi na przeszkodzie orzeczeniu innych środków przewidzianych w ustawie na podstawie wszystkich zbiegających się przepisów.

1. **Jedność czynu.** Przyjęto, że **jeden czyn może stanowić jedno przestępstwo**. W rzeczywistości zdarza się, że ten sam czyn należałoby zakwalifikować z wielu przepisów, jako realizujący znamiona więcej niż jednego typu rodzajowego przestępstwa. Sytuację taką określa się jako **zbieg przepisów ustawy – rzeczywisty albo pozorny** (pomijalny).
2. **Naturalna jedność czynu.** Kryteria rozgraniczania czynów w znaczeniu ontologicznym, które następnie można poddać ocenie prawnokarnej, są sporne. Starsza, tzw. naturalna, metoda wyznaczania jedności czynu dla jego wyodrębnienia z rzeczywistości wymaga stwierdzenia kilku elementów.
3. **Element naturalistyczny.** Po pierwsze, konieczne jest wykazanie realizacji elementu naturalistycznego, czyli **bliskości miejscowej i czasowej** (por. wyrok SN z 9.02.2006 r., III KK 164/05, LEX nr 180805), **tożsamości nośnika dobra prawnego** czy tożsamości **pokrzywdzonego**. Wykazanie takiej bliskości z już zidentyfikowanym czynem przemawia przeciwko wyodrębnieniu kolejnego czynu, nawet w razie odmienności nośnika dobra czy pokrzywdzonego (wyrok SA w Katowicach z 3.06.2005 r., II AKa 161/05, LEX nr 174988). Rozbieżność może wskazywać na dopuszczalność jego wydzielenia.
4. **Element subiektywny.** Po drugie, konieczne jest uwzględnienie elementu subiektywnego – strony podmiotowej zachowania sprawcy (wyrok SN z 9.02.2006 r., III KK 164/05). Jeżeli jego nastawienie psychiczne do czynu wskazuje na **ciągłość realizacji** poszczególnych

etapów, przemawia to przeciwko wyodrębnieniu nowego czynu. Jeżeli natomiast obserwowalna jest przerwa znamionująca zakończenie sterowanego wola zachowania stanowiącego jedną i przejście do realizacji nowego zachowania, przemawia to za wyodrębnieniem nowego czynu.

5. **Element normatywny.** Trzecim elementem ma być element normatywny, poszukujący odzwierciedlenia określonego wycinka rzeczywistości w **znamionach typów rodzajowych**, zwłaszcza określających znamiona czasownikowe. Ponieważ typizacja opiera się na spójności wycinka rzeczywistości ujętego jako czyn zabroniony, odbicie zespołu znamion w rzeczywistości powinno wskazywać na zachowanie jedności czynu. Wykraczanie natomiast danego fragmentu poza zakres typizacji może skłaniać do wyodrębnienia osobnego czynu i jego oceny z punktu widzenia innego typu rodzajowego przestępstwa.
6. **Jedność prawna czynu.** Przyjmuje się również tzw. prawną metodę wyznaczania jedności czynu, zgodnie z którą tym samym czynem, podstawą prawnokarnej odpowiedzialności może być tylko ten fragment zachowania sprawcy, który **w znamionach danego typu czynu zabronionego określony został jako jedność**. Wartościowanie ma charakter normatywny, a jego punktem odniesienia są znamiona typów czynów zabronionych znajdujących zastosowanie do oceny konkretnego stanu faktycznego – por. J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy...*, s. 433–461; J. Kulesza, *Ucieczka sprawcy wypadku...*, s. 189–214; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 28.06.2006 r., II KK 285/05* (LEX nr 193050), Prok. i Pr. 2008/4, s. 155–168; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 24.10.2007 r., IV KK 304/07*, s. 511–514; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Łodzi z 5.12.2011 r., II AKA 229/11*, s. 169–178.
7. **Pozorny (pomijalny) zbieg przepisów.** Pozorny (i pomijalny) zbieg przepisów ustawy zachodzi wówczas, gdy **jeden czyn wypełnia** – pozornie albo rzeczywiście – **dwa lub więcej przepisów karnych**, lecz posługując się regułami wyłączania wielości ocen prawnokarnych, można **sprowadzić kwalifikację prawną do jednego typu rodzajowego przestępstwa**. Kwestią porządkująco-terminologiczną jest, kiedy mamy do czynienia ze zbiegiem pozornym, na gruncie którego zbieg nie zachodzi, ponieważ brak jest realizacji znamion więcej niż jednego typu rodzajowego przestępstwa, kiedy zaś zbieg ma charakter pomijalny, dochodzi do realizacji znamion więcej niż jednego typu, natomiast jedna z kwalifikacji jest pomijalna. Jako zbieg **pomijalny** identyfikuje się przypadki wykorzystujące **zasadę subsydiarności** lub **zasadę konsumpcji**. Jako zbieg **pozorny** identyfikuje się sięgnięcie po **zasadę specjalności**.
8. **Zasada specjalności.** Zasada *lex specialis derogat legi generali* oznacza, że **typ zmodyfikowany** przestępstwa uzyskuje **pierwszeństwo przed jego typem podstawowym**. Typ zmodyfikowany w sposób węższy ujmuje zespół znamion typu ogólnego, przewidując łagodniejszą albo surowszą odpowiedzialność karną ze względu na wysokość zagrożenia ustawowego karą – odmiennie J. Giezek [w:] M. Bojarski (red.), J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2017, s. 317–318.
9. **Zasada subsydiarności.** Zasada *lex primaria derogat legi subsidiariae* oznacza, że w przypadku gdy możliwe jest zbudowanie pomiędzy typizacjami relacji wskazującej na pierwotny

charakter jednej z nich i posiłkowy charakter innej, **typizacja pierwotna** uzyskuje **pierwszeństwo przed typizacją mającą charakter posiłkowy**. Stosowanie zasady subsydiarności wymaga uwzględnienia takich elementów jak tożsamość dobra, przedmiotu bezpośredniego działania oraz strony podmiotowej. Zasada subsydiarności zostaje niekiedy ujęta wprost (tzw. **subsydiarność ustawowa**, art. 231 § 2 k.k. – typizacja posiłkowa, art. 228 § 1 k.k. – typizacja pierwotna), niekiedy zaś mamy do czynienia z **subsydiarnością milczącą**, założoną przez ustawodawcę (przykładowo pomiędzy przepisami określającymi etapy pochodzenia przestępstwa czy typami rodzajowymi z narażenia i z naruszenia dobra prawnego).

10. **Zasada konsumpcji.** Zasada *lex consumens derogat legi consumptae* (przepis konsumujący uchyla kwalifikację z przepisu konsumowanego) znajduje zastosowanie, gdy **przepis konsumujący oddaje całą zawartość** kryminalnego **bezprawia** czynu wypełniającego również znamiona **przepisu konsumowanego**. Zasada konsumpcji ma charakter oceny, uzależniając stosowanie od określenia stopnia społecznej szkodliwości typu konsumującego, odzwierciedlonej w ustawowym zagrożeniu karą. Czynu pochłanianego nie może cechować wyższy stopień społecznej szkodliwości niż czynu pochłaniającego – typ pochłaniający nie może być zagrożony karą niższą niż pochłaniany (przykładowo gdy wysokość szkody wynikłej ze zniszczenia mienia w związku z włamaniem bądź szczególnie znaczenie zniszczonego mienia dla kultury przewyższają wysokość szkody wynikającej z wartości mienia, którego zaboru dokonano; por. wyrok SN z 18.12.1985 r., Rw 1148/85, LEX nr 20167).
11. **Rzeczywisty zbieg przepisów.** Jeżeli żadna z powyższych zasad nie znajduje zastosowania albo nie prowadzi do zniesienia wielości ocen, zachodzi rzeczywisty, niepomijalny zbieg przepisów ustawy. Ma on miejsce, gdy z dwóch lub więcej konkurujących podstaw kwalifikacji nie jest możliwe dokonanie wyboru jednej, stanowiącej podstawę odpowiedzialności karnej. **Konieczne jest odwołanie do wszystkich przepisów karnych** zastosowanych w danym przypadku. Dokonanie kumulatywnej kwalifikacji jest obowiązkiem sądu (przykładowo spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – art. 156 § 1 k.k., w związku z rozbojem – art. 280 § 1 k.k.).
12. **Podstawa skazania i wymiaru kary.** Jeżeli czyn sprawcy wyczerpuje znamiona określone w dwóch albo więcej przepisach ustawy karnej, **sąd skazuje za jedno przestępstwo na podstawie wszystkich** zbiegających się **przepisów**. Sąd dokonuje zabiegu myślowego polegającego na skonstruowaniu na potrzeby konkretnego stanu faktycznego jednego typu rodzajowego przestępstwa, złożonego ze znamion zrealizowanych przestępstw. Skazanie następuje za takie przestępstwo, zbiorczo ujmujące zachowanie sprawcy i w pełni oddające zawartość zrealizowanego bezprawia. W kwalifikacji prawnej zostają podane wszystkie przepisy zawierające typizacje, których znamiona sprawca zrealizował (**kumulatywna kwalifikacja czynu**), a także art. 11 § 2 k.k. Rozstrzygnięcie co do **kary** następuje **na podstawie przepisu przewidującego karę najsurowszą**, co nie stoi na przeszkodzie orzeczeniu innych środków (np. karnych) przewidzianych w ustawie na podstawie wszystkich zbiegających się przepisów (art. 11 § 3 k.k.). Jeśli zbiegające się przepisy zawierają identyczne sankcje, należy orzec karę na podstawie przepisu określającego przestępstwo, którego znamiona wypełnia zachowanie sprawcy stanowiące główny, a nie uboczny, element czynu przypisanego oskarżonemu (wyrok SA w Lublinie z 30.12.1997 r., II AKa 175/97, LEX nr 32371).

Art. 12. [Czyn ciągły]

§ 1. Dwa lub więcej zachowań, podjętych w krótkich odstępach czasu w wykonaniu z góry powziętego zamiaru, uważa się za jeden czyn zabroniony; jeżeli przedmiotem zamachu jest dobro osobiste, warunkiem uznania wielości zachowań za jeden czyn zabroniony jest tożsamość pokrzywdzonego.

§ 2. Odpowiada jak za jeden czyn zabroniony wyczerpujący znamiona przestępstwa ten, kto w krótkich odstępach czasu, przy wykorzystaniu tej samej albo takiej samej sposobności lub w podobny sposób popełnia dwa lub więcej umyślnych wykroczeń przeciwko mieniu, jeżeli łączna wartość mienia uzasadnia odpowiedzialność za przestępstwo.

1. **Istota instytucji.** Konstrukcja czynu ciągłego pozwala na **potraktowanie wielu czynów jako jednego czynu zabronionego**, a następnie **jednego przestępstwa**. Dotyczy sytuacji rozciągnięcia realizacji znamion przestępstwa na wiele zachowań rozłożonych w czasie. Traktowanie podzielonego na części przez sprawcę czynu zabronionego odrębnie co do każdego z czynów nie odzwierciedlałoby strony podmiotowej jego zachowania ani nie oddawałoby istoty popełnionego przestępstwa i stopnia jego społecznej szkodliwości. *Ratio legis* stanowi konieczność uwzględnienia bezprawia założonego przez sprawcę, które staje się widoczne, dopiero gdy spojrzeć na wszystkie odrębne czyny stanowiące według planu jeden czyn zabroniony, który sprawca konsekwentnie realizuje.
2. **Elementy czynu ciągłego.** Zastosowanie tej instytucji wymaga spełnienia ustawowo określonych wymogów. Należą do nich: **tożsamość sprawcy** oraz jego zachowanie w **z góry powziętym zamiarze**. Sprawca przed podjęciem albo najpóźniej w momencie podjęcia pierwszego zachowania musi obejmować zamiarem wszystkie kolejne czyny, a zatem łącznie cały czyn zabroniony o określonym zespole znamion, który chce popełnić (postanowienie SN z 9.03.2006 r., V KK 271/05, LEX nr 181326). Zamiar tzw. ogólny (szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo, karne materialne...*, s. 246–247) czy odradzanie się zamiaru po zrealizowaniu każdego kolejnego czynu nie dają podstaw do zastosowania konstrukcji czynu ciągłego. Ustawodawca przypisuje takiemu zachowaniu zaplanowanemu przez sprawcę, którego realizacja jest rozciągnięta w czasie, **wyższy stopień społecznej szkodliwości i winy** niż powracaniu do podobnych przestępstw pod wpływem odradzającego się zamiaru (por. art. 57b oraz 91 § 1 k.k.). Co oczywiste, konstrukcja ta nie ma zastosowania do przestępstw nieumyślnych.
3. **Wielość zachowań.** Kolejnym warunkiem jest dopuszczenie się przez sprawcę **dwóch lub więcej zachowań**, które mogłyby być kwalifikowane jako odrębne czyny zabronione i odrębne przestępstwa. W skład czynu ciągłego nie mogą wchodzić zachowania, które potraktowane jednostkowo należałoby uznać za znikomo społecznie szkodliwe czy w ogóle pozbawione tej cechy bądź stanowiące wykroczenia (por. jednak art. 12 § 2 k.k.). Aby uznać wiele czynów za jeden czyn zabroniony i jedno przestępstwo, należy wykonać test usiłowania i odpowiedzieć na pytanie, czy jedno zachowanie sprawcy było, według jego planu, usiłowaniem dokonania całego przestępstwa, czy już dokonaniem (plan został w pełni zrealizowany).
4. **Jednorodność zachowań.** Z elementu subiektywnego czynu ciągłego wynika wymóg jednorodności zachowań **połączonych w czyn ciągły** (J. Lachowski [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzeszek, LEX 2023, art. 12, teza 4). Skoro zamiar musi zostać po-

wzięty z góry, to przez cały okres realizacji kolejnych zachowań musi pozostawać ten sam, tzn. obejmować realizację określonego zespołu znamion. Dopuszczalna jest kumulatywna kwalifikacja czynu ciągłego, jeżeli pierwotnie jest ona konieczna do oddania zawartości bezprawia poszczególnych czynów połączonych następnie konstrukcją czynu ciągłego. Nie są łączalne w jeden czyn ciągły typ podstawowy i zmodyfikowane ani sprawcze i niesprawcze postaci współdziałania ze względu na odmienną zawartość strony podmiotowej czynów je realizujących. Możliwe jest objęcie czynem ciągłym postaci stadialnych przy zachowanej jednorodności podjętych zachowań. Tożsamość strony podmiotowej umożliwia, na gruncie przestępstw przeciwko mieniu, połączenie w czynie ciągłym czynów, które łącznie ze względu na wartość mienia przesuwają ocenę na grunt typu kwalifikowanego (art. 294 § 1, 3 i 4 k.k.) – por. M. Kulik [w:] M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024, art. 12, teza 9. Istotą konstrukcji czynu ciągłego jest przekształcenie, w drodze wykładni, typu pierwotnie „jednoczynowego” w typ „wieloczynowy” (P. Kardas [w:] *Kodeks karny. Część ogólna*, t. 1, cz. 1, *Komentarz do art. 1–52*, red. W. Wróbel, A. Zoll, LEX 2016, art. 12, teza 10). W doktrynie (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 291–292) i orzecznictwie (wyrok SA w Katowicach z 20.11.2018 r., II AKa 354/18, LEX nr 2625085) przyjmuje się jednak również, że nie jest konieczna tożsamość kwalifikacji prawnej poszczególnych zachowań składających się na czyn ciągły i zastosowanie znajduje wówczas kumulatywna kwalifikacja czynu ciągłego. Natomiast najszersze ujęcie wymogu jednorodności wymaga jedynie, by sprawca atakował to samo dobro prawne, niezależnie od kwalifikacji prawnej poszczególnych czynów, w tym niezależnie od postaci współdziałania, zatem również przy podżeganiu czy pomocnictwie (por. wyrok SA w Lublinie z 8.12.2008 r., II AKa 276/08, LEX nr 477807).

5. **Czyn ciągły a typizacja.** Nie stanowią czynu ciągłego typizacje skonstruowane w sposób wymagający podjęcia więcej niż jednego zachowania. Do istoty przestępstwa wieloczynowego (kolektywnego, zbiorowego) należy realizacja wielu jednostkowych czynów (wielorodzajowych – art. 207 § 1 k.k., albo jednorodzących – art. 209 § 1 i 2 k.k.), które z punktu widzenia znamienia czynnościowego zostaną potraktowane jako jeden czyn zabroniony i jedno przestępstwo. Przestępstwo dwuaktowe wymaga dwóch splecionych ze sobą czynów (por. art. 230 § 1 k.k.), zaś złożone mogłoby ulec rozbiciu na czyny podlegające odrębnej kwalifikacji, lecz jego społeczna szkodliwość nie stanowi jedynie sumy złożonych czynów (por. art. 280 § 1 k.k.). Na gruncie przestępstwa wieloodmianowego realizacja więcej niż jednej, spośród należących do zespołu znamion typu, czynności sprawczej nie pociąga za sobą multiplikacji kwalifikacji, która zamyka się w jednym czynie zabronionym (por. art. 270 § 1 k.k. – podrabia, przerabia, używa).
6. **Rozpiętość czasowa.** Zachowania łączone w konstrukcji czynu ciągłego muszą nastąpić w **krótkich odstępach czasu**. Za takie uznaje się odstęp kilku do kilkunastu dni, do tygodnia, do kilku tygodni (miesiąca), a nawet do 6 miesięcy ze względu na brzmienie art. 6 § 2 k.k.s. („za krótki okres czasu uważa się okres do sześciu miesięcy”). Brak spełnienia wymogu krótkich odstępów czasu między poszczególnymi zachowaniami zrywa konstrukcję czynu ciągłego, prowadząc do kwalifikacji jako ciągu przestępstw (art. 91 § 1 k.k.).

7. **Tożsamość pokrzywdzonego.** Jeżeli **przedmiotem zamachu jest dobro osobiste jednostki**, takie jak – w szczególności – zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska (art. 23 k.c.), niezbędna jest tożsamość pokrzywdzonego w każdym z zachowań łączonych w czyn ciągły. Możliwość zastosowania konstrukcji czynu ciągłego będzie niekiedy zależna zatem od tego, czy określona typizacja chroni również takie dobro prawne, które zalicza się do dóbr osobistych jednostki (por. kwestię przedmiotu ochrony wielu przepisów karnych ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii – zdrowia publicznego lub zdrowia jednostki). Do zakresu dóbr osobistych nie zalicza się prawo do ochrony własności (por. wyrok SA w Szczecinie z 24.02.2011 r., I ACa 13/11, LEX nr 1213812).
8. **Wymiar kary.** W razie zastosowania konstrukcji czynu ciągłego sąd jest zobowiązany do wymierzenia kary powyżej dolnej granicy, a w wypadku grzywny lub kary ograniczenia wolności – nie niższej od podwójnej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, do podwójnej górnej granicy ustawowego zagrożenia (art. 57b k.k.). Jest to rozwiązanie surowsze niż w razie przyjęcia ciągu przestępstw (art. 91 § 1 k.k.). Popełnienie przestępstwa „na raty” jest traktowane jako okoliczność obciążająca, dająca możliwość zaostrenia wymiaru kary. Ustawodawca nie traktuje popełnionego czynu zabronionego jako sumy społecznej szkodliwości czynów jednostkowych, lecz przypisuje mu wyższy stopień społecznej szkodliwości i winy.
9. **Ciąg wykroczeń przeciwko mieniu.** W art. 12 § 2 k.k. ustawodawca ustanowił specyficzne rozwiązanie odnoszące się do wykroczeń i przestępstw przeciwko mieniu. Umożliwia ono przyjęcie kwalifikacji jako przestępstwa w przypadku, gdy łączna wysokość szkody wyrządzonej wieloma czynami kwalifikowalnymi jako wykroczenia pozwala przejść na grunt Kodeksu karnego. Ustawodawca abstrahuje od postaci strony podmiotowej zachowania sprawcy (ograniczając ją do typów umyślnych), nie wymagając objęcia z góry zamiarem wszystkich planowanych czynów. Wystarczający łącznik pozwalający potraktować odrębne czyny jako jeden czyn zabroniony i przestępstwo, stanowi sposób ich popełnienia – ta sama lub taka sama sposobność lub podobny sposób zachowania sprawcy. Podobieństwo między czynami ma charakter przedmiotowy, odnosząc się do znamion tej strony – już przestępstwa – którego znamiona sprawca ostatecznie zrealizuje. Konstrukcja ta nie pozwala na zaostrenie odpowiedzialności karnej w związku z typem rodzajowym przestępstwa, który posłuży do kwalifikacji zachowań sprawcy.

Rozdział II. Formy popełnienia przestępstwa

Jan Kulesza

Uwagi wstępne

1. Komentowany rozdział grupuje instytucje **form stadialnych** czynu zabronionego (art. 13–17 k.k.) oraz **form współdziałania** przestępnego przy realizacji czynu zabronionego (art. 18–24 k.k.).
2. **Iter delicti.** Odpowiedzialność karna za wcześniejsze od dokonania etapy realizacji znamion oparta jest na modelu tzw. **pochołu przestępstwa** (*iter delicti*). Jego etap wewnętrzny obejmuje **powstanie zamiaru** dokonania czynu zabronionego. Etapy zewnętrzne otwiera **przygotowanie** – karalne, gdy ustawa tak stanowi (art. 16 § 2 k.k.). Przechodzi ono w **usiłowanie**, które karalne jest zawsze (art. 13 § 1 k.k.). Usiłowanie prowadzi do **dokonywania**, czyli pełnej realizacji znamion typu. Pomiedzy tymi etapami nie istnieją „pola niczyje” – każdy z nich przechodzi w kolejny (wyrok SN z 8.03.2006 r., IV KK 415/05, LEX nr 183071). Niekiedy karalne jest usiłowanie i przygotowanie, nie dokonanie (por. art. 127 § 1 k.k. – usiłowanie jako typ rodzajowy, oraz przygotowanie – art. 127 § 2 k.k.). Powstanie zamiaru nie może być karalne (*cogitationis poenam nemo patitur*), chyba że zostanie on uzewnętrzniony (por. art. 190 § 1 k.k.). Skoro pierwszy etap pochołu przestępstwa obejmuje zamiar, nie dotyczy pochod przestępstwa przestępstw nieumyślnych (karalne jest dokonanie) oraz typów rodzajowych o skutku objętym nieumyślnością (typy umyślno-nieumyślne). Praktycznie nie jest możliwe wydzielenie usiłowania przestępstw momentalnych (por. art. 216 § 1 k.k.).
3. **Uzasadnienie karalności iter delicti.** Sporne jest uzasadnienie karalności przygotowania i usiłowania. Wskazuje się na istniejące już przed momentem dokonania zagrożenie dla dóbr prawnych, które, powiązane z funkcją prewencyjną prawa karnego, legitymizuje kryminalizację na etapie przeddokonania. Funkcja ochronna z kolei uzasadnia dążenie do jak najwcześniejszego zabezpieczenia dobra prawnego przed jego unicestwieniem, tak by szanse jego uratowania były jak największe. Wskazuje się też, że etapy poprzedzające dokonanie ujawniają podmiotową szkodliwość zachowania sprawcy, który przejawia swój zamiar dokonania czynu zabronionego, przechodząc do jego realizacji.

4. **Odpowiedzialność za współdziałanie.** Dotyczy ona sytuacji, w której w jedną zmianę w rzeczywistości, kwalifikowaną jako **czyn zabroniony**, **zaangażowana jest większa liczba osób**. Ich udział może być większy (bezpośredni) albo mniejszy (pomoc), dlatego niezbędne jest rozdzielenie ich czynów i określenie ich odpowiedzialności ze względu na zasadę indywidualizacji odpowiedzialności karnej. W art. 18 k.k. przyjęto **koncepcję postaci zjawiskowych przestępstwa** J. Makarewicza – na jej temat oraz na temat pozostałych J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, ustawie karnej i karze*, Warszawa 2023, s. 277–284. Zakłada ona, że **każdy** z biorących udział w zdarzeniu kwalifikowanym jako czyn zabroniony **popelnia własne przestępstwo**, a jego **odpowiedzialność jest niezależna** od odpowiedzialności pozostałych, w tym jej braku ze względu na przykładowo niepoczytalność czy niewystarczający wiek (brak winy). Postaci współdziałania przestępnego znajdują zastosowanie, jako instytucja części ogólnej Kodeksu, do każdego typu rodzajowego przestępstwa. Realizacja znamion każdego z nich może nastąpić w trzech **równorzędnych formach**, które w równym stopniu stanowią realizację przestępstwa: **sprawstwa** (sprawca *sensu stricto*: jednosprawca, współsprawca, sprawca kierowniczy, sprawca polecający), **podżegania** i **pomocnictwa** (sprawcy *sensu largo*).

Art. 13. [Usiłowanie udolne i nieudolne]

§ 1. Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje.

§ 2. Usiłowanie zachodzi także wtedy, gdy sprawca nie uświadamia sobie, że dokonanie jest niemożliwe ze względu na brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego lub ze względu na użycie środka nie nadającego się do popełnienia czynu zabronionego.

1. **Usiłowanie udolne.** Usiłowanie stanowi drugi zewnętrzny etap pochodzenia przestępstwa. Jego stroną podmiotową obejmuje **obie postaci zamiaru**: bezpośredni i ewentualny. Ograniczenie strony podmiotowej usiłowanego typu zawęża również stronę podmiotową usiłowania (por. wyrok SN z 25.10.1984 r., IV KR 245/84, LEX nr 20035, przykładowo usiłowanie czynu z art. 278 § 1 k.k. jest możliwe tylko w zamiarze bezpośrednim kierunkowym).
2. **Bezpośredniość zmierzania do dokonania.** Dla wyjaśnienia tego pojęcia powstały liczne koncepcje. **Koncepcja subiektywna** przyjmuje usiłowanie, gdy zachowanie sprawcy stanowi przejaw jego uzewnętrznionej woli popełnienia czynu – ma on być przekonany o zmierzaniu do popełnienia czynu zabronionego. **Koncepcja obiektywna** odwołuje się do zobiektywizowanego zagrożenia dla dóbr prawnych, które ma wystąpić. Koncepcja ta występuje w trzech wariantach. **Wariant formalno-obiektywny** identyfikuje usiłowanie z początkiem wykonywania czynu zabronionego, odwołując się do interpretacji znamienia czasownikowego. **Wariant materialno-obiektywny** wymaga, jako elementu materialnego, obiektywnego zagrożenia dla dóbr prawnych ze względu na przejście sprawcy do ostatniej fazy zachowania. Niebezpieczeństwo ma przekształcić się z abstrakcyjnego, charakteryzującego przygotowanie, w konkretne, charakteryzujące usiłowanie, niezależnie od kształtu typizacji, jako przestępstwa z narażenia bądź naruszenia. **Wariant indywidualno-obiektywny** uzależnia ocenę od stopnia realizacji planu przez sprawcę oraz jego nastawienia psychicznego do pochodzenia przestępstwa, który realizuje. **Koncepcja mieszana**, na której oparto art. 13 § 1 k.k., uwzględnia zamiar sprawcy i jego plan, z ich punktu widzenia oceniając

czyn sprawcy jako ostatni etap jego zachowania koniecznego do urzeczywistnienia celu w postaci dokonania czynu zabronionego (szerzej A. Liszewska [w:] *System Prawa Karskiego*, t. 3, *Nauka o przestępstwie. Zasady odpowiedzialności*, red. R. Dębski, Warszawa 2017, s. 733–738).

3. **Usiłowanie nieukończone.** Brak dokonania wynika dla przestępstw materialnych z **niepełnej realizacji znamion**, w tym **nienastąpienia skutku**, dla przestępstw formalnych – z braku realizacji całego zespołu znamion typu rodzajowego. Jeżeli sprawca nie osiągnął zamierzonego skutku, ale spowodował inny skutek, niepodlegający zasadzie konsumpcji, zachodzi usiłowanie kwalifikowane, oparte na kumulatywnej kwalifikacji prawnej (przykładowo usiłowanie zabójstwa i spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, art. 13 § 1 w zw. z art. 148 § 1 w zb. z art. 156 § 1 w zw. z art. 11 § 2 k.k.; por. wyrok SN z 16.12.1993 r., II KRn 289/93, LEX nr 20649).
4. **Usiłowanie przestępstwa z zaniechania.** W przypadku przestępstw formalnych z zaniechania usiłowanie zachodzi w razie niezrealizowania wszystkich znamion typu rodzajowego. Przykładowo usiłowanie nieudzielenia pomocy (art. 162 § 1 k.k.) nastąpi w momencie oddalania się od osoby jej potrzebującej, jeżeli możliwe są powrót i udzielenie pomocy (nie ustał obowiązek pomocy, por. J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie. Art. 162 k.k. na tle uwag dotyczących § 323c niemieckiego kodeksu karnego*, Łódź 2008, s. 379–380). W przypadku przestępstw materialnych z zaniechania usiłowanie np. zabójstwa nastąpi w momencie oddalania się matki z mieszkania w celu porzucenia dziecka i doprowadzenia do jego śmierci (szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie. Art. 162 k.k. na tle...*, s. 355–394; J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie (art. 162 k.k.)*, CzpKiNP 2008/2, s. 178–179). Inną kwestią jest, czy wydzielanie usiłowania jest tu praktycznie użyteczne, choć dogmatycznie możliwe.
5. **Usiłowanie przestępstwa z narażenia abstrakcyjnego.** Możliwość wydzielenia usiłowania takich typizacji wydaje się wątpliwa dogmatycznie i praktycznie. Cechuje je przesunięcie momentu karalności na etap poprzedzający zaistnienie realnego zagrożenia dla dobra prawnego w danym stanie faktycznym będącym podstawą generalizacji. Dlatego z punktu widzenia zasad kryminalizacji budzą one uzasadnione wątpliwości (J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego*, Łódź 2017, s. 282–286; J. Kulesza, *Zarys teorii kryminalizacji*, Prok. i Pr. 2014/11–12, s. 87–111), spotęgowane, gdyby konstruować etap poprzedzający dokonanie. Obejmują one przedpole naruszenia dobra prawnego, nie posiadają własnego przedpola narażenia dobra prawnego na zagrożenie, na którym możliwe byłoby usytuowanie ich usiłowania (por. M. Filipczak, *Usiłowanie przestępstw abstrakcyjnego narażenia na niebezpieczeństwo*, Prok. i Pr. 2014/2, s. 68–69).
6. **Usiłowanie przygotowania.** Niemożliwe jest usiłowanie przestępstw, które stanowią kryminalizację przygotowania, jako typu rodzajowego *sui generis* (por. art. 200a § 1, art. 130 § 3 k.k.). Pochód przestępstwa (zagrożenia dla dobra prawnego) jest jeden, jego etapy nie ulegają multiplikacji w zależności od ilości typizacji obejmujących różne jego wycinki.

7. **Usiłowanie nieudolne.** Sytuacje kwalifikowane jako usiłowanie nieudolne cechuje obiektywny **brak narażenia dobra prawnego na zagrożenie** oraz **brak możliwości dokonania** przestępstwa. Stwarza to problem uzasadnienia art. 13 § 2 k.k. z punktu widzenia zasad kryminalizacji (szerzej J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji...*, s. 282–286; J. Kulesza, *Zarys teorii...*, s. 87–111), a próby jego obrony (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 234) nie przekonują. Ten sam problem istnieje na gruncie dogmatyki prawa karnego. Uzasadnia się konieczność karania za usiłowanie nieudolne, wskazując, że sprawca w przyszłości może podjąć usiłowanie udolne. Zwraca się uwagę, że w nieudolnym usiłowaniu ujawnia się wola popełnienia przestępstwa. Inna argumentacja kieruje ku naruszeniu zakazu karnego, przez co sprawca sprzeciwia się interesowi społeczeństwa. Zachowanie to ma budzić lęk otoczenia, co wymaga reakcji karnej w celu rozładowania powstałego napięcia społecznego. Wskazuje się na obawę naśladownictwa przez inne osoby, które mogłyby usiłować udolnie. Jako najbardziej przekonujące jawi się uzasadnienie wskazujące, że sprawca usiłowania nieudolnego narusza uniwersalne zasady postępowania z dobrem prawnym, choć w konkretnym przypadku nie może mu zagrozić.
8. **Postaci usiłowania nieudolnego.** Artykuł 13 § 2 k.k. przewiduje karalność dwóch postaci usiłowania nieudolnego: **braku przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego** oraz **użycia środka nienadającego się do popełnienia czynu zabronionego**. Ponieważ przepis posługuje się frazą „usiłowanie zachodzi także wtedy”, sporne jest, jak traktować inne przypadki usiłowania nieudolnego, zatem sporna jest relacja § 2 art. 13 k.k. do jego § 1. Podejście pierwsze, trafne i przyjmowane przez większość doktryny, traktuje usiłowanie nieudolne jako rozszerzenie karalności usiłowania, zatem inne sytuacje usiłowania nieudolnego (błąd co do podmiotu czynu lub okoliczności modalnych) pozostawia bezkarne (wyrok SA w Gdańsku z 18.09.2013 r., II AKa 243/13, LEX nr 1391874), przykładowo przyjęcie korzyści majątkowej przez sprawcę pozostającego w błędnym przekonaniu, że pełni funkcję publiczną (O. Sitarz [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2018, s. 149), błędne przekonanie o publicznym charakterze zachowania (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 232). Podejście drugie uznaje usiłowanie nieudolne za wyjątek od karalności usiłowania udolnego (*lex specialis*), związany z możliwością łagodniejszego potraktowania sprawcy w zakresie wymiaru środków reakcji penalnej (art. 14 § 2 k.k.). Wówczas inne sytuacje usiłowania nieudolnego będą kwalifikowane z przepisu podstawowego art. 13 § 1 k.k. (*lex generalis*).
9. **Strona podmiotowa.** Sprawca karalnego usiłowania nieudolnego **nie ma świadomości, że dokonanie jest obiektywnie niemożliwe**.
10. **Brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego.** Sprawca nie jest świadom, że w konkretnym stanie faktycznym **nie istnieje przedmiot czynności wykonawczej** (przykładowo włamanie do pustego magazynu). Brak musi być *ex ante* bezwzględny (postanowienie SN z 28.04.2011 r., V KK 33/11, LEX nr 817558), jeżeli przedmiot czynności wykonawczej istnieje, jednak nie jest tym, którego oczekiwał sprawca, zachodzi usiłowanie udolne (por. uchwała SN (7) z 19.01.2017 r., I KZP 16/16, LEX nr 2188437, przykładowo w magazynie znajdują się inne towary niż te, na które liczył).

11. **Użycie środka nienadającego się do popełnienia czynu zabronionego.** Sprawca nie jest świadom posługiwania się środkiem, za pomocą którego obiektywnie nie jest możliwe dokonanie czynu zabronionego. Niemożność musi być bezwzględna i związana z samym środkiem (witaminy w proszku zamiast trucizny). Jeśli użyty środek jest właściwy, ale sprawca nie potrafi się nim posłużyć, zachodzi udolne usiłowanie (strzał do ofiary przez osobę nieumiejącą strzelać; zbyt mała dawka trucizny). Brak umiejętności czy wiedzy, jak dokonać przestępstwa, nie czyni usiłowania nieudolnym (odmiennie SN w wyroku z 11.09.2002 r., V KKN 9/01, LEX nr 55873). Nieudolne usiłowanie nie oznacza usiłowania nieudolnego (szerzej A. Liszewska [w:] *System Prawa Karnego*, t. 3, red. R. Dębski, s. 814–822).

Art. 14. [Wymiar kary za usiłowanie]

- § 1. Sąd wymierza karę za usiłowanie w granicach zagrożenia przewidzianego dla danego przestępstwa.
§ 2. W wypadku określonym w art. 13 § 2 sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

1. **Zagrożenie karą usiłowania udolnego.** W przypadku usiłowania sąd wymierza karę i inne środki reakcji penalnej **w granicach zagrożenia ustawowego przewidzianego dla danego przestępstwa**. Kodeks nie zawiera podstawy złagodzenia kary z tego względu, że pochod przestępstwa zatrzymał się na etapie usiłowania i nie osiągnął dokonania. Redukcja taka może ewentualnie nastąpić w ramach sędziowskiego wymiaru kary (art. 53 k.k.) ze względu na potencjalnie niższy stopień społecznej szkodliwości – tylko – usiłowanego czynu (wyrok SA w Warszawie z 7.12.2022 r., II AKa 296/21, LEX nr 3478017).
2. **Zagrożenie karą usiłowania nieudolnego.** W przypadku usiłowania nieudolnego sąd może zastosować **nadzwyczajne złagodzenie kary**, a nawet **odstąpić od jej wymierzenia**. Jest to uzasadnione szerokim spektrum potencjalnych sytuacji cechujących się różnym stopniem społecznej szkodliwości, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w wymiarze kary bądź jej braku. Odstąpienie od jej wymierzenia może jednak następować tylko w wyjątkowych przypadkach (wyrok SA w Warszawie z 9.07.2014 r., II AKa 187/14, LEX nr 1500836). Głębokość nieudolności jest stopniowalna (wyrok SA w Szczecinie z 23.10.2019 r., II AKa 159/19, LEX nr 3021582) i wpływają na nią również waga zaatakowanego dobra oraz charakter błędu sprawcy (W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne...*, s. 234–235).

Art. 15. [Bezkarność usiłowania. Czynny żal]

- § 1. Nie podlega karze za usiłowanie, kto dobrowolnie odstąpił od dokonania lub zapobiegł skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego.
§ 2. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary w stosunku do sprawcy, który dobrowolnie starał się zapobiec skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego.

1. **Uzasadnienie instytucji.** Ze względu na nadrzędny cel w postaci ochrony dobra prawnego (funkcja ochronna prawa karnego) jak długo istnieje szansa na uniknięcie eskalacji niebezpieczeństwa lub naruszenia dobra prawnego, ustawodawca zachęca sprawcę do zaniechania kontynuowania czynu. Gwarantuje „niepodleganie karze”, choć **sprawca usiłowania** (udolnego albo nieudolnego) **popełnia przestępstwo**, które **nie będzie** jednak **ścigane**. Sprawca

ten odpowie natomiast za tzw. **usiłowanie kwalifikowane**, czyli to, co uczynił, zmierzając do dokonania. Kwalifikacja uwzględni skutki, które rzeczywiście wystąpiły, ewentualnie realizację znamion typu przestępstwa formalnego (por. wyrok SA w Poznaniu z 11.10.2021 r., II AKa 23/21, LEX nr 3286073; przykładowo niepodleganie karze za usiłowanie zabójstwa nie znosi odpowiedzialności karnej za spowodowanie uszczerbku na zdrowiu z art. 156 § 1, art. 157 § 1 i 2 k.k.).

2. **Usiłowanie ukończone i nieukończone.** Realizacja wszystkich znamion typu prowadzi do **usiłowania ukończonego**. Dla przestępstw formalnych jest ono jednoznaczne z dokonaniem czynu zabronionego. Dla przestępstw materialnych usiłowanie ukończone nie musi być jednoznaczne z dokonaniem, skoro konieczne jest nastąpienie skutku. Jego nadejście zaś przy usiłowaniu ukończonym nie jest już zależne od zachowania sprawcy, który zrealizował pozostałe znamiona – nadejdzie on w wyniku rozwoju sytuacji. Jak długo skutku brak, brak jest dokonania (przykładowo jak długo ofiara żyje, tak długo zachodzi usiłowanie, a nie dokonanie zabójstwa – art. 148 § 1 k.k.). Etap poprzedzający usiłowanie ukończone nosi miano **usiłowania nieukończonego**. Sprawca jest w trakcie usiłowania, w trakcie realizacji znamion typu, nie zrealizował ich jeszcze w pełni. Usiłowanie nieukończone dotyczy przestępstw materialnych i formalnych.
3. **Czynny żal właściwy.** W razie **usiłowania nieukończonego** niepodleganie karze zależy od **dobrowolności odstąpienia od dokonania**. Owa dobrowolność wzbudza w doktrynie i judykaturze spory. Konkludując syntetycznie, dobrowolność zachodzi, gdy sprawca „**może, ale nie chce**” kontynuować usiłowania. Brak dobrowolności zachodzi, gdy sprawca „**chce, ale nie może**” kontynuować usiłowania.
4. „**Może, ale nie chce**”. Sprawca mimo **obiektywnej możliwości kontynuowania** (wyrok SA w Krakowie z 4.03.1999 r., II AKa 22/99, LEX nr 36652) **zaprzestaje realizacji znamion** typu (**usiłowanie zaniechane**). Konieczny jest jego dobrowolny akt woli odstąpienia, nawet jeśli wpłynęły nań inne osoby (przykładowo dezaprobata, namowa, perswazja; por. wyrok SA w Poznaniu z 21.05.2020 r., II AKa 6/20, LEX nr 3103685; por. również wyrok SA w Białymstoku z 10.05.2018 r., II AKa 48/18, LEX nr 2531895). Inicjatywa rezygnacji z dokonania nie musi zatem pochodzić od sprawcy. Brak jest dobrowolności, gdy do odstąpienia sprawcę zmuszono przymusem psychicznym lub fizycznym. Powody odstąpienia od dokonania nie muszą być moralnie aprobowalne (przykładowo sprawca rezygnuje rozczarowany wartością mienia, którego zaboru miałby dokonać; por. również wyrok SN z 17.07.1975 r., VI KZP 15/75, LEX nr 16885). Nie są oczekiwane współczucie dla osoby pokrzywdzonej, litość, nagle naprawa moralna sprawcy, jego żal i skrucha. Odstąpienie od dokonania pod wpływem obawy przed ujęciem i odpowiedzialnością karną (por. wyrok SA we Wrocławiu z 22.05.2013 r., II AKa 151/13, LEX nr 1331172; przykładowo współsprawca zszedł z czatów, w obserwowanym domu zapaliły się światła, zaszczekał pies, pojawił się patrol Policji, przechodzień) i brak ponowienia ataku oznacza dobrowolność rezygnacji z czynu. Celem nadrzędnym jest bowiem odwrócenie zagrożenia dla dóbr prawnych. Kwestia ta wzbudza jednak kontrowersje w doktrynie i judykaturze, gdzie przyjmuje się również, że brak jest wówczas dobrowolności odstąpienia (por. wyrok SA w Warszawie z 4.10.2017 r., II AKa 193/17, LEX nr 2376949). Brak dobrowolności przy odstąpieniu motywowanym obawą poniesienia odpowiedzialności

karnej wystąpi niewątpliwie w razie aktywnego oddziaływania na sprawcę ze strony ofiary lub osoby trzeciej (głośnie wzywanie pomocy, aktywna obrona fizyczna, opór, aktywna interwencja innej osoby w ramach pomocy koniecznej; por. wyrok SA w Lublinie z 2.02.2012 r., II AKa 273/11, LEX nr 1211191). Nie stanowi odstąpienia od dokonania odłożenie czynu na później, kiedy okoliczności będą bardziej sprzyjające.

5. **„Chce, ale nie może”.** Brak jest dobrowolności odstąpienia od dokonania, gdy **usiłowanie** zostaje **przerwane przez niezależną** od sprawcy **przyczynę (usiłowanie zatamowane)**. Mimo chęci kontynuowania czynu nie ma on takiej możliwości (przykładowo złamało się narzędzie konieczne do wyważenia drzwi, by dokonać kradzieży z włamaniem; brak umiejętności pokonania zabezpieczenia przed kradzieżą; ucieczka bądź skuteczny opór ofiary; por. wyrok SA w Krakowie z 4.11.2011 r., II AKa 195/11, LEX nr 1125045).
6. **Kwalifikowany czynny żal właściwy.** Niekiedy ustawodawca formułuje dodatkowe wymogi skorzystania z instytucji czynnego żalu. Odpowiedni przepis, jako specjalny, wyłącza w takim przypadku stosowanie art. 15 § 1 k.k. (por. art. 131 § 1 k.k., nie odżywa wówczas karalność przygotowania – art. 131 § 1 w zw. z art. 17 § 2 k.k.).
7. **Czynny żal niewłaściwy udały.** Znajduje on zastosowanie do **usiłowania ukończonego przestępstwa materialnego** (przestępstwo formalne jest wówczas dokonane). Nie istnieje już możliwość odstąpienia od dokonania (dlatego mowa o czynnym żalu niewłaściwym), ponieważ zostały zrealizowane wszystkie znamiona poza znamieniem skutku. Pole dla zachowania sprawcy zawęża się wobec tego do **odwrócenia skutku**, jeśli nie chce go już spowodzić (przykładowo sprawca strzelił do ofiary, trafił i ofiara się wykrwawia). Ustawodawca zachęca do tego, gwarantując **niepodleganie karze** za usiłowanie w razie dobrowolnego odwrócenia skutku. Zachowanie sprawcy musi zostać podjęte dobrowolnie, które to pojęcie rozumie się w sposób analogiczny do czynnego żalu właściwego. Nie wystarczy jednak zmiana nastawienia psychicznego sprawcy z zamiaru dokonania czynu na brak tego zamiaru – niezbędne jest powstanie **woli zapobiegnięcia skutkowi**. Od strony przedmiotowej konieczne jest podjęcie takich działań, które rzeczywiście nakierowane są na zapobiegnięcie skutkowi. Mają one prezentować stanowczy, zewnętrzny wyraz chęci uczynienia wszystkiego, co w mocy sprawcy, by osiągnąć pozytywny skutek, o którym mowa w art. 15 § 1 k.k. (por. postanowienie SN z 7.03.2017 r., V KK 406/16, LEX nr 2258064). Nie wymaga się natomiast własnoręcznego zachowania sprawcy w kierunku odwracania skutku. Dopuszczalne jest posłużenie się inną osobą (por. wyrok SN z 3.12.2007 r., II KK 199/07, LEX nr 353335, przykładowo wezwanym lekarzem w celu uratowania życia postrzelonej osoby). Brak jest wymogu dotyczącego czasu odwrócenia skutku (por. wyrok SA w Szczecinie z 13.12.2018 r., II AKa 179/18, LEX nr 2668150). Jak długo skutek nie nadszedł, istnieje pole dla zastosowania art. 15 § 1 k.k. *in fine*.
8. **Czynny żal niewłaściwy nieudały.** Jeśli **skutkowi zapobiec się nie uda**, sąd, skazując za dokonanie czynu zabronionego, może zastosować **nadzwyczajne złagodzenie kary**. Uwzględniając dążenie do odwrócenia skutku po stronie sprawcy art. 15 § 2 k.k. znajdzie zastosowanie również, gdy nie miał on obiektywnie możliwości zapobiegnięcia skutkowi, ponieważ nie był w stanie odzyskać kontroli nad przebiegiem przyczynowości. Dążenie

do zapobieżenia skutkowi stanowiącemu znamię czynu zabronionego podlega uwzględnieniu jednokrotnie, na podstawie art. 15 § 2 k.k., ale już nie na podstawie art. 53 § 2b pkt 4 k.k. (w zw. z art. 53 § 2e k.k.).

9. **Bezkarność przygotowania. Niepodleganie karze za usiłowanie** powoduje **bezkarność uprzedniego przygotowania** do przestępstwa niezależnie od tego, czy jest ono karalne z odrębnego typu rodzajowego przestępstwa, czy w oparciu o model karalności jako *delictum sui generis*. Nie odżywa również odpowiedzialność za zagrożenie dobra prawnego.
10. **Czynny żal współdziałających.** Instytucje ujęte w art. 15 k.k. znajdują zastosowanie do **sprawcy pojedynczego** (jednosprawcy). Wobec współdziałających (art. 18 k.k.) zastosowanie znajdzie art. 23 k.k.

Art. 16. [Przygotowanie. Odpowiedzialność za przygotowanie]

§ 1. Przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania.

§ 2. Przygotowanie jest karalne tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi.

1. **Karalność przygotowania.** Przygotowanie, stanowiące pierwszy zewnętrzny etap pochodzący przestępstwa, **objęte jest karalnością** wyjątkowo, **gdy ustawa to przewiduje** (art. 16 § 2 k.k.). Przyjmuje to postać typizacji „Kto czyni przygotowania...” (por. art. 127 § 2, art. 140 § 3, art. 270 § 3 k.k.) albo jako typu *sui generis* (por. art. 200a § 1, art. 258 k.k.). Dookreślenie przygotowania następuje w art. 16 § 2 k.k., który zawiera definicję legalną (zob. też M. Filipczak, *Zakres kryminalizacji przygotowania – między teorią a dogmatyką prawa karnego*, PS 2016/4, s. 62–75; M. Filipczak, *Przygotowanie i usiłowanie w polskim prawie karnym*, Prok. i Pr. 2015/7–8, s. 233–255). Ma ona charakter zawężający: „zachodzi tylko wtedy”.
2. **Strona podmiotowa.** Przygotowanie wymaga działania **w zamiarze bezpośrednim kierunkowym**. Konieczne jest wykazanie, że podjęta czynność pozostaje na drodze przestępstwa, którego przygotowanie jest karalne, i została zrealizowana w celu jego popełnienia. Wymaga to dowodowego wykazania ścisłego związku czynności (pozyskania informacji, środka) z czynem, który ma zostać dokonany.
3. **Strona przedmiotowa.** Przygotowanie ma **stworzyć warunki do usiłowania**, łącząc w jednym czynie zabronionym wielość zachowań. Czynności przygotowawcze, umożliwiające czy ułatwiające usiłowanie czynu, zostały wymienione przykładowo, przez wskazanie **najczęstszych postaci**. Nie jest to katalog zamknięty. Pozostałe podlegają ocenie z punktu widzenia **definicji przygotowania**. Przykładowo przygotowaniem jest przybycie na miejsce planowanego czynu, ukrycie się i oczekiwanie na dogodny moment podjęcia ataku (wyrok SA w Katowicach z 25.04.2019 r., II AKa 415/17, LEX nr 2728176).
4. **Wejście w porozumienie.** Przygotowanie wymaga wspólnej decyzji o realizacji znamion konkretnego typu rodzajowego przestępstwa. Sporne jest, czy wystarczy decyzja, czy

niezbędne są dalsze ustalenia, obejmujące warunki realizacji czynu (podział ról, sposób popełnienia, por. wyrok SA w Łodzi z 6.10.2000 r., II AKa 138/99, LEX nr 46982). Należy przyjąć, że nie jest wystarczające samo podjęcie decyzji o popełnieniu czynu zabronionego, lecz niezbędne jest ustalenie warunków jego realizacji, choćby następnie ulegały one zmianie lub dookreśleniu. Samo porozumienie jest pojmowane tak jak na gruncie współsprawstwa (art. 18 § 1 k.k.). Nie jest wystarczające prowadzenie rozmów z innymi osobami na temat możliwości popełnienia przestępstwa, wspólne rozważanie różnych sposobów, poszukiwanie chętnych do wspólnego dokonania czynu.

5. **Uzyskiwanie lub przysposabianie środków.** Konieczne jest wykazanie, że czynności te są nakierowane na późniejszą realizację znamion konkretnego typu rodzajowego przestępstwa. **Środkiem** jest wszystko, co ze względu na właściwości przedmiotowe i sposób użycia będzie przydatne do popełnienia planowanego czynu, po to jest uzyskiwane lub przysposabiane. **Przysposabianie** oznacza zmiany lub przeróbki czyniące przedmioty przydatnymi do popełnienia planowanego przestępstwa.
6. **Zbieranie informacji.** Co do rodzaju i celu zbierania informacji należy wykazać, że pozostawały one w pochodzie przestępstwa, do którego przygotowanie jest karalne.
7. **Sporządzanie planu działania.** Nie może ono ograniczyć się tylko do czynności myślowych, musi przybrać uzewnętrznioną postać.
8. **Karalność zastępcza.** Niekiedy brak karalności czynności przygotowawczych nie oznacza bezkarności sprawcy. Istnieje możliwość zakwalifikowania zachowania **na podstawie innych typów rodzajowych** przestępstw. Przykładowo brak karalności przygotowania do kradzieży z włamaniem (art. 279 § 1 k.k.) nie stoi na przeszkodzie karalności, w art. 129 § 1 i 2 k.w., za realizację licznych czynności sprawczych mających za przedmiot narzędzia służące do włamania, w szczególności wytrychy.
9. **Zagrożenie karą.** Przygotowanie podlega karze w granicach przewidzianych **w odpowiednim typie rodzajowym** w części szczególnej Kodeksu karnego niezależnie od tego, czy karalność ta została ujęta w sposób modelowy, czy stanowi karalność przygotowania jako przestępstwa *sui generis*.

Art. 17. [Bekarność przygotowania]

§ 1. Nie podlega karze za przygotowanie, kto dobrowolnie od niego odstąpił, w szczególności zniszczył przygotowane środki lub zapobiegł skorzystaniu z nich w przyszłości; w razie wejścia w porozumienie z inną osobą w celu popełnienia czynu zabronionego, nie podlega karze ten, kto nadto podjął istotne starania zmierzające do zapobieżenia dokonaniu.

§ 2. Nie podlega karze za przygotowanie osoba, do której stosuje się art. 15 § 1.

1. **Uzasadnienie niepodlegania karze.** Dążąc do niedopuszczenia do naruszenia czy narażenia dobra prawnego na niebezpieczeństwo, ustawodawca daje sprawcy karalnego przygotowania możliwość odstąpienia od realizowanego już planu popełnienia czynu zabronionego. Zachęca, gwarantując niepodleganie karze. **Dobrowolne odstąpienie** zachodzi,

gdy sprawca **może kontynuować** realizację planu, **ale tego nie chce**. Warunkiem przyjęcia jego **bezkarności** jest realne i dostrzegalne z zewnątrz zachowanie wskazujące jednoznacznie na odstąpienie od zamiaru dokonania przestępstwa (postanowienie SA w Krakowie z 28.02.2013 r., II AKz 69/13, LEX nr 1341845). W razie niepodlegania karze za usiłowanie nie odżywa karalność przygotowania (por. art. 17 § 2 w zw. z art. 15 § 1 k.k.).

2. **Przesłanki.** Artykuł 17 § 1 k.k. wymienia sposoby zachowania sprawcy wskazujące na **dobrowolne odstąpienie** od realizacji planu. **Wymagane** jest zniszczenie przygotowanych środków lub zapobiegnięcie skorzystaniu z nich w przyszłości. W razie wejścia w porozumienie z inną osobą wymagane jest podjęcie istotnych starań zmierzających do zapobieżenia dokonaniu. Nie jest wystarczające zerwanie porozumienia. Oczekiwane jest zachowanie, które będzie stwarzało szanse uniknięcia realizacji uprzedniego planu przez współsprawcę. Nadto podjęte działania mają mieć istotny charakter, realnie zmniejszać te szanse.
3. **Wymogi szczególne.** W razie odrębnej typizacji czynności przygotowawczych ustawodawca formułuje **surowsze** wymogi, których spełnienie warunkuje niepodleganie karze (por. art. 131 § 2 k.k.).

Art. 18. [Formy współdziałania przestępnego]

§ 1. Odpowiada za sprawstwo nie tylko ten, kto wykonuje czyn zabroniony sam albo wspólnie i w porozumieniu z inną osobą, ale także ten, kto kieruje wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę lub wykorzystując uzależnienie innej osoby od siebie, poleca jej wykonanie takiego czynu.

§ 2. Odpowiada za podżeganie, kto chcąc, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nakłania ją do tego.

§ 3. Odpowiada za pomocnictwo, kto w zamiarze, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, swoim zachowaniem ułatwia jego popełnienie, w szczególności dostarczając narzędzie, środek przewozu, udzielając rady lub informacji; odpowiada za pomocnictwo także ten, kto wbrew prawnemu, szczególnemu obowiązkowi niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego swoim zaniechaniem ułatwia innej osobie jego popełnienie.

1. **Sprawstwo.** Pierwszą z równorzędnych postaci współdziałania jest sprawstwo. Przez pojęcie to rozumieć należy: jednosprawstwo, współsprawstwo, sprawstwo kierownicze oraz sprawstwo polecające.
2. **Jednosprawstwo.** Sprawstwo **indywidualne wykonawcze** zachodzi, gdy osoba samodzielnie realizuje wszystkie znamiona typu czynu zabronionego. Istotę **sprawstwa** tłumaczą trzy **teorie**: **formalno-objektywna** uznaje za sprawcę indywidualnego tego, kto samodzielnie, własnoręcznie wykonuje wszystkie znamiona typu czynu zabronionego; teoria **materiałno-objektywna** poczytuje za jednosprawcę tego, kogo decyzja lub zachowanie w sposób istotny warunkują realizację znamion typu czynu; zgodnie z teorią **subiektywną** sprawcą indywidualnym jest ten, kto działa *cum animo auctoris*, kto jest autorem intelektualnym czynu zabronionego. Poprzez czyn zabroniony urzeczywistnia on własną wolę popełnienia przestępstwa, nawet jeśli pewne czynności realizowane są przez inną osobę. Pojęcie sprawcy używane jest w Kodeksie karnym w znaczeniu jednosprawstwa (por. art. 21 § 2 k.k.) albo każdej z postaci współdziałania z art. 18 k.k. (por. art. 4 k.k.).

3. **Istota współsprawstwa.** Sprawstwo **zbiorowe wykonawcze** zachodzi, gdy do popełnienia czynu zabronionego dochodzi **wspólnie** (element obiektywny – przedmiotowy) i **w porozumieniu** (element subiektywny – podmiotowy) z choćby jedną osobą. Przynajmniej dwóch współsprawców obejmuje, każdy swoim zamiarem, realizację wszystkich znamion typu rodzajowego przestępstwa.
4. **Porozumienie.** Porozumienie dotyczące wspólnego popełnienia czynu zabronionego może być zawarte zarówno przed przystąpieniem do realizacji znamion typu czynu, jak i w trakcie realizacji znamion (por. wyrok SA w Warszawie z 23.03.2021 r., II AKa 389/20, LEX nr 3189044). Może być zawarte w dowolny sposób pozwalający na uzgodnienie wspólnej realizacji czynu, również gestem, za pomocą milczącej zgody czy poprzez dostosowanie do siebie działań przez współsprawców (por. postanowienie SN z 13.03.2019 r., II KK 217/18, LEX nr 2633631). Możliwe jest popełnienie we współsprawstwie przestępstwa nieumyślnego. Porozumienie dotyczy wówczas naruszenia reguł ostrożności wymaganych w danych okolicznościach i przewidywania albo możliwości przewidywania wynikającej z tego możliwości popełnienia czynu zabronionego.
5. **Wspólna realizacja znamion.** Realizacja znamion typu „wspólnie” oznacza, że zespół znamion typu musi łącznie zostać zrealizowany przez **przynajmniej dwie osoby** połączone porozumieniem (por. postanowienie SN z 23.08.2017 r., III KK 327/17, LEX nr 2382414; przykładowo stosowanie przemocy przez jednego ze współsprawców i dokonanie zaboru cudzej rzeczy ruchomej przez drugiego – art. 280 § 1 k.k.). Łącznie ocenia się również np. rozmiar wyrządzonej szkody, co wpływa na stopień społecznej szkodliwości popełnionego przestępstwa, a nawet na jego kwalifikację prawną (por. art. 294 § 1, 3 i 4 k.k.).
6. **Współsprawstwo przestępstwa z zaniechania.** W razie istnienia porozumienia i wspólnego zaniechania realizacji obowiązku zajdzie współsprawstwo zwykłe. Brak jego elementów zmusi do kwalifikacji jako sprawstwa równoległego. Natomiast charakterystyczna dla czynności sprawczej z zaniechania będzie sytuacja wspólnego i w porozumieniu zaniechania wykonania obowiązku, którego dopełnienie wymagało współdziałania przynajmniej dwóch osób, ponieważ przekraczało możliwości każdej z nich z osobna – szerzej J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie. Art. 162 k.k. na tle...*, s. 395–415; J. Kulesza, *Przestępstwo nieudzielenia pomocy w niebezpieczeństwie (art. 162 k.k.)*, s. 177–178; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 17.11.2005 r., II KK 218/05 (LEX nr 171897), OSP 2007/6, poz. 72*, s. 437–441. Współsprawstwem, nawet mimo braku obowiązku przeszkodzenia przestępstwu (zob. niżej tezy 16 i 17), jest także bierna obecność w miejscu popełnianego przestępstwa jednego ze współdziałających, jeżeli jest uzgodniona z bezpośrednim wykonawcą, wynika z podziału ról i ma na celu wytworzenie w ofierze poczucia zagrożenia, co w sposób istotny wpływa na możliwość realizacji przestępnego planu. Niezbędny element działania identyfikowalny jest w momencie zawierania przestępnego porozumienia i dokonywania podziału ról.
7. **Współsprawstwo sukcesywne, konieczne i wielosprawstwo.** W razie tzw. **współsprawstwa sukcesywnego**, czyli przyłączenia się do przestępstwa w trakcie jego popełniania przez inną, przypadkową osobę, współsprawca odpowiada tylko za tę część realizacji znamion

typu, która nastąpiła od momentu jego przyłączenia się. **Współsprawstwo konieczne** (przebiegstwo wieloosobowe, L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2017, s. 71–72) zachodzi, gdy nie jest możliwe popełnienie czynu zabronionego w postaci jednosprawstwa (por. art. 158 § 1, art. 197 § 3 pkt 1 k.k.). Natomiast tzw. **uczestnictwo konieczne** wymaga innej osoby dla realizacji znamion typu (por. art. 228, 229 § 1–5 k.k.). Szczególny przypadek stanowi **współdziałanie z podmiotem czynności wykonawczej** (por. art. 150 § 1 k.k.). Nie stanowi współsprawstwa tzw. **wielosprawstwo** (zachowanie koincydentalne, równoległe), gdy wielu sprawców realizuje znamiona przestępstwa w tym samym miejscu i czasie, ale nie łączy ich porozumienie.

8. **Sprawstwo kierownicze.** Sprawca kierowniczy **nie realizuje samodzielnie żadnego znamienia typu czynu zabronionego**, natomiast **panuje nad** bezpośrednią, fizyczną **realizacją znamion** przez inną osobę. Nie musi być obecny na miejscu popełnianego przez nią czynu zabronionego, jeśli ma z nią kontakt i może koordynować jej działania. Sprawca kierowniczy rozdziela role i koordynuje zachowania bezpośrednich sprawców, panuje nad przebiegiem akcji przestępczej (kontroluje ją), ma wpływ na rozpoczęcie, przerwanie, zmianę, prowadzenie i zakończenie akcji oraz rozlicza fizycznych wykonawców z jej realizacji. Działą *cum animo auctori* – realizowany przez innych czyn odczytuje jako własny, urzęczywistniający jego wolę, na którego dokonaniu mu zależy. Między sprawcą kierowniczym a bezpośrednim wykonawcą zachodzi podporządkowanie o charakterze jedynie formalnym (przełożony/podwładny) albo faktycznym (kierujący grupą przestępczą / szeregowy członek grupy).
9. **Dokonanie sprawstwa kierowniczego.** Odpowiedzialność karna sprawcy kierowniczego za dokonanie powstaje **w momencie wykonania przezeń wszystkich działań kierowniczych** – gdy swojego **czynu dokona bezpośredni wykonawca** (por. wyrok SN z 15.02.2005 r., III KK 165/04, LEX nr 152954). Jeśli wykonawca jego woli zakończył swoją działalność na etapie usiłowania bądź nawet nie usiłował dokonać czynu, sprawca kierowniczy poniesie odpowiedzialność karną za usiłowanie popełnienia czynu zabronionego w postaci sprawstwa kierowniczego. Przyjmuje się również, że w razie braku usiłowania zachodzi pomocnictwo, nie sprawstwo kierownicze (usiłowane).
10. **Sprawstwo polecające.** Ma ono miejsce, gdy sprawca, korzystając ze **stosunku zależności**, wydaje innej osobie **polecenie popełnienia czynu zabronionego**. Nie musi decydować o sposobie, czasie, miejscu wykonania czynu ani kontrolować przebiegu jego wykonania. **Relacja uzależnienia** zachodzi w razie powiązania między dwoma podmiotami, obejmującego istnienie nacisku psychicznego związanego z faktem, że położenie, los (materialny, zdrowotny, psychiczny) danej osoby są zależne od sprawcy polecającego. Stan uzależnienia może wynikać z relacji o charakterze prawnym (umowy: dyrektor/sekretarka, pracodawca/pracownik – gdy uzyskanie innej pracy związane jest z trudnościami; innej podstawy prawnej, z którą związana jest konieczność korzystania ze wspólnego mieszkania, dzielenia opieki nad dzieckiem; relacji nauczyciel–uczeń, rodzic–dziecko) lub sytuacji faktycznej (zależność uczuciowa, osobista, materialna, przebywanie w internacie). Niewykonanie polecenia sprawcy pociągnie za sobą negatywne skutki dla danej osoby, jak utrata środków utrzymania, dachu nad głową, możliwości uczenia się, pracy, zdrowia, realizacja groźby,

zerwanie relacji uczuciowej (por. wyrok SN z 25.06.2008 r., IV KK 39/08, LEX nr 444616). Jednak samo istnienie określonej relacji nie statuuje stanu uzależnienia. Relacja musi być tego rodzaju, by dawać sprawcy władzę nad sferą wolitywną drugiej osoby, która będzie zmuszona wykonać jego polecenie ze względu na realny wpływ bezpośredni lub pośredni tego ostatniego na życie osoby od niego uzależnionej. Sprawstwo polecające nie stanowi podżegania do czynu, lecz wywarcie presji w postaci przymusu psychicznego na bezpośredniego wykonawcę. *A contrario* nawet polecenie popełnienia czynu, gdy brak jest elementu uzależnienia od sprawcy (nie)polecającego, stanowi podżeganie.

11. **Dokonanie sprawstwa polecającego.** Dokonanie następuje w momencie realizacji **znamię czynu przez tego sprawcę** niezależnie od zachowania osoby, której polecenie wydano. Przyjmuje się również dokonanie dopiero w momencie usiłowania albo dokonania swojego czynu przez bezpośredniego wykonawcę. Usiłowanie obejmuje wówczas także sytuację, w której bezpośredni wykonawca jedynie usiłował zrealizować polecony czyn bądź nawet nie przeszedł na ten etap pochodzą przestępstwa. W tym ostatnim przypadku należałoby przyjmować podżeganie, nie sprawstwo polecające.
12. **Podżeganie.** Podżeganie to podjęte **wyłącznie z zamiarem bezpośrednim** (*cum dolo directo*) **namawianie** innej, **skonkretyzowanej osoby do popełnienia czynu zabronionego**. Podżegacz oddziałuje na psychikę tej osoby, by wywołać u niej zamiar popełnienia czynu zabronionego. Oddziaływanie może przybrać dowolną formę (słowo, pismo, gest), o ile wynika z niego treść dla osoby podżeganej, stanowiąca jej nakłanianie. Może polegać również na **prośbie, sugestii, poleceniu, propozycji, udzieleniu rady czy ofercie** odpłatnego (w zamian za korzyść majątkową albo osobistą) dokonania czynu (A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, LEX 2010, art. 18, teza 12; wyrok SN z 16.12.2007 r., V KK 31/07, LEX nr 340569). Nakłanianie osoby, u której istnieje już zamiar popełnienia czynu zabronionego, co jest sprawcy wiadome, stanowi nie podżeganie, lecz pomocnictwo psychiczne (por. wyrok SN z 8.02.2018 r., V KK 224/17, LEX nr 2449792). Jeżeli natomiast nakłaniający nie ma tej świadomości, dopuszcza się usiłowania nieudolnego podżegania. **Publiczne nakłanianie nieokreślonych osób** do popełnienia czynu zabronionego jest karalne na podstawie art. 255 § 1 lub 2 k.k. albo art. 52a k.w. Niekiedy Kodeks przewiduje, jako przestępstwa *sui generis*, typizacje obejmujące **nakłanianie do popełnienia konkretnego czynu zabronionego** (por. art. 204 § 1, art. 152 § 2 k.k.). Brak jest natomiast odpowiedzialności karnej za podżeganie, mimo rzeczywistego nakłaniania do popełnienia czynu zabronionego na gruncie typów takich jak określony w art. 150 § 1 k.k.
13. **Dokonanie podżegania.** Dokonanie następuje w momencie **powstania u osoby podżeganej zamiaru popełnienia czynu zabronionego** (A. Marek, *Kodeks karny...*, art. 18, teza 14; wyrok SN z 28.11.2006 r., III KK 156/06, LEX nr 257825). Znamię „nakłaniania” ma charakter czynnościowo-skutkowy, a nie wyłącznie czynnościowy. Brzmienie art. 22 § 1 k.k. zdaje się rozstrzygać, że w momencie usiłowania przez osobę podżeganą czyn podżegacza jest już dokonany. Przyjmuje się również, że dokonanie jest zależne od usiłowania albo od dokonania czynu przez osobę podżeganą. Wskazanie momentu dokonania czynu podżegacza pozostawia szersze albo węższe pole dla jego usiłowania. Nie ulega natomiast wątpliwości materialny charakter podżegania ze względu na orzecznictwo Trybunału Kon-

stytucyjnego, z którego wynika, że przyjęcie formalnego charakteru podżegania naruszałoby normy konstytucyjne – szerzej J. Kulesza, *Problemy teorii kryminalizacji...*, s. 283; J. Kulesza, *Zarys teorii...*, s. 87–111; J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 290–291.

14. **Pomocnictwo.** Jego istotą jest **ułatwienie popełnienia przestępstwa** choćby indywidualnie nieokreślonej osobie. To ogólne ujęcie jest dopełniane wskazaniem podstawowych postaci pomocnictwa: technicznej i intelektualnej. **Pomoc techniczna** przejawiać się może, w ujęciu ustawodawcy, w dostarczeniu narzędzi przydatnych do dokonania przestępstwa czy środka przewozu w tymże celu. **Pomoc intelektualna** przejawia się w udzieleniu rady czy informacji. Pomocnictwo może być udzielone **w zamiarze zarówno bezpośrednim, jak i ewentualnym**, przy czym musi być nakierowane na przyczynienie się do popełnienia czynu przez osobę, której udzielana jest pomoc. Nie ma znaczenia, czy udzielona pomoc okazała się rzeczywiście skuteczna, czy ułatwiła realizację znamion przez bezpośredniego fizycznego wykonawcę, skoro **dokonanie pomocnictwa** jest niezależnie od dokonania czynu przez bezpośredniego wykonawcę, musi natomiast **obiektywnie** stanowić **realną pomoc** (por. art. 22 § 1 k.k.; A. Marek, *Kodeks karny...*, art. 18, teza 17; wyrok SA w Warszawie z 22.02.2017 r., II Aka 8/17, LEX nr 2268926). Pomocnictwo może nastąpić przed popełnieniem czynu przez osobę, której pomoc jest udzielana, albo najpóźniej w trakcie realizacji przez nią znamion typu. Przyjmuje się, że z jego usiłowaniem mamy do czynienia najwcześniej w momencie realizacji czynności stanowiącej udzielenie pomocy (L. Tyszkiewicz [w:] *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2018, s. 162). **Pomoc po dokonaniu czynu** nie stanowi pomocnictwa (por. art. 18 § 3 *ab initio* k.k.), może natomiast realizować **znamiona innego typu czynu zabronionego** (por. art. 239 § 1, art. 291 k.k.). Poplecznictwo (art. 239 § 1 k.k.) czy paserstwo (art. 291 k.k.) przyrzeczone przed dokonaniem czynu mogą zostać potraktowane jako pomocnictwo psychiczne (por. wyrok SA w Krakowie z 12.08.1999 r., II Aka 59/99, LEX nr 38532). Będzie nim także wcześniejsze zapewnienie przez pomocnika, że nie podejmie on akcji przeszkadzającej w momencie realizacji przestępczego zamiaru przez sprawcę bezpośredniego. Późniejsze zaniechanie dopełnia jedynie wcześniejsze działanie.
15. **Sugestywne pomocnictwo.** Pomocnictwem psychicznym jest zachowanie sprawcy, który w sposób szczególnie sugestywny manifestuje całkowite solidaryzowanie się z zamiarem bezpośredniego sprawcy, które to zachowanie może stworzyć w pewnych przypadkach atmosferę, w której zamiar bezpośredniego sprawcy krystalizuje się, dojrzewa i utwierdza. Pomocnictwo to musi być „szczególnie sugestywne” i obiektywnie ułatwiać popełnienie czynu, stanowiąc istotne wsparcie psychiczne dla sprawcy, porównywalne z innymi formami **pomocnictwa psychicznego**. Konieczne jest **realne i obiektywnie dostrzegalne oddziaływanie na psychikę** innej osoby, **ułatwiające jej popełnienie czynu zabronionego**, a nie jedynie całkowicie bierne asystowanie przy popełnianym czynie. Szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 8.12.2011 r., II KK 162/11* (LEX nr 1129042), PiP 2013/9, s. 127–132; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 25.11.2011 r., V KK 378/10* (LEX nr 1095981), PiP 2013/2, s. 134–139; J. Kulesza, *Kwalifikacja prawna nieprzeszkodzenia przestępstwu*, PS 2009/11–12, s. 141–152; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 17.11.2005 r., II KK 218/05*, s. 437–441; J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 296–299.

16. **Pomocnictwo przez zaniechanie.** W doktrynie sporne jest, czy pomocnictwo przez zaniechanie stanowi odrębną postać współdziałania, czy wariant pomocnictwa przez działanie. Spór ten przekłada się na określenie strony podmiotowej – zwolennicy odrębności pomocnictwa przez zaniechanie dopuszczają nieumyślność (Ł. Pohl, *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019, s. 208) mimo braku wymaganej klauzuli nieumyślności (por. art. 8; M. Kulik [w:] M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX 2024, art. 18, teza 38). Jako wariant pomocnictwa pomocnictwo przez zaniechanie realizowane jest **wyłącznie umyślnie**. Sprawca dopuszcza się zaniechania, chcąc ułatwić w ten sposób innej osobie popełnienie czynu zabronionego albo choćby godząc się na taki efekt swojego zaniechania. Od strony przedmiotowej ocena zachowania sprawcy oparta jest na **oczekiwaniu aktywności w określonym kierunku**. Sprawca „czyni nic” w sytuacji, w której obciążony jest **prawnym, szczególnym obowiązkiem niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego** – przykładowo matka nie reaguje, gdy konkubent znęca się nad jej dzieckiem (art. 207 § 1–2 k.k.) czy je zabija (art. 148 § 1 i 2 k.k.). Już sama bierność osoby prawnie szczególnie zobowiązanej do niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego, postrzegana przez sprawcę bezpośredniego, może zostać potraktowana jako pomocnictwo psychiczne. W istocie zaniechanie sprawcy obiektywnie stanowi bowiem w takim przypadku ułatwienie popełnienia czynu zabronionego przez sprawcę bezpośredniego. Jeżeli natomiast zaniechanie gwaranta wynika z zawartego z bezpośrednim wykonawcą porozumienia, podlega kwalifikacji jako współsprawstwo (według koncepcji materialno-obiektywnej uzupełnionej subiektywną, por. poniżej teza 17; szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 8.12.2011 r., II KK 162/11*, s. 127–132; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 25.11.2011 r., V KK 378/10*, s. 134–139; J. Kulesza, *Kwalifikacja prawna...*, s. 141–152; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 17.11.2005 r., II KK 218/05*, s. 437–441). Obowiązek gwaranta zapobiegnięcia popełnieniu czynu zabronionego, którego niedopełnienie może zostać potraktowane jako pomocnictwo przez zaniechanie, generuje jednocześnie na gruncie obrony koniecznej jego obowiązek pomocy koniecznej (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2016, s. 264–267).
17. **Współsprawstwo a pomocnictwo.** Problemem dogmatycznym i praktycznym jest odróżnienie współsprawstwa i pomocnictwa. Ma to znaczenie ze względu na możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary względem pomocnika (por. art. 19 § 2 k.k.) i brak takiej możliwości względem współsprawcy. **Koncepcja formalno-obiektywna** identyfikuje współsprawcę jako tego, który realizuje choć część znamion typu rodzajowego przestępstwa, zwłaszcza znamię czasownikowe. Według **koncepcji subiektywnej**, jeżeli współdziałający kieruje się jedynie wolą udzielenia pomocy sprawcy (*cum animo socii*), nie identyfikuje zachowania jako realizującego jego własny interes, stanowi pomocnika do czynu innej osoby. Jeśli jego zamiar obejmuje współdział, zachowanie odbiera jako realizowane również we własnym interesie (*cum animo auctoris*), stanowi współsprawcę (por. wyrok SA w Krakowie z 24.09.2019 r., II AKa 83/19, LEX nr 2978581). **Koncepcja materialno-obiektywna** wymaga dla uznania za współsprawcę, by zachowanie współdziałającego przynajmniej istotnie dopełniało zachowanie pozostałych współsprawców tak, by bez jego współdziału realizacja przestępstwa była niemożliwa lub znacznie utrudniona, ewentualnie realizacja znamion typu musiałaby przebiec w inny sposób (por. po-

stanowienie SN z 13.03.2019 r., II KK 217/18). **Koncepcja władztwa nad czynem** uznaje za współsprawcę tego, kto dzieli panowanie nad czynem, w sposób istotny decyduje o przebiegu realizacji znamion typu rodzajowego przestępstwa (por. częściowo wyrok SA w Krakowie z 13.01.2016 r., II AKa 274/15, LEX nr 2229230). Rola pomocnika jest marginalna, ułatwiająca popełnienie czynu, lecz nie wpływająca na jego przebieg. Doktryna opowiada się przeważnie za koncepcją formalno-obiektywną z elementami władztwa nad czynem, ewentualnie formalno-obiektywną uzupełnioną subiektywną. Praktyka korzysta z koncepcji materialno-obiektywnej (wyrok SA w Poznaniu z 8.07.2021 r., II AKa 60/20, LEX nr 3257060) zmodyfikowanej przez elementy koncepcji subiektywnej (wyrok SA w Lublinie z 4.06.2014 r., II AKa 80/14, LEX nr 1488655).

Art. 19. [Wymiar kary za podżeganie i pomocnictwo]

§ 1. Sąd wymierza karę za podżeganie lub pomocnictwo w granicach zagrożenia przewidzianego za sprawstwo.

§ 2. Wymierzając karę za pomocnictwo sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

1. **Zagrożenie karą.** Wszystkie postaci współdziałania zagrożone są taką samą karą (i innymi środkami reakcji penalnej), przewidzianą **w typie rodzajowym, którego znamiona uzupełniają kwalifikację** jako postaci **współdziałania**. Ustawodawca zasadę tę ujmuje *explicite* odnośnie do podżegania i pomocnictwa jako niesprawczych form współdziałania.
2. **Złagodzenie odpowiedzialności pomocnika.** Odnośnie do pomocnika ustawodawca przewiduje możliwość **nadzwyczajnego złagodzenia kary**, nie formułując dodatkowych wymogów. Jak można przypuszczać, traktuje pomocnictwo jako mniej społecznie szkodliwą formę współdziałania.

Art. 20. [Niezależna odpowiedzialność współdziałających]

Każdy ze współdziałających w popełnieniu czynu zabronionego odpowiada w granicach swojej umyślności lub nieumyślności niezależnie od odpowiedzialności pozostałych współdziałających.

1. **Umyślność i nieumyślność.** Ponieważ **współdziałający** dopuszczają się odrębnych przestępstw, **rozdzielona** pozostaje także **strona podmiotowa ich czynów**, która niekiedy będzie odmienna. Możliwe jest współsprawstwo zarówno typu rodzajowego umyślnego, jak i nieumyślnego (por. komentarz do art. 18, teza 4). Tak samo możliwe są podżeganie i pomocnictwo również do nieumyślnego typu czynu zabronionego. Podżegacz działa zawsze w zamiarze bezpośrednim, natomiast osoba podżegana może naruszyć reguły ostrożności wymaganej w danych okolicznościach, mimo że możliwość popełnienia czynu przewidywała albo mogła przewidzieć, uległa natomiast namowie podżegacza. Możliwa jest wreszcie sytuacja, w której bezpośredni wykonawca działa najpierw umyślnie, potem zaś nieumyślnie, natomiast podżegacz lub pomocnik umyślnie (podżegacz – w zamiarze bezpośrednim) podżega lub udziela pomocy, ale tylko do czynu umyślnego. Zakres odpowiedzialności podżegacza i pomocnika jest tu wysoce sporny. Szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 300–301.

2. **Eksces współdziałającego.** Problem stanowi odpowiedzialność za eksces współsprawcy dokonującego czynu nieobjętego porozumieniem: realizującego znamiona typu kwalifikowanego albo innego przestępstwa (przykładowo zabójstwo ofiary w trakcie dokonywania rozboju, posłużenie się w jego trakcie niebezpiecznym przedmiotem). Przyjmuje się, że współsprawca nie odpowiada za eksces drugiego współsprawcy (por. wyrok SA w Krakowie z 24.09.2019 r., II AKa 83/19). Dopuszcza się (B. Hołyst, J. Waszczyński, *Glosa do wyroku SN z 30.08.1971 r., I KR 150/71* (LEX nr 18347), OSPiKA 1972/6, poz. 113, s. 280) jednak taką odpowiedzialność, gdy po zmianie zakresu zachowania objętego porozumieniem drugi współsprawca nie odstąpi od dalszej realizacji czynu (tak w wyroku SA Łodzi z 13.11.2019 r., II AKa 296/19, LEX nr 3188597). Alternatywnie proponuje się, by współsprawca ponosił odpowiedzialność za eksces, jeśli go przewidywał albo mógł przewidzieć. To samo rozwiązanie przyjmuje się do sprawcy kierowniczego i polecającego, którzy ponoszą odpowiedzialność za eksces współdziałającego, jeżeli wyjście poza zakres polecenia przewidywali albo mogli przewidzieć. Również tutaj twierdzi się odmiennie, że nie odpowiadają oni za eksces współdziałającego (por. wyrok SA w Warszawie z 9.10.2015 r., II AKa 267/15, LEX nr 1916600). Wreszcie podżegacz i pomocnik nie odpowiadają za eksces bezpośredniego wykonawcy, którego namawiali bądź któremu udzielili pomocy.

Art. 21. [Zasada indywidualizacji odpowiedzialności karnej]

§ 1. Okoliczności osobiste, wyłączające lub łagodzące albo zaostrzające odpowiedzialność karną, uwzględnia się tylko co do osoby, której dotyczą.

§ 2. Jeżeli okoliczność osobista dotycząca sprawcy, wpływająca chociażby tylko na wyższą karalność, stanowi znamię czynu zabronionego, współdziałający podlega odpowiedzialności karnej przewidzianej za ten czyn zabroniony, gdy o tej okoliczności wiedział, chociażby go nie dotyczyła.

§ 3. Wobec współdziałającego, którego nie dotyczy okoliczność określona w § 2, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary.

1. **Okoliczności osobiste.** Okoliczności osobiste – **wyłączające, łagodzące albo zaostrzające odpowiedzialność karną** – znajdują zastosowanie **tylko do tej osoby**, spośród współdziałających, **której dotyczą**. Okoliczności te (art. 21 § 1 k.k.) można pogrupować jako:
- 1) wyłączające odpowiedzialność karną konkretnego współdziałającego (przykładowo nieletniość – art. 10 § 1–2a k.k., niepoczytalność – art. 31 § 1 k.k.);
 - 2) łagodzące jego odpowiedzialność karną, stanowiące oraz niestanowiące znamion typu rodzajowego (silne wzburzenie – art. 148 § 4, art. 53 § 2b pkt 2 k.k.);
 - 3) zaostrzające jego odpowiedzialność karną, niestanowiące znamion typu rodzajowego (recydywa specjalna – art. 64 k.k.).
2. **Okoliczności osobiste warunkujące i zaostrzające odpowiedzialność.** Inaczej rozwiązano kwestię współdziałania przy **przestępstwach indywidualnych właściwych i niewłaściwych typu kwalifikowanego**. Współdziałający, którego nie dotyczy okoliczność osobista warunkująca odpowiedzialność albo wpływająca na wyższą karalność, podlega odpowiedzialności karnej za takie przestępstwo, gdy o tej okoliczności wiedział. Przewiduje się jednak możliwość zastosowania względem niego **nadzwyczajnego złagodzenia kary** (§ 3). Osoba taka nosi miano **ekstraneusa**, zaś ta, której okoliczność osobista dotyczy – **intraneusa**. Zasady odpowiedzialności ekstraneusa współdziałającego z intraneusem dotyczą każdej postaci współdziałania. Nie

jest konieczna świadomość ekstraneusa kształtu typizacji, niezbędna jest świadomość współdziałania z osobą posiadającą szczególną cechę (przykładowo status osoby pełniącej funkcję publiczną – art. 115 § 19 k.k.; por. art. 228 k.k.). Brak takiej wiedzy po stronie ekstraneusa uwalnia go od odpowiedzialności karnej w ogóle w przypadku przestępstwa indywidualnego właściwego, natomiast w przypadku przestępstwa indywidualnego niewłaściwego typu kwalifikowanego przenosi jego odpowiedzialność karłą na typ podstawowy. W razie współdziałania z intraneusem przy popełnieniu **przestępstwa indywidualnego niewłaściwego typu uprzywilejowanego** ekstraneus poniesie odpowiedzialność karłą z typu podstawowego, nawet gdy wiedział o szczególnej cesze uprzywilejowującej odpowiedzialność intraneusa.

3. **Wykluczenie współsprawstwa.** Niekiedy, nie wykluczając postaci pomocnictwa, podżegania, sprawstwa kierowniczego czy polecającego, wskazuje się na niemożność stosowania współsprawstwa do współdziałania ekstraneusa z intraneusem, skoro ekstraneus nie posiada szczególnej cechy należącej do zespołu znamion typu, nawet jeśli o tej cesze intraneusa wie (nie jest żołnierzem czy osobą pełniącą funkcję publiczną; por. V. Konarska-Wrzošek, A. Marek, *Prawo karne*, Warszawa 2016, s. 217; Ł. Pohl, *Prawo karne...*, s. 215). Niekiedy z kolei nie wyklucza się współsprawstwa, wskazuje natomiast na wakującą po stronie ekstraneusa stronę podmiotową (przykładowo działanie „w celu trwałego uchylenia się od służby wojskowej” – art. 339 k.k., L. Gardocki, *Prawo karne*, s. 97, M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2018, s. 235).

Art. 22. [Złagodzona odpowiedzialność podżegacza i pomocnika]

§ 1. Jeżeli czynu zabronionego tylko usiłowano dokonać, podmiot określony w art. 18 § 2 i 3 odpowiada jak za usiłowanie.

§ 2. Jeżeli czynu zabronionego nie usiłowano dokonać, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

Złagodzenie odpowiedzialności. Jeżeli czyn, do którego podżegano bądź przy popełnieniu którego udzielono pomocy, pozostał na etapie usiłowania, ustawodawca przesądza, że **podżegacz i pomocnik odpowiadają „jak za usiłowanie”**, chociaż, jak można wnosić z takiego ujęcia, ich czyny zostały dokonane. Ustawowo nie wpływa to na zagrożenie karą, skoro art. 14 § 1 k.k. rozstrzyga, że „sąd wymierza karę za usiłowanie w granicach zagrożenia przewidzianego dla danego przestępstwa”. Jeżeli czynu zabronionego bezpośredni wykonawca nawet nie usiłował dokonać, sąd może zastosować **nadzwyczajne złagodzenie kary**, a nawet **odstąpić od jej wymierzenia**, choć podżegacz czy pomocnik dopuścił się dokonania albo usiłowania swojego czynu. Komentowanego przepisu nie stosuje się do prowokatora (por. art. 24 k.k.).

Art. 23. [Bezkarność współdziałającego. Czynnicy żal]

§ 1. Nie podlega karze współdziałający, który dobrowolnie zapobiegł dokonaniu czynu zabronionego.

§ 2. Sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary w stosunku do współdziałającego, który dobrowolnie starał się zapobiec dokonaniu czynu zabronionego.

1. **Uzasadnienie instytucji.** Kierując się względami kryminalnopolitycznymi (por. komentarz do art. 15, teza 1), ustawodawca gwarantuje **niepodleganie karze** współdziałającemu,

który **dobrowolnie zapobiegł dokonaniu** czynu przez innych współdziałających (**czynny żal udały**). W razie czynienia rzeczywistych starań w tym kierunku (**czynny żal nieudały**) sąd może zastosować **nadzwyczajne złagodzenie kary**. Dążenie do zapobieżenia szkodzie lub krzywdzie wynikającej z przestępstwa albo ograniczenia jej rozmiaru podlega uwzględnieniu jednokrotnie, na podstawie art. 23 § 2 k.k., zatem już nie na podstawie art. 53 § 2b pkt 4 k.k. (w zw. z art. 53 § 2e k.k.).

2. **Współdziałający.** Pojęciem tym ustawodawca obejmuje każdego realizującego znamiona typu rodzajowego przestępstwa w dowolnej postaci przewidzianej w art. 18 k.k., poza jednosprawstwem. Czynny żal jednosprawcy uregulowany jest w art. 15 k.k. Czynny żal ujęty w komentowanym przepisie znajduje zastosowanie tylko do osoby, która podjęła działania w nim opisane, pozostając bez wpływu na odpowiedzialność innych współdziałających. Przepisu tego nie stosuje się do prowokatora (por. art. 24 k.k.).
3. **Odstąpienie od usiłowania.** Postaci współdziałania, których dotyczy komentowany przepis, są dokonane. Konsekwencje odstąpienia od usiłowania każdego ze współdziałających ujęte są w art. 15 § 1 k.k.

Art. 24. [Odpowiedzialność prowokatora]

Odpowiada jak za podżeganie, kto w celu skierowania przeciwko innej osobie postępowania karnego nakłania ją do popełnienia czynu zabronionego; w tym wypadku nie stosuje się art. 22 i 23.

1. **Istota prowokacji.** Prowokatorem jest ten, kto **nakłania** inną osobę **do popełnienia czynu zabronionego, nie chcąc, by to nastąpiło**. Celem nakłaniania jest **skierowanie** przeciw niej **postępowania karnego**. Jeżeli taki cel zachowania sprawcy wakuje, nawet świadomość wysokiego prawdopodobieństwa niepowodzenia akcji przestępczej, równoznacznego z ujęciem przez organy ścigania, nie zmienia podżegania w prowokację. Nie stanowi prowokacji w rozumieniu art. 24 k.k. zachowanie pokrzywdzonego ujęte w art. 216 § 3 i art. 217 § 2 k.k. Odrębne zagadnienie stanowi natomiast prowokacja ujęta w ustawie z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145 ze zm.) czy ustawie o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu.
2. **Konsekwencje prowokacji.** Ponieważ po stronie prowokatora brakuje, charakteryzującego stronę podmiotową podżegania, celu działania w postaci woli, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nie znajduje wprost zastosowania art. 18 § 2 k.k. Prowokator **odpowiada** zatem „**jak za podżeganie**”. Wykluczenie zastosowania art. 22 i 23 k.k. jest konsekwencją konstrukcji prowokacji, w którą wpisane jest niedopuszczenie do popełnienia czynu przez osobę nakłanianą.

Rozdział III. Wyłączenie odpowiedzialności karnej

Jan Kulesza

Uwagi wstępne

1. **Okoliczności wyłączające odpowiedzialność.** Rozdział grupuje instytucje prowadzące do braku odpowiedzialności karnej ze względu na wakowanie jednego z pięciu elementów przestępstwa oraz podstawy niepodlegania karze. Ujęto w nim **okoliczności wyłączające bezprawność**:

- 1) obronę konieczną (art. 25 § 1 k.k.),
- 2) stan wyższej konieczności (art. 26 § 1 k.k.),
- 3) kolizję obowiązków (art. 26 § 5 k.k.),
- 4) eksperyment (art. 27 k.k.).

oraz **wyłączające winę**:

- 1) stan wyższej konieczności (art. 26 § 2 k.k.),
- 2) błąd co do znamion (art. 28 k.k.),
- 3) błąd co do okoliczności wyłączającej bezprawność albo winę (art. 29 k.k.),
- 4) błąd co do bezprawności (art. 30 k.k.),
- 5) niepoczytalność (art. 31 § 1 k.k.).

Powiązane są z nimi są podstawy **uchylenia karalności** (art. 25 § 2a i 3 k.k.).

2. **Kontratyp.** Kontratyp (nazwa W. Woltera, *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973, s. 163–164) stanowi **zezwole nie na naruszenie normy sankcjonowanej**, prowadzące do stwierdzenia **braku bezprawności** zachowania mimo narażenia bądź naruszenia dobra prawnego oraz naruszenia reguł postępowania z tym dobrem. Wyłączenie bezprawności ma charakter wtórny (**wtórna legalność zachowania**). Kontratypy znajdują się w Kodeksie karnym (zob. powyżej; art. 213 k.k.) i ustawach (przykładowo art. 18a § 3 ustawy z 25.06.1997 r. o świadku koronnym, Dz.U. z 2016 r. poz. 1197).

3. **Elementy kontratypu.** Wszystkie kontratypy oparte są na tych samych założeniach:
- 1) u ich podstaw leży kolizja dóbr prawnych;
 - 2) niemożliwe jest utrzymanie dóbr w dotychczasowym stanie;
 - 3) nie istnieje inna możliwość rozwiązania kolizji jak tylko przez poświęcenie jednego z dóbr (subsydiarność);
 - 4) dozwole nie na naruszenie dobra oparte jest na procesie wartościowania;

- 5) działanie nakierowane na poświęcenie dobra prawnego motywowane jest rozpoznaniem sytuacji kolizyjnej oraz wolą ratowania jednego z dóbr (element subiektywny kontratypu);
- 6) czyn sprawcy nie różni się od zachowania bezprawnego i karalnego – wyłączenie bezprawności następuje w oparciu o przesłanki usprawiedliwiające zaatakowanie (wciąż) dobra prawnego;
- 7) kontratyp nie występuje abstrakcyjnie, lecz jest powiązany z czynem naruszającym normę sankcjonowaną, którego bezprawność uchyla.

Por. A. Zoll, *Okoliczności wyłączające bezprawność czynu. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1982, s. 101–113; szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne. Nauka o przestępstwie, ustawie karnej i karze*, Warszawa 2023, s. 338–342, tam również na temat teorii kontratypów uwzględniającej kontekst konstytucyjny s. 343–346; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2016, s. 174–190.

4. „**Kontratyp**” pozaustawowy. Sytuacje uznawane za kontratypy pozaustawowe prowadzą w rzeczywistości do **pierwotnej legalności** ze względu na **brak naruszenia zasad postępowania z dobrem prawnym**, zatem **brak naruszenia normy sankcjonowanej** – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 151, 347–348. Sądy nie mają prawa tworzyć kontratypów, dlatego jako osobliwe jawi się stanowisko sądu, który zidentyfikował „potrzebę stworzenia (...) pozaustawowego kontratypu, zbliżonego swoim kształtem normatywnym do stanu wyższej konieczności” – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 14.10.2019 r., II KK 381/18* (LEX nr 2743844), PPK 2020/2, s. 403–409, zwłaszcza s. 408; J. Kulesza, *Prowokacja dziennikarska – kontratyp czy mit?*, PiP 2010/2, s. 17–29; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Białymstoku z 11.09.2014 r., VIII Ka 291/14* (LEX nr 1893593), Prok. i Pr. 2016/3, s. 183–193; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia ETPC z 20.02.2018 r., 11915/15, Gęsina-Torres przeciwko Polsce* (LEX nr 2456376), EPS 2019/8, s. 40–44. **Nie istnieje „kontratyp prowokacji dziennikarskiej”**, który by zezwalał dziennikarzom na popełnianie przestępstw czy wykroczeń, tak samo jak **nie istnieje „kontratyp sztuki”** – szerzej J. Kulesza, *Prowokacja dziennikarska...*, s. 17–29; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Białymstoku z 11.09.2014 r., VIII Ka 291/14*, s. 183–193; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia ETPC z 20.02.2018 r., 11915/15, Gęsina-Torres przeciwko Polsce*, s. 40–44; J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 385–388; nie uchyla bezprawności czynu **nieposłuszeństwo obywatelskie** – szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 388–389.

Art. 25. [Obrona konieczna]

§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto w obronie koniecznej odpiera bezpośredni, bezprawny zamach na jakiegokolwiek dobro chronione prawem.

§ 2. W razie przekroczenia granic obrony koniecznej, w szczególności gdy sprawca zastosował sposób obrony niewspółmierny do niebezpieczeństwa zamachu, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 2a. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej, odpierając zamach polegający na wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren lub odpierając zamach poprzedzony wdarciem się do tych miejsc, chyba że przekroczenie granic obrony koniecznej było rażące.

§ 3. Nie podlega karze, kto przekracza granice obrony koniecznej pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami zamachu.

§ 4–5. (uchylone)

1. **Uzasadnienie instytucji. Podejście indywidualistyczne** istotę obrony koniecznej ujmuje jako pierwotne, przyrodzone, podstawowe prawo człowieka do ochrony dóbr swoich lub cudzych, eliminując ochronę dóbr zbiorowych. Chodzić ma również o symboliczną obronę prawa przed bezprawiem. **Podejście społeczno-prawne** (teoria wyręczenia) traktuje ją jako narzędzie obrony ładu i porządku publicznego, zaś defensora – jako pomocnika państwa, który chroni też dobra zbiorowe. **Podejście trzecie**, trafne, uzasadnia ją **ochroną** zaatakowanego **dobra prawnego**. Pierwotne prawo jednostki zostaje przeniesione w drodze umowy społecznej na państwo, które realizuje je za pomocą powołanych służb. W razie bezpośredniego zamachu powraca do jednostki, jeżeli państwo nie jest w stanie zrealizować delegowanej kompetencji, obejmując zwrotnie też dobra zbiorowe. Obrona konieczna oparta, jak każdy kontratyp, na kolizji dóbr prawnych pełni również funkcję gwarancyjną względem napastnika, limitując obronę defensora. Dopuszczenie się zamachu nie pozbawia go ochrony jego praw i wolności i nie zwalnia państwa z obowiązku jej zapewnienia – szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 171–174, 251; J. Kulesza, *Niekonstytucyjność nowelizacji obrony koniecznej (art. 25 k.k.) z 8.12.2017 r.*, PiP 2019/7, s. 3–19. Całość rozwiązań Kodeksu karnego dotyczących obrony koniecznej (por. art. 217a i 231b k.k.) wskazuje na przyjęcie przez ustawodawcę teorii wyręczenia (z wyjątkiem w art. 25 § 2a k.k.).
2. **Zamach**. Do obrony uprawnia realny zamach na dobro prawne ze strony innej osoby. Jego urojenie oceniane jest na gruncie art. 29 k.k. Zamachem jest umyślne bądź nieumyślne stanowiące czyn zachowanie człowieka, przybierające postać działania lub zaniechania, które stwarza realne zagrożenie zniszczenia bądź umniejszenia przydatności w obrocie społecznym dobra prawnego. Zamach w postaci zaniechania zachodzi, gdy dana osoba jest jedyną, która może zrealizować działanie niezbędne do uchylenia zagrożenia dla dobra prawnego (przykładowo umiający jako jedyny pływać odmawia ratowania tonącego; szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 208–209). Zamach stanowi bezprawna blokada drogi czy okupacja miejsca. Zamachem jest też zachowanie sprowokowane przez defensora, jeżeli prowokował on co najwyżej w zamiarze ewentualnym. Jeśli sprowokował ząście, by pod pozorem obrony wyrządzić szkodę napastnikowi, kontratyp nie znajdzie zastosowania (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 276–277).
3. **Brak zamachu**. Nie stanowią zamachu społecznie tolerowalne, nieistotne naruszenia dóbr prawnych (nieznieważająca zaczepka, naruszenie nietykalności cielesnej w tłoku, tamowanie ruchu przez wolno poruszający się pojazd; szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 204–206). Obrona konieczna nie znajduje zastosowania, gdy system prawa przewiduje procedurę postępowania wobec bezprawnego zachowania innej osoby (przykładowo wobec najemcy nieuiszczającego czynszu, dłużnika w zwłocie) – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 11.07.2019 r., IV Ka 520/19* (LEX nr 2729884), SIL 2022/1, s. 263–282; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 208, 229. Przestaje być zamachem sprowadzone zagrożenie, nad

którym sprawca utracił kontrolę. Dla jego uchylenia należy powołać się na stan wyższej konieczności, tak jak w sytuacji gdy obrona godzi w dobra nieprzynależne napastnikowi – szerzej J. Kulesza, *Stan wyższej konieczności w ruchu drogowym w świetle orzecznictwa sądowego*, Prok. i Pr. 2018/2, s. 24–51; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Krośnie z 26.07.2021 r., II Ka 191/21* (LEX nr 3228984), PPK 2022/5, s. 443–449; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 11.07.2019 r., IV Ka 520/19*, s. 263–282.

4. **Bezpośredniość.** Zamach **bezpośredni** oznacza realne niebezpieczeństwo dla zaatakowanego dobra prawnego, tak zaawansowane, że do nastąpienia skutku nie jest konieczne włączenie dodatkowej przyczyny. W razie braku reakcji skutek nastąpi w sposób nieunikniony. Na gruncie obrony koniecznej niezbędne jest wyodrębnienie **momentu początkowego i końcowego zamachu** oraz **momentu początkowego i końcowego ataku** na dobro prawne. Pojęciem szerszym jest bezpośredni zamach. **Atak** oznacza trwające naruszanie dobra prawnego, **bezpośredni zamach** rozpoczyna się tam, gdzie następnym etapem stanie się naruszanie dobra prawnego, co koresponduje z ujęciem usiłowania (art. 13 § 1 k.k.; szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 222–224). Nie stanowi zamachu usiłowanie nieudolne (art. 13 § 2 k.k.), jeśli zachodzi brak zagrożenia dla jakiegokolwiek dobra prawnego. Atak zostaje ukończony w momencie dokonania czynu przez napastnika. Zamach trwa, jak długo kontynuowane jest zachowanie powodujące lub utrzymujące niebezpieczeństwo dla dobra prawnego. Obejmuje też czynności realizowane po zakończeniu ataku, jeżeli aktualne jest niebezpieczeństwo dalszego naruszania dobra lub powiększenia już dokonanego naruszenia. Chwilowe zaprzestanie ataku nie znosi trwającego zamachu – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Katowicach z 11.08.2016 r., II AKa 269/16* (LEX nr 2139386), OSP 2018/12, poz. 123, s. 55–60, por. również wyrok SA w Szczecinie z 23.05.2019 r., II AKa 12/19, LEX nr 2758412. Należy uwzględniać zachowanie napastnika w całym przebiegu zdarzenia, nie tylko w momencie ataku (ataków) – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z 10.01.2017 r., II AKa 400/16* (LEX nr 2252819), PS 2018/10, s. 103–108. W przypadku przestępstwa wieloczynowego (por. art. 207 § 1–2 k.k.) obrona przysługuje tylko w momencie konkretnego zamachu na dobro prawne (por. wyrok SA w Warszawie z 24.05.2017 r., II AKa 154/17, LEX nr 2310559). Przy przestępstwach trwałych zamach jest aktualny przez okres utrzymywania stanu przeciwnego, podobnie jak przy typizacjach, w których zakończenie czynu może być czasowo oddzielone od uprzedniego dokonania (por. art. 280 k.k.; szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 226–228, 231–232).
5. **Obowiązek pomocy napastnikowi.** Jeśli zamach ze strony napastnika już nie grozi, defensor jest zobowiązany do udzielenia pomocy napastnikowi znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 162 § 1 k.k.) – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 9.06.2005 r., V KK 446/04* (LEX nr 159141), „Palestra” 2010/1–2, s. 290–299; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 209–210, 271–273.
6. **Bezprawność zamachu.** Obrona służy przed zamachem bezprawnym – pochodzącym od człowieka, w tym osoby małoletniej, niepoczytalnej czy posiadającej immunitet osobowy. Nie stanowi takiego zamachu zachowanie prawnie umocowane (legalne), w szcze-

gólności funkcjonariuszy publicznych, nawet jeśli jest merytorycznie niesłuszne. Zamach zachodzi w razie zachowania bez postawy prawnej lub z przekroczeniem jej granic (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 213–215). Obrona konieczna nie znajduje też zastosowania do kolizji dóbr rozstrzygniętych przez ustawodawcę, również tych przeznaczonych do stosowania przez organy władzy publicznej, w tym funkcjonariuszy publicznych. Szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 17.01.2013 r., V KK 99/12* (LEX nr 1316082), Prok. i. Pr. 2014/4, s. 171–181; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 267–271; J. Kulesza, *Legalne tortury* [w:] *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. J. Jakubowska-Hara, A. Błachnio-Parzych, H. Kuczyńska, J. Kosonoga, Warszawa 2013, s. 882–893; J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a zasady proporcjonalności – konstytucyjna i stanu wyższej konieczności* [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010, s. 235–250; J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 30.09.2008 r., K 44/07* (LEX nr 441911), PiP 2009/9, s. 122–127; J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a poszanowanie podstawowych praw człowieka*, SP 2008/3, s. 83–104; J. Kulesza, *Czy państwo może mordować własnych obywateli? Zestrzelenie samolotu typu renegade w świetle prawa karnego – zarys problemu*, CzPKiNP 2009/3, s. 5–33.

7. **Zaatakowane dobro prawne.** Ochronie podlega **każde dobro** prawne, dowolnej osoby (pomoc konieczna), w tym osób prawnych i podmiotów nieposiadających osobowości prawnej, także dobro o charakterze zbiorowym, przykładowo moralność publiczna (szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Krośnie z 26.07.2021 r., II Ka 191/21*, s. 443–449) czy bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa oraz konstytucyjny porządek Rzeczypospolitej Polskiej, w tym jego zasady podstawowe (szerzej J. Kulesza [w:] *Kodeks karny*, t. 2, *Część szczególna. Komentarz. Art. 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Legalis 2023, art. 128, nb 53; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 217–220). Ochronie podlegają dobra prawne dziecka poczętego, w tym jego prawo do życia, także gdy sprawcą zbrodni zamachu jest jego matka. Również trwanie związku małżeńskiego może być chronione w razie zagrożenia pozamałżeńskim kontaktem seksualnym bez zgody drugiego współmałżonka (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 216–217). Obrona przysługuje przed bezprawnym utrwalaniem i rozpowszechnianiem wizerunku (szerzej J. Kulesza, *Obrona konieczna prawa do wizerunku w polskim i niemieckim prawie karnym*, Prok. i. Pr. 2016/2, s. 104–125; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 220–222, 229–233, 256–257). Nie podlegają obronie koniecznej abstrakcyjne dobra, jak porządek prawny czy ogólnie pojęta wolność działania (przykładowo wobec niewpuszczenia do lokalu rozrywkowego z selekcją).
8. **Konieczność obrony.** Uchylenie bezprawności jest niezbędne w razie **obrony aktywnej**, realizującej znamiona typu rodzajowego przestępstwa. Obrona pasywna (ucieczka, ukrycie się, parowanie czy unikanie ciosów, słowna perswazja) nie wymaga uchylenia bezprawności. Element konieczności gwarantuje prawo do **skutecznego odparcia zamachu**, jednocześnie wskazując na oczekiwanie **miarkowania obrony**, by nastąpiło naruszenie takich i w takim zakresie dóbr napastnika, jaki jest niezbędny dla odparcia zamachu. Sugeruje się zatem miarkowanie obrony względem osoby nietrzeźwej czy zachowującej się w sposób wskazujący na jej niepełną orientację w rzeczywistości.

9. **Samoistność i subsydiarność obrony.** Obrona konieczna co do zasady ma **charakter samoistny**. Prawo do odparcia zamachu służy także, gdy możliwe są ucieczka, wezwanie pomocy, ukrycie się (por. wyrok SA w Poznaniu z 14.03.2000 r., II AKa 98/00, LEX nr 47725). Defensor nie jest zobowiązany do nastraszenia napastnika, ostrzeżenia o rozpoczęciu obrony, używaniem środka czy nasileniu obrony co do rodzaju środka czy sposobu jego użycia (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 190–200; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Katowicach z 11.08.2016 r.*, II AKa 269/16, s. 55–60; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z 10.01.2017 r.*, II AKa 400/16, s. 103–108). Przyjmuje **charakter subsydiarny** w razie możliwości uzyskania realnej, nie pogarszającej sytuacji zaatakowanego dobra ze względu na zwłokę i równie skutecznej pomocy ze strony obecnych na miejscu bądź wezwanych formacji ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego (zob. teza 1 powyżej). Szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 171–174, 196–199, 228–229; J. Kulesza, *Glosa do postanowienia SN z 27.04.2017 r.*, IV KK 116/17 (LEX nr 2284193), PiP 2018/7, s. 135–141; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Krośnie z 26.07.2021 r.*, II Ka 191/21, s. 443–449.
10. **Obrona konieczna w bójce.** Uczestnikom bójki (w rozumieniu art. 158 § 1 k.k. oraz potocznym – starcia choćby dwóch osób) **nie służy prawo do obrony koniecznej**. Służy ono temu, kto w sposób niebudzący wątpliwości wyłącza się z udziału w bójce albo przyłącza (interwenient), by pomóc jednemu z uczestników wyjść z zajęcia (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 278–279).
11. **Niebezpieczeństwo zamachu.** Jest ono określane z uwzględnieniem **całokształtu okoliczności charakteryzujących** spowodowane przez napastnika **zagrożenie** dla dobra prawnego. Na okoliczności te składają się:
- 1) rodzaj zaatakowanego dobra prawnego;
 - 2) właściwości osobiste napastnika i defensora (wiek, płeć, stan psychofizyczny, sprawność i siła fizyczna, umiejętności);
 - 3) środki i sposób zamachu (w tym agresja) oraz reakcji obronnej;
 - 4) szczególna sytuacja psychiczna odpierającego zamach (pobudki i motywy);
 - 5) okoliczności i dynamika zdarzenia (w tym miejsce, czas).
12. **Brak niewspółmierności.** Legalna jest **obrona nieniewspółmierna do niebezpieczeństwa zamachu** (§ 2). Nie można wymagać współmierności (odmiennie L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2017, s. 117 i n.) – **intensywność obrony musi przekraczać intensywność zamachu**, by można go było odeprzeć. Konieczna jest przewaga nad napastnikiem co do użytego narzędzia lub sposobu jego użycia. Jednak spośród dostępnych **środków i sposobów** obrony należy wybrać **niezbędne** do odparcia zamachu, lecz **najłagodniejsze ze skutecznych** (por. wyrok SN z 12.03.2020 r., III KK 194/19, LEX nr 3124997). Miarkowaniu podlega zarówno posłużenie się określonym środkiem obrony, jak i sposób jego użycia (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 247–250, 254–255).
13. **Wzorzec oceny. Ocena obrony** następuje z punktu widzenia *ex ante* (nie *ex post*) w odwołaniu do wzorca rozsądnego obywatela – jego praktycznej możliwości oceny sytuacji i zachowania w tej konkretnej sytuacji (por. wyrok SN z 12.03.2020 r., III KK 194/19).

Nie wolno sugerować się skutkami obrony jako wskazującymi na przekroczenie jej granic – ryzyko zamachu obciąża napastnika, nie defensora (por. wyrok SA we Wrocławiu z 8.03.2017 r., II Aka 29/17, LEX nr 2278264). Nie wolno poszukiwać optymalnego wzorca obrony, tylko należy dokonać oceny wyboru tego, co było realnie możliwe do zastosowania przez broniącego się. Należy uwzględnić sytuację, w której brak czasu na chłodną analizę i precyzję wyboru obrony. Niedopuszczalne jest określanie sposobu legalnej obrony z uwzględnieniem wcześniejszych relacji między napastnikiem a defensorem, które miałyby wpływać na jego złagodzenie. Szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Katowicach z 11.08.2016 r.*, II Aka 269/16, s. 55–60; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Lublinie z 16.06.2016 r.*, II Aka 142/16 (LEX nr 2090429), PiP 2020/8, s. 148–155.

14. **Względna proporcjonalność dóbr.** Kodeks nie formułuje wymogu proporcjonalności pomiędzy dobrem zaatakowanym i poświęconym po stronie napastnika. Ich pozycja hierarchiczna ustalana jest *in abstracto*, natomiast określona waga przypisywana jest *in concreto*, na gruncie każdego stanu faktycznego, w wyniku relacjonowania do innego kolidującego dobra. **Wolno poświęcić dobro o wartości wyższej niż zaatakowane. Dopuszczalna jest nawet oczywista nieproporcjonalność, ale nie rażąca (względna proporcjonalność).** Im mniejsza wartość zaatakowanego dobra, tym mniejsze niebezpieczeństwo zamachu i tym mniej są dozwolone środki obrony godzące w dobra większej wartości (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 251–254, 258; W. Kulesza, *Obrona konieczna czci i godności a zasada proporcjonalności dóbr*, AUL FI 1988/35, s. 159–178). Jedyne art. 2 ust. 2 lit. a EKPC przesądza, że **umyślne** (w obu postaciach zamiaru) **pozbawienie życia** jest dopuszczalne **tylko w wyniku bezwzględnie koniecznego użycia siły w obronie osoby** (zatem jej życia, zdrowia, wolności seksualnej) **przed bezprawną przemocą**. Oznacza to, że pozbawienie życia napastnika musi być jedynym sposobem odparcia zamachu (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 259–263; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z 10.01.2017 r.*, II Aka 400/16, s. 103–108).
15. **Strona podmiotowa.** Wymagane są **świadomość** zachowania w **sytuacji** kontratypowej i działanie z **wolą odparcia zamachu**. Ewentualna motywacja w postaci chęci dania naczki, odwetu nie może dominować.
16. **Eksces.** Przekroczenie granic obrony koniecznej oznacza **niewspółmierność obrony** do niebezpieczeństwa zamachu (**eksces intensywny**) bądź jej doń **niewspółczesność** (**eksces ekstensywny**) – obronę wyprzedzającą bezpośrednio zamachu (**obrona przedwczesna**) albo po niej spóźnioną (**obrona spóźniona**). Obie postaci mogą współwystępować. Niewspółmierność obejmuje także naruszenie zasady względnej proporcjonalności dóbr oraz subsydiarności obrony. Obrona spóźniona oznacza kontynuowanie jej po ustaniu bezpośredniego zamachu oraz dopiero w tym momencie jej podjęcie (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 279–285). Czyn ekscententa jest bezprawny, natomiast ze względu na związek z sytuacją kontratypową (zatem niższy stopień społecznej szkodliwości) oraz mniejszy stopień winy (anormalna sytuacja motywacyjna) sąd ma możliwość zastosowania **nadzwyczajnego złagodzenia kary** (§ 2).

17. Strach lub wzburzenie. W razie **przekroczenia granic obrony pod wpływem strachu lub wzburzenia usprawiedliwionych okolicznościami** zamachu **ekscendent nie podlega karze** mimo popełnienia czynu zabronionego, którego stopień zawinienia zbliżony jest do znikomego (§ 3). Emocje te, których określony stopień nasilenia nie jest wymagany, powodują zakłócenie normalnych procesów psychicznych – zawężenie pola świadomości, ograniczenie percepcji i koncentrację uwagi na wąskim fragmencie rzeczywistości, co uniemożliwia racjonalną ocenę sytuacji. Wystarczy („pod wpływem”), że między stroną podmiotową (strach, wzburzenie) a przedmiotową (okoliczności zamachu) występuje koincydencja (nie związek przyczynowy), tzn. strach lub wzburzenie współprzyczyniają się do przekroczenia granic obrony. Wystarczający jest brak możliwości wykluczenia związku między strachem lub wzburzeniem i przekroczeniem granic obrony koniecznej. Stan psychiczny ekscententa podlega obiektywizacji poprzez wymóg, by był on usprawiedliwiony okolicznościami zamachu. Należy zbadać, czy reakcja defensora jest typowa dla wzorcowego, racjonalnie reagującego obywatela (szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 285–305; por. również wyrok SN z 5.11.2002 r., II KKN 50/01, LEX nr 75457).

18. Ochrona miru domowego. Niepodleganie karze mimo **ekscesu** przewidziano również, gdy zamach polegał na:

- 1) wdarciu się do mieszkania, lokalu, domu albo na przylegający do nich ogrodzony teren (art. 193 k.k.);
- 2) kontynuowaniu zamachu typu pierwszego, bez ograniczeń dotyczących atakowanego dobra prawnego (§ 2a).

Granicą zastosowania tego rozwiązania jest „rażące” przekroczenie granic obrony koniecznej. Problem w tym, że w razie rażącego przekroczenia granic obrony:

- 1) przyjmuje się dopiero zaistnienie ekscesu albo
- 2) wyklucza w ogóle związek z obroną konieczną (nawet w postaci ekscesu).

Szerzej J. Kulesza, *Niekonstytucyjność nowelizacji...*, s. 3–19.

19. Powiązane typy rodzajowe. Por. komentarz do art. 217a i 231b; szerzej J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 168–169, 219–220; J. Kulesza, *Vim vi repellere licet. Rzecz o barbaryzacji prawa karnego* [w:] *Wyzwania współczesnej polityki prawa. Pani Profesor Małgorzacie Król uczniowie i przyjaciele*, red. S. Wojtczak, J. Wyporska-Frankiewicz, Warszawa 2022, s. 111–121, oraz W. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2016, s. 1232–1237.

Art. 26. [Stan wyższej konieczności]

§ 1. Nie popełnia przestępstwa, kto działa w celu uchylenia bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego jakimkolwiek dobru chronionemu prawem, jeżeli niebezpieczeństwa nie można inaczej uniknąć, a dobro poświęcone przedstawia wartość niższą od dobra ratowanego.

§ 2. Nie popełnia przestępstwa także ten, kto, ratując dobro chronione prawem w warunkach określonych w § 1, poświęca dobro, które nie przedstawia wartości oczywiście wyższej od dobra ratowanego.

§ 3. W razie przekroczenia granic stanu wyższej konieczności, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia.

§ 4. Przepisu § 2 nie stosuje się, jeżeli sprawca poświęca dobro, które ma szczególny obowiązek chronić nawet z narażeniem się na niebezpieczeństwo osobiste.

§ 5. Przepisy § 1–3 stosuje się odpowiednio w wypadku, gdy z ciążących na sprawcy obowiązków tylko jeden może być spełniony.

1. **Kolizja dóbr.** Jak każdy kontratyp, stan wyższej konieczności opiera się na kolizji pomiędzy przynajmniej dwoma dobrami prawnymi, z których jedno jest zagrożone, a uchylenie niebezpieczeństwa wymaga narażenia lub naruszenia innego dobra, którego wyłącznym dysponentem nie jest osoba chcąca powołać się na stan wyższej konieczności. W razie **poświęcenia dobra mniej wartościowego** zachodzi **stan wyższej konieczności uchylający bezprawność** (§ 1) ze względu na społeczną opłacalność takiego rozwiązania. Jeśli **poświęcone** zostaje **dobro równowartościowe** albo o **wartości wyższej**, lecz **nie oczywiście wyższej** (§ 2), **nie jest możliwe postawienie** podmiotowi **zarzutu winy**. Jego zachowanie nie jest społecznie opłacalne, pozostaje bezprawne, natomiast nie jest wymagalne zachowanie zgodne z prawem ze względu na założoną anormalną sytuację motywacyjną. W rzeczywistości art. 26 § 2 k.k. legalizuje nawet zabójstwo jednej osoby, by uratować życie innej, przy czym obie mogą być działającemu obojętne. Szerzej J. Kulesza [w:] M. Filipczak, J. Kulesza (red.), K. Patora, *Prawo karne materialne...*, s. 319–321.
2. **Kryteria wartościowania.** Wskazanie, które i w jakim zakresie dobro prawne może być poświęcone, dokonywane jest *ex ante* na gruncie zindywidualizowanej relacji między dobrami, uwzględniającej, oprócz aksjologii konstytucyjnej i kodeksowej, ich stopień narażenia czy naruszenia oraz możliwość odtworzenia. Rozmiar grożącej szkody stanowi kryterium pomocnicze jedynie w stosunku do dóbr materialnych. Jeśli w kolizji pozostaje **życie dwóch osób**, przyjmuje się, że jest ono **równie cenne** i **nie jest dopuszczalne jego wartościowanie pod względem ilościowym** (porównania ilości osób ratowanych i poświęcanych) czy **jakościowym** (długości życia, jaka pozostała poszczególnym jednostkom). Szerzej J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a zasady...*, s. 235–250; J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 30.09.2008 r.*, K 44/07, s. 122–127; J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a poszanowanie...*, s. 83–104; J. Kulesza, *Czy państwo może mordować...*, s. 5–33.
3. **Niebezpieczeństwo.** Niebezpieczeństwo musi być bezpośrednie, czyli realne, grozić dobru prawnemu tak zaawansowane, że do nastąpienia skutku nie jest konieczne włączenie dodatkowej przyczyny. W razie braku reakcji skutek nastąpi w sposób nieunikniony. Niebezpieczeństwo może być nagłe, może narastać do wysokiego prawdopodobieństwa uszczerbku bądź zniszczenia dobra, może też mieć charakter trwały.
4. **Źródło zagrożenia.** Niebezpieczeństwo może wynikać z działania sił przyrody, zwierząt, z zachowania człowieka, gdy zamach przeradza się w zagrożenie pozostające poza jego kontrolą. Ewentualne poświęcenie dóbr (już nie) napastnika znajdzie wówczas podstawę w stanie wyższej konieczności, nie w obronie koniecznej (art. 25 § 1 k.k.), podobnie jak odparcie zamachu w ramach obrony koniecznej połączone z naruszeniem innych dóbr niż napastnika, w tym dóbr osób niezaangażowanych w powstanie zagrożenia dla dobra prawnego – szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 5.06.2019 r.*, IV KK 230/18 (LEX nr 2714699), PiP 2023/4, s. 164–172; J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Krośnie z 26.07.2021 r.*, II Ka 191/21, s. 443–449. Niebezpieczeństwo może także zostać spowodowane przez osobę następnie uchylającą je w stanie wyższej konieczności (tzw. zawiniony

stan wyższej konieczności), chyba że spowodowała je, by pod pozorem działania legalnego naruszyć to bądź inne dobro. Nie stanowi źródła niebezpieczeństwa zachowanie legalne – prawnie umocowane (szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 5.06.2019 r., IV KK 230/18*, s. 164–172).

5. **Subsydiarność.** Wymogiem jest, by **niebezpieczeństwa nie można** było **uniknąć inaczej** jak tylko przez **poświęcenie jednego z kolidujących dóbr** (subsidiarność stanu wyższej konieczności). Jeżeli istniał inny, skuteczny, dostępny działającemu sposób rozwiązania sytuacji kolizyjnej, niezwiązany z narażeniem lub zniszczeniem dobra prawnego, stan wyższej konieczności nie zachodzi. Można wymagać tylko tego, co jest dla podmiotu realnie osiągalne jako zachowanie alternatywne – szerzej J. Kulesza, A.J. Białas, *Glosa do wyroku SA w Gdańsku z 29.12.2021 r., II AKa 355/21* (LEX nr 3350555), PS 2024/5, s. 109–120. Nie jest możliwe powołanie się na stan wyższej konieczności dla uzasadnienia kradzieży z głodu, braku środków utrzymania czy zaspokojenia podstawowych potrzeb rodziny (szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Poznaniu z 11.07.2019 r., IV Ka 520/19*, s. 263–282). Wymóg subsydiarności nie pozbawia podmiotu możliwości dokonania wyboru sposobu uchylenia zagrożenia.
6. **Strona podmiotowa.** Przyjmuje się, że wymagane są **świadomość okoliczności** (znamion) stanu wyższej konieczności oraz działanie w **zamiarze uchylenia zagrożenia** dla dobra prawnego. Jest to uzasadnione w przypadku uchylenia bezprawności zachowania umyślnego, nie jest konieczne ani możliwe w stosunku do uchylenia bezprawności zachowania nieumyślnego. Rację ma natomiast J. Majewski, zauważając, że w ogóle „o «wyłączeniu» określonej sytuacji spod zakresu zastosowania normy sankcjonowanej zawartej w odpowiednim przepisie typizującym rozstrzygają wyłącznie okoliczności przedmiotowe konstytuujące zespół znamion (przedmiotowych) kontratypu i w żadnym zakresie nie zależy to od stanu świadomości sprawcy czy zachodzących w jego psychice stanów wolicjonalnych” (J. Majewski, *Okoliczności...*, s. 97). Szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SO w Siedlcach z 10.05.2022 r., II Ka 183/22* (LEX nr 3345527), OSP 2024/10, poz. 75, s. 42–49.
7. **Lex generalis.** Organy władzy publicznej, których kompetencje zostały prawnie określone (art. 7 Konstytucji RP), w tym funkcjonariusze publiczni (art. 115 § 13 k.k.), nie mogą się powołać na działanie w stanie wyższej konieczności w celu obejścia wiążącego ich prawa, jak również norm konstytucyjnych czy umów międzynarodowych (szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 17.01.2013 r., V KK 99/12*, s. 171–181; J. Kulesza, *Legalne tortury...*, s. 882–893; J. Kulesza, *Glosa do wyroku TK z 30.09.2008 r., K 44/07*, s. 122–127; J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a zasady...*, s. 235–250; J. Kulesza, *Zestrzelenie samolotu typu renegade a poszanowanie...*, s. 83–104; J. Kulesza, *Czy państwo może mordować...*, s. 5–33; J. Kulesza [w:] *System Prawa Karnego*, t. 4, red. L.K. Paprzycki, s. 267–271). Nie jest możliwe powołanie się na stan wyższej konieczności, jeżeli rozwiązanie konkretnej sytuacji kolizyjnej zostało rozstrzygnięte przez ustawodawcę (przykładowo nie można zignorować sprzeciwu pacjenta, skoro art. 32–34 u.z.l. regulują warunki zgody i postępowanie w przypadku jej braku). Szerzej J. Kulesza, *Glosa do wyroku SN z 28.11.2007 r., V KK 81/07* (LEX nr 349947), PiM 2009/2, s. 133–142; J. Kulesza, *Zgoda pacjenta na zabieg leczniczy a odpowiedzialność karna za nieudzielenie pomocy* (art. 162 k.k.), PS 2007/5, s. 59–69;